

บทที่ 4

การแทรกคตินธรรมทางพุทธศาสนาในนวนิยายอิงพุทธศาสนา

ในบทที่ 3 ได้กล่าวถึงอิทธิพลของพุทธปรัชญาที่มีต่อการสร้างองค์ประกอบต่างๆ ของนวนิยายอิงพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ องค์ประกอบด้าน แนวคิด โครงเรื่อง และตัวละคร ปรัชญาพุทธศาสนาทั้ง 5 ประการที่กล่าวแล้วนั้น สามารถวิเคราะห์ได้จากนวนิยายอิงพุทธศาสนาทุกเรื่อง กล่าวได้ว่าปรัชญาพุทธศาสนาดังกล่าวเปรียบเป็นสายธรรมที่ร้อยสอดอยู่ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

ในบทนี้จะกล่าวถึงการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในอีกลักษณะหนึ่ง เป็นการนำเสนอ โดยการสอดแทรกแนวคิดพุทธศาสนาที่เน้นการปฏิบัติคือ ศีลธรรม คุณธรรม* และคตินธรรม สิ่งเหล่านี้ ได้แก่ ความกตัญญูคุณเวที ความเพียร ความเมตตาและการให้อภัย ความเสียสละ ความเป็นกัลยาณมิตร ความรัก และอบายมุข ซึ่งนวนิยายอิงพุทธศาสนาแต่ละเรื่องมีการนำเสนอหลักธรรมเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป แบ่งเป็นคุณธรรมคือข้อที่ควรประพฤติ ข้อที่ควรระวัง และข้อที่ควรละ ซึ่งสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมด แตกต่างจากลักษณะทั่วไปที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 3 ที่ว่าด้วยอิทธิพลของพุทธปรัชญาที่มีต่อนวนิยายอิงพุทธศาสนา เพราะหลักธรรมที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เป็นหลักปฏิบัติที่เทียบได้กับ การทำความดี และ ละเว้นความชั่ว เพราะมีทั้งส่วนที่ให้คุณโดยส่วนเดียว ส่วนที่อาจให้ได้ ทั้งคุณและโทษ และส่วนที่ให้โทษโดยส่วนเดียว นวนิยายอิงพุทธศาสนามีหลักปฏิบัติมากกว่าที่กล่าวมา แต่จะนำมากล่าวในที่นี้เฉพาะส่วนที่เป็นหลักสำคัญ และสื่อความหมายได้อย่างชัดเจนเท่านั้น

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า หลักธรรมเหล่านี้สามารถแยกได้เป็น 3 ส่วนคือ ส่วนที่ควรปฏิบัติ ส่วนที่ควรระวัง และ ส่วนที่ควรละ ส่วนที่ควรปฏิบัติ ได้แก่ ความกตัญญู ความเพียร ความเมตตาและการให้อภัย ความเสียสละ และความเป็นกัลยาณมิตร ส่วนที่ควรระวังคือ ความรัก และส่วนที่ควรละคือ อบายมุข แยกเป็นส่วนที่ให้คุณคือข้อแรก ส่วนที่อาจจะให้ทั้งคุณและโทษคือ ความรัก และส่วนที่ให้โทษอย่างเดียวคือ อบายมุข ซึ่งจะจำแนกไปโดยลำดับดังนี้

*ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายไว้ว่า ศีลธรรม หมายถึง ความประพฤติที่ชอบ กรรมใน ระดับศีล, ศีลและธรรม คุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดี

4.1 หลักธรรมที่ควรประพฤติ

ในส่วนของหลักธรรมที่ควรประพฤติจะรวมอยู่ในความเป็นคนมีศีลธรรม และความเป็นคนมีศีลธรรมของตัวละครสำคัญนี้จัดเป็นลักษณะเด่นของตัวละครในนวนิยายอิงพุทธศาสนาทุกเรื่อง นักเขียนมีความเห็นว่าศีลธรรมและจริยธรรมเป็นสิ่งสำคัญที่จะควบคุมความประพฤติของบุคคลได้ ความเป็นคนมีศีลเป็นเครื่องควบคุมการกระทำทางกายและวาจา ศีล เป็นสิ่งที่ชำระกายวาจาให้สะอาด นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนาบอกว่า ศีลเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของกุลบุตรในศาสนาพุทธ เหมือนกับแม่น้ำที่ชำระมลทินของสัตว์โลก แต่บุคคลสามารถชำระมลทินของตนด้วยศีล ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะประจำตัวของตัวละครในหลายเรื่อง ด้วยการกำหนดให้ตัวละครเป็นบุคคลที่มีศีล เริ่มจากพระพุทธเจ้าที่เป็นแบบอย่างในความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ พระพุทธสาวกเป็นบุคคลผู้มีศีลเป็นที่รัก ยึดถือศีลเป็นเครื่องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเช่นพระอานนตเถระ ในเรื่องพระอานนตพุทธอนุชา พระองคุลิมาลเถระ ในเรื่องใต้ร่มกาสาฬหพัศตร์ และบุคคลที่ไม่ใช่พระภิกษุเริ่มจากพระมหากษัตริย์ เช่นพระเจ้าอโศก ในเรื่องจอมจักรพรรดิอโศก พระเจ้าสุรเสนะ ในเรื่องกองทัพธรรม พระเจ้ากรุงพันธุมดีในเรื่องลุ่มน้ำนัมมทา ครูอาจารย์ เช่นอาจารย์ฉันทสุกะ ในเรื่องเชิงผาหิมพานต์ และบุคคลธรรมดาเช่น อัถถนิรัด ในเรื่องลุ่มน้ำนัมมทา และแม่พริ้ง ในเรื่องแม่พริ้งผู้ใจบุญ เป็นต้น และศีลธรรม คุณธรรมอื่นๆ ที่เด่นชัดตามที่ปรากฏในนวนิยายอิง พุทธศาสนามีดังต่อไปนี้

4.1.1 ความกตัญญู

พุทธพจน์ที่คุ้นหูมากที่สุดเกี่ยวกับความกตัญญูนี้คือคำว่า “นิมิตต์ สาธุรูปานิ กตญญูกตเวทิตา”¹ ซึ่งแปลความว่า “ความกตัญญูกตเวทิตาที่เป็นเครื่องหมายของคนดี” นักเขียนจะกำหนดให้ตัวละครสำคัญในนวนิยายอิงพุทธศาสนา เป็นผู้มี ความกตัญญูต่อมารดาบิดา ครูอาจารย์ ทำให้พฤติกรรมที่แสดงออกถึงความกตัญญูของตัวละคร มักจะเป็นการเชื่อฟังคำสั่งและการเยี่ยมเยียนคารวะ นอกเหนือจากการตอบแทนพ่อแม่และครูอาจารย์แล้ว บุคคลผู้เป็นบุพการีหรือผู้ที่ทำอุปการะก่อนย่อมได้รับการตอบแทนจากบุคคลผู้มีความกตัญญู และมีการอ้างถึงความกตัญญูของพระสาวกตามหลักฐานทางพุทธประวัติบางรูป ความกตัญญูที่นักเขียนแทรกลงในนวนิยายอิงพุทธศาสนามีอยู่ 3 แบบ คือ กตัญญูต่อมารดาบิดา กตัญญูต่อครูอาจารย์ และกตัญญูต่อผู้มีคุณอื่นๆ คือ

¹ นัยยะของ สุภาษิตในสมเด็จพระสังฆราช (สา)

1. กตัญญูต่อมารดาบิดา

การบำรุงมารดาบิดาให้เป็นสุข ถือเป็นมงคลประการหนึ่งในพุทธศาสนา เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีบุญคุณแก่บุตรมากที่สุด นักเขียนจึงกำหนดให้ตัวละครในนวนิยายอิงพุทธศาสนาหลายเรื่อง สะท้อนให้เห็นถึงคุณธรรมข้อนี้ของตัวละครในเรื่องได้แก่

อหิงสกะมาณพ ในเรื่องใต้ร่มกาสาवพัสตร์ เป็นตัวละครที่ผู้เขียนสื่อความหมายของความกตัญญูด้วยหลักฐานทางพุทธประวัติที่ทุกคนทราบคืออยู่แล้วว่ของकुสิมมัล จะนำมารดาของตนเพื่อตัดเอานิ้วให้ครบ 1,000 การที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดของकुสิมมัล เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงบุญคุณที่ยิ่งใหญ่ของมารดาที่ว่า แม้แต่พระพุทธเจ้ายังเสด็จมาเพื่อห้ามของकुสิมมัล ความกตัญญูของของकुสิมมัลในเรื่องตอนนี้อยู่ไม่เด่นชัดนัก ผู้ประพันธ์จึงได้สร้างตัวละครขึ้นมาอีกตัวหนึ่งคือพระนันทิยะ ซึ่งเป็นเพื่อนสหธรรมิกรูปหนึ่งของพระองค์สิมมัล พระนันทิยะ บิณฑบาตเลี้ยงมารดาบิดาซึ่งที่กลายจากเศรษฐีเป็นยากเพราะพระนันทิยะลาบวช ทำให้ไม่มีคนดูแลทรัพย์สินสมบัติของตระกูล พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญพระนันทิยะว่าเป็นผู้มีความกตัญญู

อถกนิรัต ในเรื่องลุ่มน้ำนมมหา เป็นตัวละครที่ผู้เขียนนำเสนอแง่คิดเกี่ยวกับความกตัญญูในอีกแง่มุมหนึ่ง คือการเริ่มเรื่องที่ให้ตัวละครสำคัญ ขาดความกตัญญู เพราะต้องการยศตำแหน่ง โดยตัวละครดังกล่าวไม่ยอมรับว่ามารดาบิดาซึ่งเป็นมารดาบิดาของตนเพราะเกรงจะไม่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นบัณฑิตในราชสำนัก พระราชาจึงลงโทษโดยการปลดออกจากผู้มีสิทธิ์ของผู้สอบผ่านข้อเขียน ให้ไปสำนึกผิดด้วยการกลับไปบำรุงมารดาบิดาให้เป็นสุขแล้วจึงกลับมาสอบใหม่ และเมื่อสอบได้และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการแล้วก็ได้รับมารดาบิดามาอยู่ด้วยเพื่อดูแลอย่างใกล้ชิด

โชติมันต์ ในนวนิยายเรื่องร่มธรรม ได้นำมารดาบิดามาอยู่ด้วยเพื่อดูแลให้มีความสุขอย่างใกล้ชิดหลังจากที่ได้รับการแต่งตั้งให้ร่วมคณะผู้บริหารของแคว้นปัญจาละ

ฉันทะสุกะลิจฉวี ในเรื่องเชิงผาหิมพานต์ ได้นำมารดาบิดามาอยู่ด้วยในปราสาทที่เศรษฐีคนหนึ่งมอบให้ นอกจากมารดาบิดาแล้วยังมีพี่ชายน้องสาวมาอยู่ช่วยงานในโรงงาน ฉันทะสุกะดูแลมารดาบิดาจนบิดาถึงแก่ชีวิตและบำรุงมารดาให้อยู่เป็นสุขตลอดเวลาที่ยังอยู่ในนครไพศาลี โดยเชื่อว่าการดูแลมารดาบิดาเป็นมงคล

“...ท่านมารดาบิดาไม่ยอมรับจะอยู่ที่เรือนเดิมแล้วให้เรามาอยู่ปราสาทนี้ แต่ภายหลังที่เรารู้ว่าท่านมาอยู่เพื่อรับสิ่งบูชาคุณของเราอันจะเป็นสวัสดิมงคลแก่เรา และเป็นตัวอย่างแห่งกตัญญูกตเวทีแก่คนทั้งหลาย...”²

สุรเสนาในเรื่องกองทัพธรรม ได้ทำหน้าที่ของบุตรผู้มีความกตัญญูต่อบิดาคือ ธนิยะ ด้วยการดูแลและเชื่อฟังคำสอนและปฏิบัติตามโดยเคารพ ตลอดเนื้อเรื่องแสดงให้เห็นถึงความรักและความหวังดีที่บิดามีต่อบุตร ทั้งนี้เพื่อเป็นการสื่อว่าบิดามีคุณต่อบุตรช่วยเหลือบุตรด้วยความบริสุทธิ์ใจสมควรที่บุตรจะตอบแทนด้วยการเชื่อฟังคำสอนและทำหน้าที่รักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล

ในเรื่องแสงเทียน มีตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงการบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาหลายตัว เช่น พระกัณทกะจำเป็นต้องลาสิกขาบทเพื่อไปดูแลมารดาที่แก่ชราซึ่งขณะนี้อยู่อย่างยากลำบากเพียงลำพัง พระสุมนะ ได้ทำหน้าที่ของบุตรอันแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูด้วยการประกอบอาชีพเป็นหมอรักษาคณไฉน์นารายได้ไปบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาก่อนที่จะมาอุปสมบท และในตอนที่จะเข้ารับการอุปสมบทก็ยังคงแสดงความห่วงใยต่อมารดาบิดาด้วยการฝากให้น้องสาวเป็นผู้ดูแลมารดาบิดาให้ดี

พระสารถาติ กล่าวถึงความห่วงใยที่มารดาที่มีต่อบุตร ด้วยการเล่าเรื่องของตนเองว่า ครั้งหนึ่ง มารดาห้ามไม่ให้ไปเที่ยว แต่ตนซัดคำสั่งจึงไปยิงนกและไก่อ่า ตอนกลับไปพบงูเหลือมขนาดใหญ่ขวางทางอยู่ จึงโยนไก่อ่และนกที่ได้อีกทั้งหมดให้งูเหลือมกินจึงกลับบ้านได้ พอกลับถึงบ้านก็พบว่ามารดา กำลังเฝ้ารออยู่ด้วยความห่วงใย นอกจากนี้ ยังได้เล่านิทานที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับความรักที่มารดาที่มีต่อบุตร สมควรที่บุตรจะเชื่อฟังคำสอนคือ เด็กคนหนึ่งต้องการจะไปเที่ยวนอกบ้าน แต่มารดาห้ามไม่ให้ไป พอก้าวพ้นบันไดบ้าน มารดาก็บอกว่าขอให้ถูกวัววิดตาย ต่อมาเขาไปพบวัวตัวหนึ่งทำท่าจะตรงเข้ามาวิดเขา เขาจึงอธิษฐานว่าขอให้เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นนี้เป็นไปตามที่มารดาคิด อย่าได้เป็นไปตามที่มารดาพูด ปรากฏว่าวัวตัวนั้นได้เดินหลีกไปอย่างสงบ

พระเจ้าอโศกในนวนิยายเรื่องจอมจักรพรรดิอโศก แม้จะมีพระทัยโหดเหี้ยม ทรงประหารพระเชษฐาและพระภาคาร่วมพระบิดากับพระองค์ แต่ก็ไม่ทรงทอดทิ้งมารดาคือพระนางวิมิงสาเทวี ที่มีพระคุณต่อพระองค์มาโดยตลอด พระองค์ทรงดูแลพระมารดาให้ได้รับความสุขตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์

อริสโตฟาในเรื่องชีวิตนี้มีอะไรและภาพจำลองชีวิต ได้ดูแลมารดาหลังจากบิดาซึ่งเป็นนักปรัชญากรีกถูกสั่งประหารชีวิตด้วยการเชื่อฟังคำสอนของมารดาอย่างเคร่งครัด อีกทั้งยังดูแลมารดาให้มี

² สุชีพ ปุญญานุภาพ, เจริญผาหิมพานต์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2537), หน้า 198.

ความสุขตลอดเวลาที่อยู่ในกรุงเอเธนส์ จวบจนมารดาสิ้นอายุขัย จึงได้เดินทางไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่ประเทศอินเดีย

กตัญญูในเรื่องพ่อผมเป็นมหา ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของบิดาและคุณเลมมารดาบิดาทำให้ครอบครัวมีความสุขเพราะมีความเข้าใจอันดีระหว่างพ่อแม่ลูก

บุญนาในเรื่องวัดดอนบุญ ได้รับคำแนะนำจากพระมหาชวนไม่ให้ขัดแย้งกับบิดาคือกำนันกล้า แม้ทั้งสองจะมีความเห็นที่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรง ในฐานะที่ตนเป็นลูก ทำให้บุญนาหันกลับมาดูแลกำนันกล้าผู้ซึ่งมีโรคร้ายติดตัว และได้บวชแทนคุณก่อนที่กำนันกล้าจะสิ้นใจ

ปลัดบุญช่วยในเรื่องหลวงพ่อทองวัดโบสถ์ เป็นลูกเลี้ยงของพ่อชมและแม่ละมัยด้วยความสำนึกว่าตนเองเป็นลูกเลี้ยงจึงดูแลบุญซุบที่เป็นลูกแท้ๆ ของพ่อชมกับแม่ละมัย บุญซุบเป็นคนเกเร แต่ปลัดบุญช่วยเป็นคนดี สามารถเปลี่ยนทิศทางชีวิตของน้องบุญธรรมจากเส้นทางที่จะนำไปสู่ความชั่วให้ตั้งอยู่ในความดีแทน นอกจากนี้ปลัดบุญช่วยจะกลับมาราบพ่อแม่บุญธรรมและดูแลพ่อแม่บุญธรรมทุกครั้งที่ตนมีโอกาส

นอกจากนี้ยังมีอีกตอนหนึ่งที่เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูของตัวละครในเรื่องคือปลัดบุญช่วย ในตอนที่มีการปราบปรามเสื่อช่องซึ่งปลัดบุญช่วยมาทราบทีหลังว่า เสื่อช่องเป็นบิดาแท้ๆ ของตน ปลัดบุญช่วยเกิดความทุกข์อย่างหนักแม้เสื่อช่องผู้เป็นพ่อแท้ๆ จะไม่ได้เลี้ยงดูปลัดบุญช่วย แต่ปลัดบุญช่วยก็ยังมีความรักในพ่อของตน แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบิดาบังเกิดเกล้าแม้จะไม่ได้เลี้ยงดูตนเองก็ตาม

พระรูดงค์ในเรื่องธรรมธรา ก่อนที่จะได้รับการอุปสมบท เป็นเพียงบุคคลเดียวในครอบครัวที่ยังไม่ได้แต่งงานและมีครอบครัวเป็นของตนเอง ทำให้ได้รับหน้าที่เป็นผู้จัดสรรมรดกแทนมารดาหลังจากที่จัดแจงเรื่องทรัพย์มรดกเสร็จแล้วจึงได้บวชเป็นพระภิกษุด้วยความตั้งใจจะอุทิศบุญกุศลทั้งหมดให้มารดาเป็นการทดแทนคุณ

แสน ใจงามในเรื่องตะวันออก-ตะวันตก จำเป็นต้องเลิกติดต่อคบหากับ จูดี หญิงสาวชาวอังกฤษเพราะเห็นว่าทั้งมารดาของตนและมารดาของจูดี ไม่พอใจที่จะให้คบหากัน เนื่องจากมีความแตกต่างทางวัฒนธรรม แสน ใจงามตัวละครสำคัญได้กลับมาดูแลมารดาผู้แก่ชราหลังจากเรียนจบปริญญาโทจากอังกฤษ

ลีลาวดีตัวละครสำคัญในเรื่องลีลาวดี ต้องทำตัวเป็นคนสองตระกูล ต้องคอยดูแลมารดาบิดาทั้งในภพที่ตนเองเกิดเป็นลีลาวดี และในภพปัจจุบันคือภพที่เกิดเป็น รัตตปณณิ

2. กตัญญูต่อครูอาจารย์

นอกจากตัวละครสำคัญจะมีความกตัญญูต่อมารดาบิดาแล้ว ยังมีความกตัญญูต่อครูอาจารย์ด้วย นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนากำหนดให้ตัวละครสำคัญในเรื่อง มีความกตัญญูและตอบแทนครูอาจารย์ผู้ประสพวิชาความรู้ให้ได้รับความก้าวหน้าในชีวิต อาจารย์มีความหมายเทียบได้กับคำว่า “ครู” โดยคุณธรรมของผู้เป็นครูซึ่งมีพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นแบบอย่างที่ดีของครู เพราะพระองค์เป็นบรมครูผู้ฝึกได้ทั้งเทวดาและมนุษย์ นักเขียนมีความตระหนักในคุณค่าของครูและมีความเคารพผู้เป็นครูอาจารย์ จึงกำหนดให้ตัวละครมีพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความกตัญญูต่อครูอาจารย์ด้วยการตั้งใจเรียนรู้ รับฟังคำสอนโดยเคารพ เชื่อมเยือนการระตามโอกาสอันควรเช่น

อหิงสกะมาณพในเรื่อง ใต้ร่มกาสาวพัสตร์ มีความเคารพและเชื่อฟังอาจารย์เจ้าสำนักตักสิลา เป็นผู้เชื่อฟังภรรยาของผู้เป็นอาจารย์เสมอด้วยอาจารย์ ปรนนิบัติบุคคลทั้งสองด้วยความเคารพ แม้ถูกหลอกให้ไปฆ่าคนก็เป็นเพราะส่วนหนึ่งนั้นมาจากความเคารพและเชื่อฟังอาจารย์

ฉันทสุกะในเรื่องเชิงผาหิมพานต์ ปฏิบัติตามคำสั่งของอาจารย์อย่างเคร่งครัด ไม่ว่าจะป็นข้อห้ามหรือขอให้ปฏิบัติ ฉันทสุกะจะไม่ลืมนแม้ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดก็ตามดำรงอยู่ในศีลธรรมตามที่อาจารย์สั่งสอนไม่ว่าจะเป็นความกตัญญู ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์สุจริต แม้อ่อนท้ายของเรื่องก็ยังหวนกลับไปสืบทอดตำแหน่งอาจารย์เจ้าสำนักต่อจากอาจารย์ผู้ล่วงลับไปแล้ว

อถตนิรัตในเรื่องลุ่มน้ำนมมหา หลังจากที่ได้รับตำแหน่งทางราชการแล้ว ก็หาโอกาสไปเยี่ยมเยือนการระอาจารย์ที่สำนักเดิม ทำให้อาจารย์สรรเสริญความกตัญญูว่า

“ดูก่อนอถตนิรัต การที่ท่านมีกตัญญูกตเวทิตาต่อเรานี้ ย่อมเป็นตัวอย่างอันดีของศิษย์ทั้งหลาย และเป็นไปเพื่อความเจริญของท่านเอง”³

ธนิยะในเรื่องกองทัพธรรม ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของอาจารย์ในเรื่องของการถือสันโดษไม่แก่งแย่งชิงดีใคร แม้จะมีโอกาสได้สืบทอดตำแหน่งพระราชของแคว้นสุรเสนะ แต่ก็สละตำแหน่งให้กับพระโอรสองค์อื่น นอกจากจะยึดถือตามคำสอนของอาจารย์ยังสอนให้บุตรชายคือ สุรเสนะ เป็นผู้มี ความกตัญญูต่อบุคคลที่เป็นครูอาจารย์อีกด้วย

³ สุทธิ ปุณฺณานุกาพ, ลุ่มน้ำนมมหา (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, 2537), หน้า 198.

ในเรื่องแสงเทียน นอกจากตัวละครที่เป็นพระภิกษุ 4 รูป ที่มีความกตัญญูต่อมารดาแล้ว ทุกคนยังมีความกตัญญูต่ออาจารย์ เช่นพระกัณโฑ ได้เล่าว่าสมัยเมื่อตนเรียนที่สำนักดักสิลา เป็นผู้เล่าเรียนด้วยความตั้งใจและมีความเคารพยำเกรงต่ออาจารย์ พระสมณะ เป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตนจนเป็นที่รักใคร่ของอาจารย์

พระอนนทโนในเรื่องพระอนนทพุทธรักษา เป็นผู้มีความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมครู มีความเคารพเชื่อฟังและคอยรับใช้อย่างใกล้ชิด อีกทั้งยังเป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษา

โชติมันต์ในเรื่องรมธรรม เป็นที่รักใคร่ของอาจารย์สุธรรมเทวะแห่งสำนักสันติธรรมาลัย และเป็นบุคคลที่ยึดถือตามคำสอนของอาจารย์ เป็นที่รักและเอ็นดูของอาจารย์

ในเรื่อง จอมจักรพรรดิอโศก เจ้าชายอโศกเมื่อครั้งเสด็จไปเรียนในสำนักดักสิลา ก็เป็นบุคคลที่ให้ความเคารพต่ออาจารย์ ไม่ได้หยิ่งทะนงว่าตนเป็นโอรสกษัตริย์ และเล่าเรียนจนจบ ศิลปศาสตร์ต่างๆ ด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนเพราะมีความเคารพในอาจารย์

ในเรื่องชีวิตนี้มีอะไร และ ภาพจำลองชีวิต อริสโตฟาตอบแทนอาจารย์ด้วยความเคารพ เชื่อฟัง แม้แต่ตอนหลังก็ตอบแทนบุญคุณของอาจารย์ด้วยการรับตำแหน่งอาจารย์ในมหาวิทยาลัย นอกจากนี้ อริสโตฟา ยังให้ความเคารพเชื่อฟัง อาจารย์นาโต ที่เคยเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ในที่สุด อริสโตฟา จึงได้เดินทางไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุในอินเดียตามคำแนะนำของอาจารย์นาโต

ในเรื่อง จากวราถึงนภาพร แม้จะไม่ได้เดินเรื่องให้ตัวละครมีความกตัญญูต่อครู แต่นักเขียนได้ใช้จดหมายที่ตัวละครผู้เป็นที่ชายสอนน้องสาวเรื่องความกตัญญูต่อครูอาจารย์ คือในจดหมายหลายฉบับที่พี่ชายคือ วรา ได้สั่งสอนให้น้องสาวคือ นภาพร ตระหนักในความสำคัญของครู เพราะครูย่อมมีคุณธรรมของครู มีความเอื้อเพื่อรักใคร่เอ็นดูศิษย์ การจะเป็นครูไม่ใช่เป็นได้ง่าย ๆ เพราะครูที่แท้จริงตามความหมายในพุทธศาสนานั้น จะต้องประกอบด้วยคุณธรรมของครูหลายประการ เช่น ทำตนให้เป็นที่รักของศิษย์ มีความหนักแน่นมั่นคงและมีความยุติธรรมต่อศิษย์ และหมั่นศึกษาพัฒนาความรู้ความสามารถของตนเองอยู่เสมอ ในจดหมายฉบับที่หนึ่ง วราได้เทียบความหมายของครูกับความ เป็นบรมครูของพระพุทธเจ้าด้วย⁴

⁴ วศิน อินทสระ, จากวราถึงนภาพร (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2513), หน้า 9.

ในเรื่องแม่พริ้งผู้บุญเปรียบได้ว่า ท่านเจ้าอาวาสเป็นครูของแม่พริ้ง เพราะคอยชี้แนะชี้ นำให้แม่พริ้งตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีในพุทธศาสนา แม่พริ้งจึงให้ความเคารพศรัทธาต่อท่านเจ้าอาวาส คอยรับฟังและปฏิบัติตามด้วยความเคารพ

ในเรื่องวัดคอนบุญ นอกจากพระมหาชวนจะได้ชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติตามคำสอนที่ได้เรียนมาจากอาจารย์นอกจากนี้แล้ว ยังทำหน้าที่เป็นอาจารย์หรือครูแก่พระภิกษุสามเณรในวัดอีกด้วย

3. กตัญญูต่อผู้มีคุณคนอื่น ๆ

นอกจากที่ตัวละครสำคัญของเรื่องจะตอบแทนพ่อแม่และครูอาจารย์แล้ว บุคคลผู้เป็น บุพการีหรือผู้ที่ทำอุปการะก่อน ย่อมได้รับการตอบแทนจากบุคคลผู้มีความกตัญญู บุคคลผู้ทำอุปการะแก่ผู้อื่นในนวนิยายอิงพุทธศาสนา ย่อมได้รับการตอบแทนจากผู้มีมีความกตัญญูในทุกเรื่องที่มีการสื่อความหมายถึงความกตัญญู เช่น

ในเรื่องเชิงผาหิมพานต์ ในตอนที่ชื่อว่า "ปราสาทของใคร" ฉันทสุภะได้ให้การช่วยเหลือ เศรษฐีตักขากคนหนึ่ง พร้อมกันนี้ได้มีข่าวว่า มีผู้ว่าจ้างให้ช่างก่อสร้างปราสาทมโหฬารขึ้น พอปราสาทแล้วเสร็จ เศรษฐีตักขากผู้นั้นก็ประกาศให้ผู้คนทราบว่า ปราสาทแห่งนี้เป็นปราสาททดลองความกตัญญู ตนเคยให้การช่วยเหลือด้านเงินทองและอาหารแก่หลายคน แต่พอแกล้งทำเป็นตักขากก็ไม่มีใครช่วยเหลือ มีแต่ฉันทสุภะเท่านั้นที่ดูแลเอาใจใส่ทุกอย่างทั้งที่ไม่เคยมีบุญคุณต่อกันมาก่อน เศรษฐีจึงประกาศมอบปราสาทแก่ฉันทสุภะเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่สังคมต่อไป

สังกัจจะเคยได้รับการช่วยเหลือจากอาจารย์ฉันทสุภะ เมื่อครั้งที่อาจารย์เป็นเจ้าลิจฉวี สังกัจจะ เป็นผู้รู้คุณจึงตอบแทนอาจารย์ด้วยการนำอาหารไปมอบให้แก่คณะศิษย์ในการออกฝึกภาคสนาม และคอยดูแลอาจารย์อยู่ตลอดเวลาด้วย

พระกัณทกะในเรื่องแสงเทียน เคยให้การช่วยเหลือเพื่อนนักเรียนร่วมชั้นคนหนึ่ง เมื่อสำเร็จวิชาทหารจึงนำทัพไปรบกับฝ่ายศัตรู เกิดพายุแพ้ถูกจับ แต่รอดชีวิตมาได้เพราะแม่ทัพของฝ่ายตรงข้ามคือเพื่อนนักเรียนร่วมชั้นคนนั้นหาทางช่วยเหลือด้วยอุบายที่ไม่ให้ตนเองเกิดภัยเพราะการปล่อยแม่ทัพฝ่ายตรงข้าม

ลูกเกวียนของ ธนิยะในเรื่องกองทัพธรรม ทุกคนมีความซาบซึ้งในความมีน้ำใจ ของ ธนิยะเมื่อครั้งที่ สุรเสนะบุตรของธนิยะถูกจับตัวไป แม่ธนิยะจะขอให้ทุกคนเดินทางค้าขายต่อไป ตนเองจะหาทางแย่งชิงบุตรชายคืนมาจากทหารของแคว้นวัชชีตามลำพัง แต่ไม่มีใครยอมทำตามคำขอ

ของธนิยะ เพราะความกตัญญูที่มีต่อ ธนิยะ ทำให้ทุกคนพร้อมต่อสู้เคียงบ่าเคียงไหล่กับ ธนิยะด้วยความเต็มใจ

เสนาบดีและอัครนิรัต ในเรื่องลุ่มน้ำนัมมทา มีความซาบซึ้งใจในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้ากรุงพันธุมิแห่งแคว้นโสวัณณะจึงช่วยกันบริหารบ้านเมืองด้วยความสุจริตอย่างเต็มความสามารถ แม้เสนาบดีจะได้รับการอนุญาตให้ขึ้นครองบัลลังก์ แต่ก็มอบบัลลังก์คืนให้แก่พระราชบุตรผู้ทรงพระเยาว์ ในขณะที่อัครนิรัตก็ตอบแทนความช่วยเหลือของเสนาบดี ด้วยการช่วยงานราชการอย่างเต็มที่

ท่านเจ้าอาวาสในเรื่องแม่พริ้งผู้ใจบุญ ได้อนุญาตให้ยายถมเข้ามาสร้างกระต๊อบอยู่ในวัด เพราะยายถมกับสามีเคยเป็นเจ้าภาพในงานอุปสมบทของท่าน และคอยอุปถัมภ์ท่านมาตลอด แต่เมื่อยายถมไม่มีทรัพย์สมบัติทำให้ลูกๆ ไล่ออกจากบ้านไม่มีที่พึ่ง ท่านสมภารจึงระลึกถึงความดีของยายถม ทำให้แม่พริ้งมีศรัทธาในพุทธศาสนายิ่งขึ้น

สามเณรน้อยและสามเณรชย์ในเรื่องวัดคอนบุญ ได้รับการช่วยเหลือในเรื่องการศึกษาจากพระมหาชวน เมื่อเรียนจบจนได้เป็นเปรียญแล้วก็กลับมาที่วัดคอนบุญ ช่วยพระมหาชวนสอนบาลีและนักธรรมในสำนักเรียน

นอกจากนี้ นักเขียนมักยังได้ยกชวคบางเรื่อง มาสนับสนุนความกตัญญูของตัวละคร เช่น สุวรรณสามชาค⁵ เป็นหนึ่งในทศชาติชาค และชาคเรื่องทีฆาวุฑุมาร ซึ่งนักเขียนมักจะนำเสนอในรูปแบบที่ให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องให้แก่ตัวละครในเรื่องฟัง คือในเรื่องอันชนกชนนีรักเจ้า มีตอนหนึ่งพ่อได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับความกตัญญูว่า

บุตรธิดาที่อยู่ในโอวาทของมารดาบิดานั้น ย่อมได้รับผลดีเสมอ มีแต่ทางเจริญรุ่งเรือง ไม่มีทางเสื่อม พ่อจะเล่าเรื่องบางเรื่องให้ลูกฟังเพื่อสนับสนุนข้อความที่พ่อกล่าวมานี้ เป็นเรื่องก่อนพุทธกาล แต่ยังมีประโยชน์ควรแก่การสนใจจนกระทั่งบัดนี้⁶

จากนั้นก็เล่าเรื่องที่ฆราวาฑุมาร ที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่คือ “อย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น”⁷ ที่สอนให้ไม่จองเวร ทำให้ทีฆาวุฑุมารได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าพรหมทัต ให้เป็นพระราชาสองแคว้นคือโกศลกับกาสิ

⁵ สุชีพ ปุญญาภาพ, ใต้ร่มกาฬาวัง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2522), หน้า 141.

⁶ วศิณ อินทสระ, อันชนกชนนีรักเจ้า (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2531), หน้า 256.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อนึ่งในการอ้างชกของนักเขียน บางครั้งอาจจะระบุที่มาหรือชื่อของชก แต่บางครั้งอาจเป็นด้วยความไม่แน่ชัดหรือความจำในเรื่องชื่อของชก จึงเสี่ยงไปว่าเป็นเรื่องเล่าข้าง เป็นนิทานข้าง เช่นในนวนิยายเรื่องชีวิตนี้มีอะไร^๙ พระนารทะได้เล่าประวัติความเป็นมาของวัดเวฬุวันหรือสวนไผ่ให้ อริสโตฟาหรือพระธรรมที่ไปฟังว่า ครั้งหนึ่ง พระราชาแห่งกรุงราชคฤห์เสด็จมาบรรทมที่นี้พระองค์ ตกใจตื่นด้วยเสียงร้องของกระแต ทำให้พระองค์ไม่ถูกงูพิษกัด ทรงดำริว่าพระองค์รอดชีวิตมาได้เพราะเสียงร้องของกระแต แม้กระแตจะร้องด้วยเหตุผลใดก็ตาม แต่พระองค์ก็ต้องระลึกถึงคุณของกระแต จึงรับสั่งให้ปลูกต้นไผ่เป็นจำนวนมากเพื่อเป็นที่อยู่ของกระแต^๘ เป็นการตอบแทน

ในเรื่องจากวราถึงนภาพร ได้มีการยกนิทานแฝงคติธรรมเรื่องข้างเลี้ยงแม่ตาบอดอยู่ในป่า ถูกนายพรานจับมาถวายพระราชา พระราชาแต่งตั้งให้เป็นราชพาหนะ ได้รับการบำรุงอย่างดี แต่ข้างก็ไม่กินอะไร พระราชาทรงทราบว่าข้างเลี้ยงแม่ตาบอดในป่าจึงรับสั่งให้ปล่อยข้างไป ก่อนข้างจะไปก็ได้สั่งสอนให้พระราชาอยู่ในทศพิธราชธรรม นักเขียนได้สรุปว่า การที่มีเรื่องของข้างพูดได้ในนิทานชกต่างๆ เป็นการห่อคติธรรมเอาไว้ เช่นในเรื่องนี้ใช้พฤติกรรมของข้างสอนพระราชา เพื่อชี้ให้เห็นว่าบุคคลแม้จะยิ่งใหญ่เพียงใดก็ไม่ควรลืมอุปการะคุณของมารดาบิดา^๙

4.1.2 ความเพียร

ความเพียรเพื่อความสำเร็จเป็นคุณธรรมที่ผู้เขียนชี้ให้เห็น โดยทั่วไปในนวนิยายหลายเรื่อง ความเพียรในพุทธศาสนาเรียกว่า “วิริยะ” สมดังพุทธสุภาษิตที่ว่า “วิริเยนะ ทุกขมจเจติ”^{๑๐} ซึ่งแปลความว่า “บุคคลจะล่วงพ้นจากความทุกข์ได้ด้วยความเพียร” นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนาจะนำเสนอว่าความเพียรเป็นธรรมที่มีหลายระดับชั้นเช่นความเพียรเพื่อการทำงาน ความเพียรเพื่อหลุดพ้นหรือความเพียรที่เป็นโลกิยะและความเพียรที่เป็นโลกุตระ แต่โดยส่วนมากนักเขียนจะมุ่งเน้นไปที่ความเพียรขั้นพื้นฐานทั่วไป ไม่ลึกซึ้งถึงขั้นโลกุตระเพราะเห็นว่ามิประโยชน์แก่บุุคคลทั่วไป มีบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมสูงสุดในพุทธศาสนาคือความเป็นพระอรหันต์ ถือว่าเป็นขั้นโลกุตระที่เป็นแบบอย่างสำหรับคนในชั้นโลกิยะ เป็นการให้กำลังใจในอันที่จะทำความเพียรในขั้นที่สูงขึ้นไป

การนำเสนอเรื่องความเพียรเพื่อความสำเร็จเหมือนกับหลักธรรมข้ออื่นๆ ที่อาจจะมีความชัดเจนแตกต่างกันไปตามแต่เนื้อเรื่องที่นักเขียนต้องการจะชี้ให้เห็นถึงความพากเพียรของตัวละคร เป็นไปในทางที่ดีบ้างในทางที่เลวบ้าง แต่ก็จัดเป็นความเพียรคือความพยายามเพื่อให้ตนเองบรรลุถึงจุดหมายที่

^๘ วติน อินทสระ, ชีวิตนี้มีอะไร (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2528), หน้า 195.

^๙ วติน อินทสระ, จากวราถึงนภาพร (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2512), หน้า 376.

^{๑๐} พ.ศ. 25/361.

ต้องการเนื่องจากความเพียรเป็นค่ากลางๆ หากเติมคำว่าสัมมาวายามะหนึ่งในมรรคมีองค์ 8 เป็นความเพียรที่ถูกต้อง แต่ถ้าเป็นมิจฉาวายามะ เป็นความเพียรที่ผิด อิทธิบาทเป็นหัวข้อสำคัญอย่างหนึ่งที่นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนาทุกคนเน้นเป็นพิเศษเพราะเชื่อว่าความขยันหมั่นเพียรอย่างเดียวเชื่อว่ายังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตน ดังนั้นเพื่อให้บุคคลในสังคมประสบกับสิ่งที่ตนเองมุ่งหวังไว้นักเขียนจึงเสนอหลักธรรมข้อนี้ให้นำไปประพฤติปฏิบัติไม่ให้เป็นคนเกียจคร้านงอมืองอเท้า ทำให้เป็นตัวถ่วงของสังคม และความเพียรของตัวละครในนวนิยายอิงพุทธศาสนาเมื่ออยู่ ความเพียรเพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงาน และความเพียรเพื่อละกิเลส ซึ่งจะกล่าวไปตามลำดับเรื่องดังนี้

1. ความเพียรเพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงาน

ตัวละครในนวนิยายอิงพุทธศาสนาจะต้องมีความเพียรเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความสำเร็จในหน้าที่การงาน เพื่อเป็นแบบอย่างในการศึกษาเล่าเรียนด้วยความมานะอดทนจนสำเร็จการศึกษาและมีหน้าที่การงานสมกับวิทย์ฐานะ นวนิยายที่สื่อให้เห็นถึงความเพียรของตัวละครสำคัญอย่างเด่นชัดได้แก่

เรื่องลุ่มน้ำนัมมทา ตัวละครคืออรรถนิรัต หนุ่มชนบทผู้ยากจนได้มานะพยายามเรียนหนังสือในสำนักของอาจารย์จนจบ และได้เดินทางไปสอบเป็นบัณฑิตในราชสำนักของพระราชวังแห่งกรุงพันธุมดี สามารถสอบผ่านรอบแรกแต่เมื่อไม่ยอมรับมารดาบิดาของตนทำให้พระราชวังสั่งระงับการแต่งตั้ง แต่เขาก็ไม่ย่อท้อ เมื่อสำนึกผิดแล้วก็กลับมาสอบใหม่ สอบได้และได้ไปประจำอยู่ในเมืองชนบทพยายามสร้างชนบทให้เป็นที่เจริญจนได้รับการโยกย้ายให้มาประจำอยู่ในตัวเมืองและสามารถบรรลุถึงตำแหน่งทางการปกครองชั้นสูง คือรองเสนาบดี ตลอดเนื้อเรื่องจะเห็นความพยายามของ อรรถนิรัตอย่างชัดเจน

เรื่องไต้ร่มกาสาฬสตร์ อหิงสกะมาณพมีความรักในการศึกษา จึงเพียรพยายามเรียนจนจบทุกวิชาที่อาจารย์สอน เมื่อถูกกลั่นแกล้งใส่ความว่าคิดร้ายต่ออาจารย์ ทำให้อาจารย์เอาวิชามาหลอกว่ามีวิชาหนึ่งซึ่งจะเรียนได้ต่อมากันครบ 1,000 คนแล้วจะเรียนสำเร็จ ทำให้อหิงสกะมาณพทำความเพียรที่ผิด ๆ คือทำความเพียรด้วยการฆ่าคนเพื่อให้ตนได้เรียนวิชาตามที่อาจารย์บอก

เรื่องเชิงผาหิมพานต์ ตัวละครคือฉันทสุกะลิจฉวี ต้องพากเพียรต่อสู้กับความยากลำบากและตรากตรำกับการศึกษา เพราะเมื่อก่อนเป็นคนที่ไม่ค่อยมีความกระตือรือร้น เมื่อได้รับคำแนะนำจากอาจารย์จึงอุตสาหะเรียนจนจบ และพยายามเอาชนะศัตรูคู่อาภิวินได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระราชของแคว้นวัชชี ความเพียรของตัวละครมีให้เห็นตลอดเนื้อเรื่อง ฉันทสุกะลิจฉวีเป็นผู้ที่มีความเพียรเป็นเลิศ หากตั้งใจทำอะไรแล้วต้องทำให้ได้ แม้แต่การมาดำรงตำแหน่งอาจารย์ของสำนักกวิศวามิตรก็ทำไปด้วย

ความเพียร และความอดทนในการสั่งสอนอบรมศิษย์ให้เป็นคนดี มิได้มีความย่อท้อต่อความยากลำบาก อีกทั้งยังได้สอนศิษย์ทั้งหลายให้มีความเพียรอีกด้วย

เรื่องกองทัพธรรม สุรเสนาเป็นแบบอย่างของความเพียร มีความขยันและอดทนประกอบสัมมาชีพตามคำแนะนำของบิดา การที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระราชของกรุงอโยธยา แคว้นโกศลตอนใต้ จึงเปรียบเหมือนผลสำเร็จของความเพียร แม้ภายหลังจากการได้รับสถาปนาให้เป็นพระราชแล้ว พระเจ้าสุรเสนาทรงใช้ความเพียรในการบริหารบ้านเมือง เอาชนะข้าศึกศัตรูจนกลายเป็นปียกษัตริย์คือกษัตริย์ผู้เป็นที่รักของปวงชน

เรื่องแสงเทียน จะชี้ให้เห็นถึงผลสำเร็จทางการศึกษาของตัวละครสำคัญเช่น พระกัมภะพากเพียรเรียนจนจบวิชาทหารจากสำนักดักสิลา พระสมณะเรียนจบวิชาแพทย์จากสำนักอาจารย์ดักสิลาเช่นกัน ด้วยความมานะพากเพียรทำให้ทั้งสองต่างเป็นคนที่ได้รับยกเว้นค่าเล่าเรียนในฐานะเป็นบุคคลที่ได้รับอนุญาตเป็นกรณีพิเศษจากอาจารย์เพราะขาดแคลนในเรื่องทุนทรัพย์

เรื่องร่วมธรรมตัวละครเอกคือ โชติมันต์เดินทางจากชนบทของแคว้นโกศลไปเรียนที่สำนักของอาจารย์สันติธรรมมาลัย ในกรุงราชฤกษ์ แคว้นมคธ และเรียนจบวิชาการปกครอง แม้จะมีความยากลำบากในฐานะนักเรียนต่างแคว้น แต่ก็อดสาหะเรียนจนจบ ส่วนตำแหน่งหรือการงานที่ได้รับจากผลของความเพียรคือการได้เข้าร่วมคณะผู้บริหารของแคว้นปปัญจาละร่วมกับเพื่อนร่วมสำนักรุ่นพี่

เรื่อง จอมจักรพรรดิโศก พระเจ้าโศกทรงเดินทางจากปาฏลีบุตรไปยังสำนักดักสิลาและเรียนจบได้เป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่ ด้วยความตั้งใจที่จะเป็นจอมจักรพรรดิของแผ่นดินทำให้พระองค์ประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งพระทัยเอาไว้

เรื่อง ชีวิตนี้มีอะไรและภาพจำลองชีวิต อริสโตฟานุสตรชายของนักปรัชญากรีกผู้ยิ่งใหญ่ผู้ถูกสั่งประหารด้วยข้อหาไม่คำสอนเป็นภัยต่อบ้านเมืองคือสอนไม่ให้เคารพพระเจ้า ได้รับทุนจากเพื่อนๆ ของบิดาเรียนจนจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยประจำกรุงเอเธนส์จึงเพียรพยายามเรียนจนสำเร็จการศึกษา

เรื่องพ่อผมเป็นมหา มหาอิม ตัวละครผู้เป็นพ่อ นอกจากพ่อจะคอยสอนให้ลูกมีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเพื่อสร้างอนาคตให้กับตนเองแล้วยังถือเป็นแบบอย่างในการทำความเพียรเพื่อความสำเร็จ เพราะได้บวชเรียนจนได้เป็นมหาเปรียญและผลที่ได้รับคือมีหน้าที่การงานที่ดี มีครอบครัวที่อบอุ่น มีลูกที่เชื่อฟังคำสอนสร้างเกียรติและศักดิ์ศรีให้แก่ครอบครัว แม้แต่ลูกผู้ได้รับการอบรมสั่ง

สอนก็เป็นผู้ที่ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนของพ่อ จนสามารถเรียนจบปริญญาและได้งานทำตามสมควรแก่ วิทยฐานะ

เรื่องจากราถึงนภาพร ซึ่งเป็นการเดินเรื่องด้วยจดหมาย นักเขียนจึงกำหนดให้ วราพี่ชาย สอนให้น้องสาวมีความขยันหมั่นเพียรในเรื่องการศึกษา พี่ชายคือวราได้สั่งสอนให้น้องสาวเรียน หนังสือให้สำเร็จโดยการอาศัยความเพียรเป็นตัวนำในการขวนขวายหาความรู้ใส่ตัว วราได้ยกตัวอย่าง ผลสำเร็จจากความเพียรของบุคคลต่างๆ มาสอนน้องสาว รวมทั้งสั่งสอนให้มีคุณธรรมประจำใจในการ ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมด้วย และให้ระวังสิ่งล่อใจต่างๆ ที่อาจจะทำให้เสียหายถึงการเรียนได้ และสิ่งล่อใจ ต่างๆ เหล่านั้นเป็นอันตรายอย่างยิ่งสำหรับความเพียร เพราะความเพียรอาจจะถูกทำลายให้หมดไป หากไปหลงไหลในสิ่งชั่ววอนเหล่านั้น

เรื่อง วัตคอนบุญ พระมหาชวน ได้ต่อสู้กับอุปสรรคนานาประการเพื่อพัฒนาวัตคอนบุญ ให้เจริญก้าวหน้า เอาใจใส่ต่อความเจริญของท้องถิ่น มีความเพียรพยายามในการอบรมสั่งสอนผู้ คนให้เป็นคนดีไม่เคຍย่อท้อต่อความยากลำบาก จากผลของความเพียรที่กระทำมาตลอดเวลาที่ได้อ มาเป็นเจ้าอาวาสวัตคอนบุญทำให้ผู้ใหญ่ของคณะสงฆ์ เล็งเห็นคุณค่าจึงได้แต่งตั้งให้ท่านได้รับ สมณศักดิ์เป็นพระครูและได้รับการ โยกย้ายให้ไป ประจำอยู่ในวัดของเจ้าคณะจังหวัดฉะเชิงเทราซึ่ง มีโอกาสที่จะก้าวขึ้นเป็นเจ้าคณะจังหวัดในโอกาสต่อไป

พระมหาชวนได้อบรมสั่งสอนให้สามเณรมีความขยันหมั่นเพียร และเรียนสำเร็จเป็นเปรียญ หลายรูป ซึ่งเป็นแบบอย่างในการตั้งอยู่ในอิทธิบาท เช่นสามเณรน้อยที่เข้ามาเรียนบาลีในกรุงเทพฯ เมื่อ เรียนจบก็กลับไปช่วยพระมหาชวนสอนบาลีแก่สามเณรรุ่นหลัง

เรื่อง แม่พริ้งผู้ใจบุญ ความเพียรในการประกอบบุญกิริยาวัตถุคือ ทาน ศีล ภาวนา ที่ แม่ พริ้งยึดปฏิบัติมาตลอดชั่วอายุ ทำให้แม่พริ้งสามารถเป็นอยู่ได้อย่างสงบสุขในชีวิตประจำวันโดยไม่มี ความเคียดแค้นใจ ความเพียรของแม่พริ้งเป็นความเพียรเพื่อสร้างเกียรติคุณให้แก่ตนเอง และการให้ทาน นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากสำหรับคนทั่วไป การที่จะให้ทานได้ก็ต้องอาศัยความเพียรด้วย ความเป็นแห่ง บุคคลผู้นำเชือถือของแม่พริ้ง ได้มาจากความเพียรพยายามในการประกอบคุณงามความดี แม่พริ้งจะให้ ความช่วยเหลือแก่ทุกคนที่มาขอความช่วยเหลือจากตน และมีความพยายามพร้อมทั้งความพอใจในการ ให้ทานทุกครั้ง ซึ่งก็ทำให้แม่พริ้งเกิดความพอใจในการให้ด้วย ผลที่ได้รับคือความนับถือจากผู้คนทั่วไป โดยบุคคลเหล่านั้นได้จารึกคุณความดีของแม่พริ้งไว้ในจิตใจ แม้ว่าแม่พริ้งจะสิ้นอายุไปความดีที่เคย กระทำก็ไม่เคยเลือนหายจากความทรงจำของผู้คน ซึ่งแม่พริ้งถือตัวละครที่เป็นแบบอย่างของความเพียร ในการบำรุงพุทธศาสนา สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป

เรื่องหลวงพ่อทองวัดโบสถ์ ตัวละครคือ หลวงพ่อทองจะอบรมสั่งสอนให้บุคคลมีความเพียรในการสร้างตน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา หลวงพ่อทองเป็นผู้ที่ทุกคนให้ความเคารพนับถือเพราะเป็นพระสัมมาปฏิบัติ มีความเพียรในการทำตัวเป็นที่พึ่งของผู้คนในละแวกคุ้มวัดและตำบลใกล้เคียง ผู้คนที่มีปัญหาแล้วมาปรึกษาหลวงพ่อทองมักจะได้รับความกำลังใจในการต่อสู้ชีวิต ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก เช่น ปลัดบุญช่วย ซึ่งได้รับการอบรมจากหลวงพ่อใช้ความพากเพียรจนเรียนจบได้เป็นปลัดอำเภอ

เรื่องธรรมธารา ตัวละครที่เรียกตนเองว่า “อาตมา” หรือพระพุทงค์ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญที่ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างของพระสัมมาปฏิบัติผู้มีความเพียร เริ่มจากที่ได้เพียรพยายามเรียนจบเคมีจากประเทศอังกฤษด้วยทุนของรัฐบาลแล้วกลับมาทำงาน จนเกิดความสนใจในพุทธศาสนาจึงได้บวชและถือการพุทงค์ตลอดชีพเป็นข้อวัตรปฏิบัติ การเดินพุทงค์นั้นจำเป็นจะต้องมีความอดทนจึงสามารถกระทำได้ จากการที่ต้องเดินพุทงค์จากกรุงเทพฯ ไปจนถึงจังหวัดเชียงใหม่ไม่ใช่เรื่องง่ายที่ใครจะทำได้ แต่พระพุทงค์รูปนี้ทำได้แม้บางครั้งต้องประสบกับความยากลำบากที่ต้องขออาศัยรถของผู้คนบ้างก็ยอม เพราะต้องอาศัยความเสียสละ โดยที่เจ้าของรถต้องทำบุญด้วยการให้นั่งรถฟรีเนื่องจากไม่มีปัจจัยเงินทองติดตัว การใช้ชีวิตแบบนอนกลางดินกินกลางทราย โดยการฉันเพียงมือเดียวจากอาหารบิณฑบาตตามมีตามได้ของท่านถือได้ว่าเป็นผู้มีความเพียรในการปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนา ความสำเร็จที่ท่านได้รับจากความเพียรคือความสุขสงบในจิตใจ ปราศจากความทุกข์หมองเศร้า

นอกจากตัวท่านจะเป็นผู้มีความเพียรแล้วยังเป็นผู้สอนให้ผู้อื่นมีความเพียรอีกด้วย เช่นการสอนให้ผู้คนเลิกซื้อหวยใต้ดินแล้วหันมาประกอบอาชีพสุจริตแทน ปัญหาของความยากจนที่ท่านมองเห็นก็ล้วนมาจากการขาดความเพียรในการประกอบอาชีพ ท่านจึงปลุกฝังให้ผู้คนมีความเพียรซึ่งทุกคนต้องได้รับผลดีจากความเพียรของตนอย่างแน่นอน จากเนื้อเรื่องพบว่าท่านได้อบรมสั่งสอนให้ผู้คนมีความขยันซื่อสัตย์ในการประกอบสัมมาชีพอยู่หลายตอน

แสน ใจงามในเรื่องตะวันออก-ตะวันตก สำเร็จการศึกษาปริญญาโทจากประเทศอังกฤษ เพราะมีความเพียรและความอดทนในการศึกษา ไม่หลงระเลิงในสิ่งชั่วๆ ความเพียรที่แสนต้องตระหนักในใจและนำไปปฏิบัติคือความอดทนอดออมเพราะต้องใช้สอยอย่างประหยัด ไม่สุร่ยสุร่าย อีกทั้งยังต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษด้วยความตั้งใจ ต้องปรับตัวเองให้เข้ากับธรรมเนียมและวัฒนธรรมของตะวันตก จึงได้รับความสำเร็จ เป็นรางวัลความเพียรให้แก่ตนเองและครอบครัว ที่รอคอยให้แสนกลับไปสร้างประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติ

2. ความเพียรเพื่อละกิเลส

ในเรื่องเกี่ยวกับความเพียรเพื่อละกิเลส ส่วนมากจะนำเสนอให้ตัวละครที่เป็นพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ หรือเป็นพระสาวกที่ทราบกันคืออยู่แล้วว่าเป็นพระอรหันตบุคคล แต่ที่นักเขียนนำมาเขียนใหม่ ในรูปของนวนิยายก็เพื่อเสริมคุณค่าของความเพียรของพระสาวกรูปนั้นให้เด่นชัดและเป็นแรงจูงใจให้บุคคลทั่วไปมีกำลังใจในการทำความเพียรในขั้นสูง ตัวละครในนวนิยายอิงพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็น คุณธรรมข้อนี้ได้แก่

ในเรื่องพุทธจริยา เป็นความเพียรของ พระพุทธเจ้า โดยตรง นับตั้งแต่การออกบวช พระสิทธัตถะได้ทำความเพียรเริ่มต้นด้วยความตั้งพระทัยว่า แม้เลือดและเนื้อจะเหือดแห้งไป แต่ก็จะพยายามเรื่อยไปจนกว่าจะสำเร็จ¹¹ ครั้งแรกพระองค์ได้ทำความเพียรที่ยังตนเองให้ลำบากเปล่าคือ อตตกิลมัตถานุโยค และกามสุขขัลลิกานุโยคหลายอย่าง เช่นการกลืนลมหายใจ และอดพระกระยาหาร แต่ในที่สุดทรงหันกลับมาดำเนินอยู่ในทางสายกลางจนสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทำให้เรื่องนี้ เป็นอุทาหรณ์แก่คนทำความเพียรว่า ความเพียรบางอย่างที่ผิดๆ นั้นไม่ควรกระทำเพราะนอกจากไม่เกิด ประโยชน์แล้วยังทำให้ตนเองลำบากเปล่าๆ อีกด้วย ความเพียรที่นักเขียนนำเสนอในทุกเรื่อง แม้จะมี ข้อความที่บ่งบอกถึงความรุนแรง แต่ก็มีการชี้แนะให้ตั้งอยู่ในทางสายกลางคือไม่เคร่งครัดหรืออ่อนยาน เกินไป

ในเรื่องพระอานนท์พุทธอนุชา พระอานนท์มีความเพียรเพื่อที่จะยังตนให้พ้นจากสภาพ ปุถุชนไปสู่ความเป็นพระอรหันต์เพื่อให้ได้เข้าร่วมในการทำสังคายนาครั้งที่หนึ่งเป็นแบบอย่างความ เพียรเฉพาะกิจของพระอานนท์ เป็นความเพียรที่ต้องถูกจำกัดด้วยเวลา เพียงหนึ่งคืนที่พระอานนท์ พยายามที่จะปฏิบัติสมณธรรมอย่างหนัก ท่านไม่ได้หลับนอนทั้งคืนยันรุ่ง ด้วยความอ่อนเปลี้ยจึงคิดที่ จะพักผ่อน ตรงนี้มีคำอธิบายถึงความเพียรของพระอานนท์ว่า

บุคคลผู้ได้บรรลุแล้วซึ่งธรรมอันประเสริฐสุดคือพระนิพพานนี้ย่อม¹²

-เป็นผู้มีความอดทนอย่างยิ่งต่อความเย็น ร้อน หิวกระหายและสัมผัสร้ายอันเกิดจากเหลือบ
ยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย

-เป็นผู้มีความอดทนอย่างยิ่ง อดกลั้นได้อย่างสงบต่อคำล่วงเกิน ถ้อยคำเลียดสี คำด่าว่าของ

ผู้อื่น

¹¹ วคิน อินทสระ, พุทธจริยา (กรุงเทพมหานคร : นิตยสารศุภมิตร, 2536), หน้า 140.

¹² วคิน อินทสระ, พระอานนท์พุทธอนุชา (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2534), หน้า 530.

-เป็นผู้ศอกทนอย่างยิ่งต่อทุกขเวทนาที่เกิดจากอาหารประเภทต่างๆ อันเกิดขึ้นอย่างกล้าแข็ง ทำให้หมดความสำราญ ยากที่บุคคลทั่วไปจะทนได้

-เป็นผู้ศอกทนอย่างยิ่งต่ออารมณ์อันมาช่วยวน

ทั้งหมดนี้คือความอดทนที่พระอนันท์ใช้เป็นความเพียรในการปฏิบัติเพื่อบรรลุสิ่งที่มุ่งหวัง คือความเป็นแห่งพระอรหันต์จีณาสพ

ในเรื่องไถ่ร่มกาสาวพัสตร์ จะเห็นความเพียรเพื่อบรรลุคุณธรรมขั้นสูงในพุทธศาสนาของ พระองค์ลีมาลเถระ หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้นำอหิงสกะมาณพมาสู่ทางที่ถูกต้องคืออุปสมบทเป็น พระภิกษุแล้ว พระองค์ลีมาลทำความเพียรจนบรรลุพระอรหันต์

ในเรื่องนันทะ-ปชาบดี ทั้งพระนันทะเถระและพระนางปชาบดีเถรีต่างก็ทำความเพียรจน สามารถเอาชนะกิเลสและบรรลุนิพพานขั้นสูงคือพระอรหันต์ด้วยกันทั้งคู่ โดยเฉพาะพระนันทะเมื่อก่อน เคยหลงรักนางชนปทกัลยาณี แต่ถูกพระพุทธทรงเจ้านำออกมาจากพิธิวิเวกแล้วจึงทรงขอร้องให้ อุปสมบท เมื่อเห็นความไม่เที่ยงของสังขารแล้วพระนันทะก็ได้ทำความเพียรจนบรรลุพระอรหันต์

เรื่องจอมจักรพรรดิอโศก ตัวละครคือพระเจ้าอโศก ได้ไปเรียนหนังสือที่ตักสิลา เป็นผู้ที่มีความเพียรและมานะพยายามทำให้สำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยเอาไว้ไม่ว่าจะเป็น ความรักหรือความเพียรที่พระองค์มีพระประสงค์จะครอบครองทั่วอินเดีย พระองค์ทรงยกทัพไปตีแคว้น ต่างๆ มาไว้ภายใต้อำนาจเป็นผลสำเร็จ และได้เป็นจอมจักรพรรดิตามที่ทรงมุ่งหวังทุกประการ มาตอนหลังพระองค์มีความเพียรที่จะประพาศธรรมเนื่องจากสนพระทัยในพุทธศาสนาจึง ได้ให้การ อุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ความสำเร็จจากความเพียรที่ถือเป็นความพยายามในการละบาปที่ เคยทรงกระทำคือการเป็นอยู่อย่างสุขพระทัยไม่สะดุ้งกลัวต่อบาปกรรมที่ทรงกระทำไว้ เท่ากับผลบุญที่ พระองค์ทรงกระทำในตอนหลังสามารถลดทอนความทุกข์ลงได้

เรื่องลีลาวดี ผู้เขียนได้นำเสนอความอดทนและความเพียรพยายามของตัวละครคือ ลีลาวดีที่ เฝ้าติดตามคนรักอย่างข้ามภพข้ามชาติ แม้จะเป็นความเพียรที่สูญเปล่าเพราะมีอุปสรรคมากมาย ไม่ว่างจะเป็นกำแพงภายนอกที่ความแตกต่างระหว่างชนชั้น ความแตกต่างระหว่างสถานะเพราะคนหนึ่งเป็น พระสงฆ์อีกคนหนึ่งเป็นหญิงสาว และกำแพงภายในที่ พระเวรัตตะ สร้างขึ้นด้วยความต้องการที่จะตัด ใจแต่ก็เป็นเพียงความตั้งใจที่ไม่แน่วแน่เพราะใจหนึ่งก็ยังรักลีลาวดีตามประสาปุถุชน ความเพียรของ ลีลาวดีที่ล้มเหลวในตอนแรก กลับเป็นพลังส่งผลให้เกิดความเข้าใจในชีวิตเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของ พระพุทธเจ้าทำให้นางบรรลุพระอรหันต์เป็นผู้สิ้นกิเลสอาสวะไม่ต้องมีความเพียรอีกต่อไปแล้วปล่อยให้

พระเวรัตตะที่นางเคียวังตามต้องทำความเพียรเพื่อทำให้ตนเองบรรลุพระอรหันต์เช่นเดียวกับลีลาวดีต่อไป

เพื่อสนับสนุนคุณธรรมในเรื่องความเพียรให้เด่นชัดขึ้น ผู้เขียนได้นำข้อความที่จูงใจให้ผู้อ่านเกิดความมานะพากเพียรในหน้าที่การงาน หรือแม้แต่ความเพียรในการสร้างคุณความดี ให้มีกำลังใจในการประกอบอาชีพสุจริต ชาดกที่อ้างคือพระมหาชนกซึ่งเป็นการบำเพ็ญบารมีใน 10 ชาดกหลังของพระพุทธเจ้า เนื้อความเป็นความเพียรที่บังเกิดสรรเสริญ คึงตัวอย่างของพระมหาชนก เมื่อเรือแตกในกลางมหาสมุทร คนอื่นมองไม่เห็นฝั่งจึงยอมตายโดยง่าย ส่วนพระมหาชนกโพธิสัตว์ แม้มองไม่เห็นฝั่งยังพยายามว่ายน้ำอยู่ 7 วัน¹³ จนในที่สุด เทพธิดาชื่อ เมขลา มาช่วยเพราะพอใจในความพยายามของพระมหาชนก เป็นการสร้างกำลังใจให้บุคคลเกิดความมานะพากเพียรในการประกอบความดีทุกอย่าง และใน เรื่องอันชนกชนนีรักเจ้า พ่อได้อ้างชาดกมาสั่งสอนให้ลูกมีความเพียร โดยยกเอาเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นหัวหน้าพ่อค้า ไปถึงทะเลทรายแห่งหนึ่งน้ำหมดพอดี พระโพธิสัตว์ได้หาทางขุดเอาน้ำจากใต้ดิน พบหญ้าแพรกกอหนึ่งจึงสั่งให้คนขุดตรงจุดนั้น ขุดลึกถึง 60 ศอก¹⁴ กระทบแผ่นดินใหญ่พ่อค้าเกวียนทั้งหมดร้องออกมาด้วยความสิ้นหวัง วางเครื่องมือนอนรอความตาย พระโพธิสัตว์คิดว่าข้างล่างแผ่นดินน่าจะมีน้ำอยู่จึงสั่งให้คนเอาก้อนเหล็กไปทุบแผ่นดิน พอแผ่นดินแตกก็มีน้ำให้พวกพ่อค้าได้อาบกิน เรื่องนี้สรุปลงที่ บุคคลไม่ควรเกียจคร้านจะประสบผลสำเร็จ

ข้อความส่วนมากหากไม่ใช่มาจากชาดกแล้วก็จะ เป็นข้อความที่มาจากส่วนใดส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎก เช่นพระคำรัสของพระพุทธเจ้าเรื่องความเพียร ซึ่งนักเขียนได้นำมาเสนอในนวนิยายของตน ดังเช่นในเรื่องชีวิตนี้มีอะไร นารทะได้กล่าวกับสามเณร วีระกะว่า “วีระกะเอ๋ย พระพุทธองค์ตรัสสอนเราไว้ว่า เป็นคนควรพยายามจนกว่าจะสำเร็จประโยชน์ที่ประสงค์”¹⁵ นอกจากนี้ยังมีข้อความที่สนับสนุนให้บุคคลเกิดกำลังใจในการทำความเพียร คือกล่าวอ้างถึงพระคำรัสของพระพุทธเจ้าอีกว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ เสวยผลบุญของตนครองความเป็นใหญ่กว่าเทพทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ยังสรรเสริญความเพียร...จะเป็นความงามมิใช่น้อย ถ้าพวกเขาผู้บวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วนี้พึงเป็นคนขยันลุกขึ้นมีความเพียรพยายามเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ”¹⁶

¹³ วคิน อินทสระ, พุทธจริยา (กรุงเทพมหานคร : นิตยสารศุภมิตร, 2539), หน้า 399.

¹⁴ วคิน อินทสระ, อันชนกชนนีรักเจ้า (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2531), หน้า 404.

¹⁵ วคิน อินทสระ, ชีวิตนี้มีอะไร (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2528), หน้า 14.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ซึ่งตรงกับกรนำไปสู่ความเพียรของตัวละครสำคัญคือ อริสโตฟา ที่เดินทางจากเอเธนส์สู่ประเทศอินเดียและตั้งใจทำความเพียรเพื่อให้บรรลุธรรมหลังจากการที่ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว

ดังนั้นความเพียรพยายามที่ผู้เขียนนำเสนอจึงสรุปลงที่ การพยายามสร้างกำลังใจให้ผู้อ่านเกิดความมานะพยายามเพื่อความสำเร็จของตน แม้ความเพียรเพื่อละกิเลสจะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากเป็นกิจของพระอริยะยากที่ปุถุชนจะทำได้ แต่ความเพียรของปุถุชนคือความอดสาหะวิริยะเพื่อทำให้ตนเองประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน หมั่นศึกษาหาความรู้มาสู่ตนในวัยหนุ่ม ไม่ปล่อยให้เวลาเสียไปอย่างไม่เกิดประโยชน์ ไม่ให้เป็นคนเกียจคร้าน ซึ่งจะทำให้ตนมีความสุขในชีวิต

4.1.3 ความเมตตาและการให้อภัย

คุณธรรมของความมีเมตตา เป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของตัวละครสำคัญในนวนิยายอิงพุทธศาสนา ผู้เขียนต้องการให้ทุกคนในสังคมเป็นคนมีน้ำใจต่อกัน เอื้ออารีต่อกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความรักใคร่กลมเกลียวสามัคคีกันเข้าอกเข้าใจกัน ในสังคมย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคุณธรรมเหล่านี้ ดังสุภาษิตที่ว่า “โลโก ปคฺคณฺภิกขา เมตฺตา”^{*} ซึ่งแปลความได้ว่า “เมตตาธรรมค้ำจุนโลก” เมตตาเป็นความรักที่ไม่จำกัดขอบเขตอยู่แต่คนรักฉันชายหญิงหรือรักพ่อแม่ แต่เป็นความรักที่เรียกว่า Universal Love¹⁷

ความเมตตาในนวนิยายอิงพุทธศาสนามักมาคู่กันกับการให้อภัย โดยชี้ให้เห็นว่าคนที่มีเมตตาสูงจึงจะให้อภัยผู้อื่นได้ การให้อภัยในนวนิยายอิงพุทธศาสนามักจะสื่อให้เห็นว่าพุทธศาสนาให้โอกาสคนผิดกลับตัวเป็นคนดี ส่วนคนที่ไม่ยอมกลับตัวจะได้รับผลร้ายตอบแทน ซึ่งลักษณะนี้มีในนวนิยายหลายเรื่องดังต่อไปนี้

ในเรื่องได้ร่มกาสาวพัสตร์ การที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดจอมโจรองคูลีมาลก่อนจะทำอนันตริยกรรมคือมาตุฆาตหรือฆ่ามารดา ถือว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า เป็นเมตตาธรรมที่พระองค์มีต่อ องคูลีมาล เพราะเห็นว่า องคูลีมาล มีอุปนิสัยที่จะบรรลุคุณธรรมขั้นสูงในพุทธศาสนา องคูลีมาลสามารถกลับตัวเป็นคนดีและรับเข้าในหมู่สงฆ์ถือเป็นการให้อภัยของพุทธศาสนาไม่รังเกียจว่าเป็นคนชั่วเลวทราม และเมื่อองคูลีมาลได้อุปสมบทแล้วก็สามารถบรรลุพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

* เป็นภาษิตในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแต่งโดยใช้ภาษาบาลีและเป็นที่ยอมรับของชาวไทยโดยทั่วไป

¹⁷ Walpola Sre Rahula) What the Buddha Thought Printed in Thailand by Kurusapha Press. 1988. P.97.

ในการแสดงให้เห็นถึงความมีเมตตาของ พระองค์ลีมาล ผู้เขียนมุ่งเสนอในแง่คิดของคนหลงผิดแล้วสำนึกผิดเพื่อยกย่องคุณธรรมให้แก่พระสาวกของพระพุทธเจ้าว่าโดยจิตใจที่แท้จริงของพระองค์ลีมาลเดระเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา และการให้อภัย แม้จะอุปสมบทเป็นพระแล้ว คนทั้งหลายก็ยังกลัวในความเขี้ยวโหด แม้แต่หญิงมีครรภ์คนหนึ่งก็วิ่งหนี พระองค์ลีมาลจึงพูดกับหญิงคนนั้นด้วยน้ำเสียงที่อ่อนโยนประกอบด้วยความเมตตาว่า บัดนี้ตนเป็นอริยชาติแล้ว ไม่มีความเขี้ยวโหดเหมือนเมื่อก่อน ด้วยสัจจะอันนี้ขอให้นางคลอดบุตรด้วยความปลอดภัย¹⁸ ทำให้หญิงคนนั้นคลอดบุตรอย่างปลอดภัย และคำพูดขององค์ลีมาลนี้เป็นบทสวดบทหนึ่งในพุทธศาสนา แม้ผู้คนจะไม่ให้อภัยท่านได้พากันทุบตีและขว้างปาด้วยก้อนอิฐบ้าง ท่อนไม้บ้าง บาตรเคลือบถึงกระดูก เลือดไหลรินกาย แต่ท่านก็ไม่โกรธเคืองแม้แต่น้อย แสดงให้เห็นถึงความมีเมตตาและให้อภัยแก่คนเหล่านั้นด้วยความสำนึกผิด

อรรถนิรันดร์ในเรื่อง ลุ่มน้ำนมมหา มีความซาบซึ้งใจต่อบุคคลต่างๆ ที่ให้ความเมตตาแก่ตน นับตั้งแต่อาจารย์ที่ได้เรียกตัวไปรับทรัพย์หลังจากเรียนจบเพราะอาจารย์เห็นว่าเป็นคนดีแต่ขาดทุนทรัพย์ ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้ากรุงพันธุมดีแห่งแคว้นโสวัณณะที่ให้โอกาสตนเองได้ทำคุณได้โทษที่ไม่ยอมรับมารดาบิดา ซาบซึ้งในความเมตตาและการให้อภัยของมารดาบิดาแม้ตนเองผิดไปในตอนแรกแม้จะร้ายแรง แต่มารดาบิดาก็อภัยให้และให้อโง้อทในการทำความคิดต่อไป ความซาบซึ้งใจต่อความมีเมตตาและการให้อภัยเหล่านี้ส่งผลให้อรรถนิรันดร์มีความมานะพากเพียรที่จะทำความดี ให้แก่สังคม

มีเรื่องที่น่าสนใจหรือปลุกฝังความเมตตาและให้อภัยและการชี้ให้เห็นโทษของการไม่รู้จักกลับตัวของผู้กระทำผิดซึ่งบุคคลผู้กระทำผิดจะได้รับผลร้ายตามมาคือ ในตอนที่กษัตริย์แห่งแคว้นอวันตี ยกทัพมาโจมตีแคว้นโสวัณณะ แล้วทำทาบกันแม่น้ำนมมหาไม่ให้ไหลมาสู่อวันตี แต่พอถึงหน้าฝนนน้ำก็เอ่อล้นไปท่วมแคว้นอวันตีเสียเองทำให้ทหารฝ่ายโสวัณณะชนะ โดยที่ไม่ต้องรบ ส่วนพระราชของแคว้นอวันตีถูกประชาชนลงโทษด้วยการปลงพระชนม์แล้วสถาปนาคนอื่นขึ้นเป็นกษัตริย์แทน

เรื่องเชิงผาหิมพานต์ จะเห็นว่าฉันทสุกะมีความเมตตากรุณา ยึดมั่นในหลักพรหมวิหารคือมีความเมตตากรุณาต่อศิษย์ โดยฉันทสุกะได้เล่าถึงความมีเมตตาของอาจารย์วิสมามิตรคนก่อนได้สอนให้ท่านเป็นคนมีเมตตา ท่านจึงยึดถือปฏิบัติตามคำของอาจารย์ ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านได้เดินทางกลับไปประลองวิชาเพื่อชิงตำแหน่งราชาของแคว้นวัชชี ระหว่างทางได้พบกับกลุ่มโจรจึงใช้วิธีการสยบให้ยอมแพ้แล้วให้กลับตัวเป็นคนดีมิได้เข่นฆ่าให้ถึงกับชีวิต นอกจากนี้ท่านยังให้อภัยแก่ทุกๆ คนที่อิจฉาและคอยกลั่นแกล้ง ไม่ว่าจะป็นเจ้าลิจฉวีที่ใส่ร้ายและลอบทำร้าย เช่นการยกกำลังทหารไปล้อมปราสาท และคอยลอบทำร้ายหลายครั้ง แต่ท่านก็ให้อภัย แม้จะโกรธแต่ก็ระงับได้ด้วยเมตตาที่อาจารย์เคยสอน แต่ผลร้ายได้ตกแก่เจ้าลิจฉวีคนนั้นเพราะฉันทสุกะให้อภัยหลายครั้งแต่ไม่ยอมสำนึกในที่สุดก็

¹⁸ สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, ใต้ร่มกาชาวพัศตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2522), หน้า 50.

ถูกเจ้าลิจฉวีคนอื่นๆ มีมิตรร่วมกันให้ประหารชีวิต และเรื่องของเสนาบดีที่จับกุมท่านแล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ แต่ท่านก็หาทางให้เสนาบดี คนนั้นลงจากตำแหน่งโดยที่ไม่ต้องรับโทษจาก เจ้าลิจฉวี เพราะการที่เสนาบดีตั้งตนเป็นกษัตริย์ผิดต่อกฎของแคว้นอย่างแรง โทษถึงประหาร แต่ด้วยความเมตตาของฉันทสุภะสามารถพูดให้เจ้าลิจฉวี ทั้งหลายไม่เอาโทษต่อเสนาบดี

เรื่องกองทัพธรรม กองเกวียนของธนิยะ ถูกพวกโจรดักปล้นหลายครั้ง มีเพียงครั้งเดียวที่ธนิยะ ใช้วิธีกำจัดโจรโดยธนูทำให้พวกโจรเสียชีวิต แต่มาตอนหลังคิดหาวิธีใหม่ เรียกว่าเป็นกุศโลบายในการรับมือกับพวกโจร เช่นฉากแรกของเรื่องเริ่มที่พวกโจรดักปล้นโดยที่ธนิยะทราบมาก่อนแล้ว เพราะได้ส่งม้าเร็วไปสืบตามพื้นที่ต่างๆ ล่วงหน้าแล้วก่อนจะเดินทางผ่านไป ธนิยะใช้วิธีการข่มขู่ให้พวกโจรตกใจกลัวและยอมแพ้เมื่อทราบว่ามีมีทางสู้ วิธีการของ ธนิยะคือประกาศให้พวกโจรวางอาวุธถ้าพวกโจรไม่วางอาวุธ จึงสั่งให้พลธนูยิงฝ่าโศกบนหัวของโจรทุกคนทำให้พวกโจรเกิดความกลัวจึงยอมแพ้ แต่แทนที่จะฆ่าหรือจับตัวส่งทางการกลับให้อภัยด้วยการให้พวกโจรเหล่านั้นสมทานศีล 5 และกลับตัวเป็นคนดีต่อไป ในลักษณะการให้อภัยโจรแล้วให้โจรหันมารักษาศีล มีในนวนิยายอีกหลายเรื่อง เช่นเรื่องเชิงผาหิมพานต์ และ รัมธรรม

ครั้งหนึ่งสุรเสนะถูกนายทัพของแคว้นวัชชีจับตัวไปเพราะคิดว่ากองเกวียนของธนิยะ เป็นกองสอดแนมของแคว้นมคธ ทำให้ธนิยะเกิดความโกรธและคิดจะโจมตีวัชชี เพราะตัวธนิยะก็เป็นศิษย์ของสำนักดักศิลาผู้เชี่ยวชาญในเชิงรบที่หาตัวจับได้ยากคนหนึ่ง แต่ก็ตั้งใจที่จะให้อภัยเพราะใช้ความรอบคอบไตร่ตรองดูแล้วว่าอาจเป็นการเข้าใจผิดกัน และก็เป็นความจริงอย่างที่คิดเพราะในที่สุดฝ่ายวัชชีก็นำตัวสุรเสนะมาคืน

สุรเสนะพระราชบุตรของธนิยะ ได้รับราชรถเสี่ยงทายเป็นกษัตริย์ของกรุงอโยธยาแคว้นโกศลตอนใต้เป็นบุคคลที่แสดงให้เห็นถึงความมีเมตตาและการให้อภัยอย่างชัดเจนคือ พระองค์ทรงปลอมพระองค์เป็นนักสกาไปช่วยพ่อค้าเพชรที่ถูกนักเลงสกาเล่น โกงให้ได้รับเงินทองกลับคืน ทำให้ นักเลงสกาไม่พอใจจึงเกิดเรื่องต่อสู้อัน แต่นักเลงสกาแพ้ พระเจ้าสุรเสนะ ที่ทรงทศพิศราชธรรม ผู้เห็นแก่ประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์และมีพระประสงค์ที่จะทำให้บ้านเมืองสงบสุข

ในนวนิยายเรื่องนี้ ยังมีการนำเสนอโทษของการไม่รู้จักให้อภัย คือนักเขียนใช้ตัวละครฝ่ายร้ายบางตัวซึ่งเป็นบุคคลที่ไม่ยอมกลับตัวยอมได้ผลเลวร้าย ตัวอย่างเช่นบุตรนายดาบกับนักเลงสกาที่สมคบกันคิดปล้นบัลลังก์ แม้จะได้รับการพระราชทานอภัยโทษจากพระเจ้าสุรเสนะหลายครั้งแต่สุดท้ายนักเลงสกาที่ถูกจับส่วนบุตรนายดาบต้องใช้กริชฆ่าตัวตาย

พระเจ้ากรุงกัมปิลละหมายจะแย่งชิงเอาโยธยาเป็นของตนแต่แพ็กศิกของฝ่ายโยธยาหลายครั้งแม้กระนั้นก็ไม่ยอมกลับตัวเป็นคนดี ถึงพระเจ้าสุรเสนจะเตือนให้กลับไปทำนุบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองดีกว่าจะคิดรุกรานผู้อื่น แต่ก็ไม่ฟังผลสุดท้ายต้องปลงพระชนม์ชีพตัวเองในสนามรบ

แม้พระเจ้ากรุงกัมปิลละจะสร้างความเดือดร้อนให้แก่พระเจ้าสุรเสนและชาวแคว้นให้ได้รับความลำบากเพราะสงคราม แต่พระเจ้าสุรเสนก็ยังทรงมีเมตตาที่จะแต่งตั้งพระโอรสของพระเจ้ากรุงกัมปิลละขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระบิดาแทนที่จะยึดครองแล้วส่งคนควบคุมตามธรรมเนียมปฏิบัติของกษัตริย์ในสมัยนั้น ทำให้พระโอรสที่ได้รับความเมตตาจากพระองค์ เกิดความซาบซึ้งในพระคุณหันมาสร้างความเจริญให้แก่แคว้นของตน ไม่คิดที่จะรุกรานผู้อื่นอีกทั้งยังได้ร่วมมือกันระหว่างฉัตรวดีโยธยาให้การอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์ในพุทธศาสนาเป็นกำลังในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าต่อไป

ในนวนิยายเรื่องแสงเทียน ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูเกี่ยวกับความเมตตาของพ่อแม่ที่มีต่อลูกดังนั้นตรงนี้จึงมองในอีกมุมหนึ่งเกี่ยวกับความเมตตา การเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเมตตาและการให้อภัยของพระภิกษุทั้งสามรูปคือเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระเจ้าวิจุทกะ เนื้อเรื่องมีอยู่ว่าพระเจ้าวิจุทกะ โอรสของ พระเจ้าปเสนทิโกศล กับนางवासกขัตติยา ซึ่งนางवासกขัตติยา นี้เป็นเพียงทาสีของกษัตริย์ศากยวงศ์ เนื่องจาก พระเจ้าปเสนทิโกศล ต้องการจะผูกญาติกับวงศ์ตระกูลของพระพุทธเจ้า จึงทรงส่งคนไปขอพระธิดาของศากยวงศ์มาเป็นภรรยา แต่ฝ่ายของศากยวงศ์ถือตนว่าประเสริฐกว่าผู้อื่นจึงส่งนางทาสีไปแทน ความทราบถึงวิจุทกะ เมื่อวิจุทกะ เดินทางมาเยี่ยมญาติฝ่ายศากแต่ก็ไม่มีผู้ใดเอาใจใส่ดูแลสร้างความประหลาดใจให้แก่วิจุทกะกุมารยิ่งนัก ตอนกลับแคว้นโกศลวิจุทกะเกิดลืมของจึงส่งคนใช้กลับไปแล้วนำมาให้ คนใช้คนนั้นเห็นนางทาสีเอนำนมมาล้างบริเวณที่วิจุทกะนั่งปากก็พรวดว่าคนจีนจาลมานั่งทำให้เกิดเสนียดจัญไร คนใช้คนนั้นนำความกลับไปบอกวิจุทกะกุมาร ทำให้กุมารเก็บความแค้นเอาไว้ ความทราบถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงไปเข้าเฝ้าและทูลฟ้องเรื่องที่ศากยวงศ์เล่นไม่ซื่อ แต่พระพุทธเจ้าก็สามารถปลอบพระทัยให้พระเจ้าปเสนทิโกศลคลายความโกรธและยอมให้อภัยแก่ศากยวงศ์

เรื่องเกี่ยวเนื่องไปถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลพระองค์ไม่มีความกตัญญูต่อพันธูละเสนาบดีที่ช่วยป้องกันแคว้นแคว้นจากศัตรูภายนอกอย่างทีกล่าวไว้แล้ว มาทราบทีหลังว่าทรงเข้าพระทัยพันธูละเสนาบดีผิดไปจึงไปขอโทษมัลลิกาเทวี ด้วยน้ำใจอันประเสริฐของนางมัลลิกาที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้สามารถเข้าถึงคุณธรรมขั้นต้นในพุทธศาสนานางได้ให้อภัยพระเจ้าปเสนทิโกศลและขอกลับไปอยู่บ้านเกิดพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตั้ง"ที่มการายนะอำมาตย์"ผู้เป็นหลานของพันธูละเสนาบดีแทนตำแหน่งของพันธูละเสนาบดีเมื่อได้โอกาส ที่มการายนะอำมาตย์ ก็ทำการยึดแผ่นดินแล้วอัญเชิญ

เจ้าชายวิฑูทกะขึ้นครองบัลลังก์แทน ส่วนพระเจ้าปเสนทิโกศลกับทาส 1 คนเดินทางไปขอกำลังทหาร จาก พระเจ้า อชาตศัตรูผู้เป็นพระญาติแต่ก็สวรรคตที่หน้าประตูเมืองด้วยความหนาว

กล่าวถึงวิฑูทกะเมื่อได้ครองราชย์แล้วก็ยกกำลังทหาร ไปล้างบางกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยความแค้นและไม่ให้อภัยแก่ผู้อื่นที่ทำให้ตนเจ็บช้ำอับอาย ในการเดินทางไปที่กรุงกบิลพัสดุ์ พระพุทธเจ้าทรงเสด็จออกมาขัดขวางถึง 2 ครั้ง ด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้าวิฑูทกะยกทัพกลับ 2 ครั้ง ในครั้งที่ 3 พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าถึงคราวที่สาถกยวงศจะต้องรับเคราะห์กรรมที่เคยทำไว้แต่อดีตชาติจึงไม่เสด็จออกมาขัดขวางกองทัพอันเกรียงไกรของวิฑูทกะ ทำลายกรุงกบิลพัสดุ์ลง(ในเรื่องนี้นักเขียนยึดตามคัมภีร์เดิมคือการฆ่าล้างเมืองของพระเจ้าวิฑูทกะจะฆ่าแต่คนที่ยอมรับว่าตนเป็นสาถกยะเท่านั้น เมื่อทหารถามว่าเป็นสาถกยะหรือไม่พวกสาถกยะบางคนจับไม้ธนูแล้วบอกว่าตนเป็นสาถกยะไม้ธนูทหารฝ่ายวิฑูทกะก็ไม่ฆ่า) เมื่อได้แก้แค้นจนสมพระทัยแล้ว วิฑูทกะก็ยกทัพกลับไป ในระหว่างทางได้พักที่หาดทรายริมฝั่งน้ำอจิรวดี และในคืนนั้นก็ถูกน้ำท่วมตายทั้งหมด

ในเรื่องจอมจักรพรรดิอโศก ในตอนแรก พระเจ้าอโศก ไม่ยอมให้อภัยแก่ผู้ใดเลย คนที่เคยสร้างความเจ็บพระทัยให้แก่เจ้าชายอโศก ได้พบจุดจบถึงชีวิตทุกคน แม้จะด้วยเหตุผลของการชิงบัลลังก์กรุงปาฏลีบุตรก็ตาม แม้แต่คนรักที่ไปปันใจให้ชายอื่นพระองค์ก็ยังทรงสังหารชายผู้นั้นด้วยพระหัตถ์ ส่วนหญิงคนรักพระองค์ทรงให้พระสหายรุมรังแกด้วยประการต่างๆ และจับขังไว้ในพระราชวัง การไม่รู้จักรัให้อภัยผู้อื่นของพระองค์ทำให้ทรงกลายเป็นพระราชผู้เหี้ยมโหดขึ้นเรื่อย ๆ แม้กระนั้นก็ยังถูกความทุกข์เบียดเบียนเช่นความเดือดร้อนพระทัยด้วยภาพหลอนต่างๆ ที่มีกล่าวถึงคือหลังจากตีกรุงวัชชีได้พระองค์ก็เข้าไปในพระราชวัง ทอดพระเนตรละครที่ทางแคว้นวัชชีจัดให้มีการแสดงถวายแด่พระองค์ซึ่งมีฉากที่ล้อเลียนพระองค์เคยทรงพรอกรักกับชโลธา พระองค์ถึงกับคว่ำพระแสงดาบขึ้นไปตัดหัวของหญิงคนนั้นแล้วทรงกลับลงมาใช้พระหัตถ์กุมพระพักตร์กรรแสงด้วยความทุกข์ระทมขมขื่น

ในตอนหลังที่พระองค์ได้ศึกษาเกี่ยวกับหลักคำสอนในพุทธศาสนา ทรงรู้จักเมตตาและให้อภัยเห็นได้จากกรณีที่พระนางตมยรัถยิตา สนมองค์หนึ่งปลอมแปลงคำสั่งของพระองค์ให้เพชรฆาตควักนัยน์ตาของ เจ้าชายกุมภละพระโอรสที่พระเจ้าอโศกทรงโปรดมากที่สุด ความทราบถึงพระเจ้าอโศกพระองค์ถึงกับตรัสว่าหากเป็นเมื่อก่อนพระองค์คงตัดเศียรของสนมองค์นี้ไปแล้ว แต่ตอนนี้พระองค์ทรงให้อภัยเพราะเห็นแก่พระศาสนา นอกจากโครงเรื่องใหญ่ ของนวนิยายเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเมตตาและให้อภัยเช่นเดียวกับเรื่องไศร์นภาสาวพัศตร์ ก็เหมือนกับองค์ลีมาลเถระที่นักเขียนชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับคนคิดที่คิดกลับตัวเป็นคนดี คนที่ทำความชั่วไปเพราะหลงผิดนั้นพุทธศาสนายินดีต้อนรับ แต่ถ้าหากประพฤติดีแล้วไม่ยอมกลับตัวยอมได้รับผลเสียตอบ

แทนดังตัวอย่างของพระเจ้าอโศกแม้ทรงเคยฆ่าผู้คนเป็นเรือนแสนแต่ก็สามารถลดความทุกข์โศกลงได้ด้วยการฝึกพระองค์ให้เป็นผู้รู้จักให้อภัยแก่ผู้อื่นและสิ้นพระชนม์ลงอย่างสงบ

เรื่องพระอานนท์พุทธอนุชา ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเปี่ยมล้นไปด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระเทวทัต ที่พยายามในการปลงพระชนม์ชีพพระองค์หลายครั้งแต่พระเทวทัตเป็นผู้ที่โปรคไม่ขึ้น อีกทั้งยังเคยขังพระโลหิตของพระพุทธเจ้าให้หื้อ (โลหิตตุปบาท) ต้องอาศัยหมอชีวกมารักยาจึงหาย ซึ่งการกระทำของพระเทวทัตจัดเป็นอนันตริยกรรมหนักห้ามสวรรค์ห้ามนิพพานมีแต่เนรกอย่างเดียว ในที่สุดพระเทวทัตก็ถูกแผ่นดินสูบถึงแก่ชีวิต นี่คือนิยามของบุคคลที่ไม่รู้จักให้อภัย แม้จะกลับใจได้ในตอนสุดท้ายแต่ก็สายเสียแล้ว

นางจิณฺจมานวิกา ได้รับคำขอร้องจากเคียรตีหรือนักบวชนอกศาสนาให้มาใส่ร้ายพระพุทธเจ้า นางแกล้งเดินเข้าออกภายในพระเชตะวันมหาวิหาร พอได้เวลา ก็แสดงตนเป็นคนตั้งครรภ์ออกไปประกาศท่ามกลางประชาชนที่ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าอยู่ว่า พระพุทธเจ้าเป็นนักบวชอลัชชีทำให้นางตั้งครรภ์ แต่เนื่องจากนางถูกพระพุทธเจ้าเตือนให้ระลึกว่าตนเองกำลังทำผิด จึงกระโดดด้วยความโกรธแค้นทำให้เชือกที่มัดท้องไม้ทรงกลมเอาไว้หล่นลงไปทำให้ผู้คนได้ทราบความจริงจึงจับไล่ออกไป จากการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับนางจิณฺจมานวิกาจะเห็นความเมตตาและให้อภัยของพระพุทธองค์แฝงอยู่ในพระคำรัสนั่นด้วย เพราะพระพุทธองค์ใช้คำว่า “คูรน้องหญิง” ทุกครั้งไป แม้ว่าพระพุทธองค์จะให้อภัย แต่สาวกที่ยังเป็นปุถุชน ยังมีกิเลสอยู่หาได้ให้อภัยแก่นางไม่จึงพากันวิ่งไล่ทุบตีนางออกไปจากเชตะวันจนนางได้รับบาดเจ็บและถึงแก่ความตายในเวลาต่อมา

ในนวนิยายเรื่องนี้ นักเขียนได้สร้างพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากให้เป็นตัวละครที่เป็นแบบอย่างที่ดีในความเมตตาและรู้จักให้อภัย พระอานนท์มีความเมตตาและให้อภัยต่อนางโกกิลาทิมาหลงรัก แม้จะก่อความรำคาญเพราะเฝ้าติดตามอยู่ตลอดเวลาแต่พระอานนท์ก็ได้ชี้แจงถึงหลักธรรมคำสอน ในที่สุดนางได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจึงบรรลุพระอรหัตต์เลิกสร้างความรำคาญให้แก่พระอานนท์ต่อไป ตรงนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมข้อเมตตาและการให้อภัยของพระอานนท์ ภายหลังจากที่ท่านได้บรรลุพระอรหัตต์และเป็นผู้ถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ที่ประชุมสงฆ์ในการทำสังคายนาทราบแล้วท่านก็ได้ออกเผยแผร์หลักคำสอนให้ผู้คนมีเมตตาและให้อภัยต่อกัน และตัวท่านเองก็ยึดหลักธรรมข้อนี้เป็นวัตรปฏิบัติด้วยเช่นกัน

เรื่องอันชนกชนนีนี้รักเจ้า เป็นการสอนให้มีความเมตตาและการให้อภัย แก่กันและกัน เพราะตระกูลของตัวละครสำคัญฝ่ายชายคือสันต์ ต้องเป็นคู่รักกับตระกูลฝ่ายหญิงคือสายสุนีย์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะทั้งสองต่างไม่ให้อภัยกันและกัน ความไม่รู้จักให้อภัยจะหนักไปทางตระกูลฝ่ายหญิงคือ ตระกูล

เหตุการณ์สังกรรม ขณะที่ตระกูลของสันต์จะมีทำที่ประนีประนอมอยู่มาก แต่ก็ไม่เป็นผลเพราะฝ่ายตรงข้ามไม่ยอมมีไมตรีด้วย ผลสุดท้ายลงเอยที่ลูกสาวของฝ่ายเหตุการณ์สังกรรมต้องเสียชีวิตหลังจากให้กำเนิดบุตรที่เกิดจากสันต์ แม้สันต์จะไปขอลูกแต่ก็ไม่ได้ ต่อมาเจ้าคุณเหตุการณ์สังกรรม แพ้คดีในศาล จึงยอมคืนลูกให้แก่สันต์ เรื่องนี้เป็นประเด็นหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงความรักหรือความเมตตาที่พ่อแม่มีต่อลูก อาจจะเจอด้วยกฎหมายบ้างแต่โดยธรรมชาติของจิตใจของพ่อแม่ในฐานะบุพการีย่อมมีเมตตาต่อลูก และพร้อมที่จะให้อภัยลูกได้เสมอ ดังตัวอย่างของตัวละครในนวนิยายเรื่องนี้คือ ความขัดแย้งของผู้ใหญ่สองตระกูลไม่อาจจะห้ามลูกของทั้งสองฝ่ายมีความรักต่อกัน สันต์ซึ่งเป็นลูกของตระกูลที่เป็นคู่อริกับตระกูลเหตุการณ์สังกรรมเกิดความรักต่อสายสุณีย์ลูกสาวของตระกูลเหตุการณ์สังกรรม ทั้งสองได้เสียกันขณะไปเรียนที่ประเทศอังกฤษแม้เจ้าคุณเหตุการณ์สังกรรมที่จงเกลียดจงชังตระกูลของสันต์มากก็ยอมให้ลูกสาวที่ตั้งท้องกับลูกศัตรูกลับไปคลอดที่บ้าน ลูกสาวได้เสียชีวิตหลังจากคลอดบุตรชาย แต่เจ้าคุณเหตุการณ์สังกรรมก็ยังยอมรับหลานของตนซึ่งเกิดกับลูกสาวของตนกับลูกชายของฝ่ายคู่อริ แต่เมื่อนานไปก็เกิดสำนึกว่าเหตุการณ์เลวร้ายที่ผ่านมามีเกิดขึ้นเพราะทิวณูของตนเองจึงยอมมอบลูกคืนให้แก่สันต์ทำให้ความขัดแย้งของสองตระกูลคลี่คลายไปในทางที่ดี ความไม่รู้จักให้อภัยแก่คนอื่นสามารถก่อให้เกิดผลร้ายอย่างเช่นเจ้าคุณเหตุการณ์สังกรรมที่ต้องเสียลูกสาวไป แต่การรู้จักให้อภัยของทิวณูมารกลับได้รับราชสมบัติของสองแคว้นเป็นเครื่องตอบแทน แสดงให้เห็นว่ามนุษย์เราหากให้อภัยได้ก็ควรให้อภัยต่อกัน หากโลกนี้ไม่มีความเมตตาต่อกันคนเราก็ไม่รู้จักให้อภัยกัน แต่ถ้ามีความเมตตาและรู้จักให้อภัยทุกคนจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

เรื่อง ชีวิตนี้มีอะไร และ ภาพจำลองชีวิต แม้บิดาของอริสโตฟาแม้จะถูกผู้ปกครองกรีกสั่งประหารชีวิตฐานปลุกฝังความคิดที่ผิดแก่เยาวชนแต่ก็ไม่เคยคิดแค้นเคืองกลับทำความดีเพื่อลบล้างความผิดหลังจากที่ได้รับกองทุนจากบรรดาทหารของบิดาที่ตั้งไว้ให้เขาใช้เป็นทุนเรียนจนจบมหาวิทยาลัยเอเธนส์ แม้ความรักจะถูกกีดกันจากสมเด็ยงเจ้าหญิง อริสโตฟา ก็ไม่เคยที่จะคิดแค้นเคืองสมเด็ยงเจ้าและให้อภัยตลอดมา อีกทั้งยังหาทางที่จะตัดความรักที่ตนเองมีต่อเจ้าหญิงเพื่อให้สมกับความตั้งพระทัยของสมเด็ยงเจ้าหญิงเอธินา ตลอดชั่วชีวิตของอริสโตฟาอยู่ด้วยความรักและให้อภัยแก่ทุกคนที่เกี่ยวข้อง

เรื่องของอาจารย์นาโต้ที่เกี่ยวข้องกับการให้อภัยเช่นเดียวกับอริสโตฟาคือให้อภัยแก่บิดาของวัลยา หญิงคนรักชาวอินเดียที่มีส่วนทำให้คนรักของตนต้องตายแต่ก็ให้อภัยไม่คิดแค้นเคืองแต่อย่างใด กลับสนใจศึกษาธรรมแทนที่จะไปหมกหมุ่นอยู่กับความรักความอาลัยที่มีต่อคนรัก

เรื่องพ่อผมเป็นมหา การที่พ่อคือมหาขี้มเป็นคนใจกว้างมีความรักเข้าใจและให้อภัยแก่ทุกคนทำให้เป็นที่เชื่อถือของคนทั่วไป ตัวอย่างเช่นเพื่อนที่ตกทุกข์ได้ยากมาขอหยิบยืมเงินทองจากพ่อ พ่อ

ก็ให้ไปทุกคนแม้จะได้คืนมากบ้างน้อยบ้างหรือไม่คืนเลยพอก็ไม่เคยเรงรัดเพราะถือว่าช่วยเหลือกันไป และให้อภัยกันเท่าที่จะให้อภัยได้ แม้จะดูไร้ความหมายแต่ก็สุขสบายใจในฐานะของการเป็นผู้ให้เพราะทำใจก่อนแล้วไม่ได้คาดหวังว่าจะได้มากน้อยเท่าไรหรือได้วันไหน

การอบรมลูกให้รู้จักรักเมตตาเข้าใจและให้อภัยผู้อื่นเป็นลักษณะของควมมีเมตตาและให้อภัยตามที่ผู้เขียนมุ่งเสนอในนวนิยายเรื่องนี้ เพราะตลอดเนื้อเรื่องจะเห็นว่าครอบครัวนี้อยู่ได้อย่างเป็นสุขเพราะมีความรักเข้าใจและให้อภัยต่อกัน พ่อสั่งสอนอบรมลูกด้วยเมตตาเป็นที่ตั้ง ลูกมีความกตัญญูตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการเชื่อฟังคำสอนลูกฝึกก็ยินดีให้พ่อตักเตือนและจะได้รับการให้อภัยจากพ่อแม่เสมอ

เรื่องจากวรรณภาพ เป็นเรื่องที่มีทำนองการสั่งสอนศีลธรรมข้อเมตตาและให้อภัยในรูปแบบจดหมาย สิ่งที่วราที่ชายสอนน้องสาวคืออนภาพรให้รู้จักอดทนต่อโลกธรรมทั้ง 8 คือ มีลาภ มียศสรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทυχ์ แบ่งเป็นสองส่วน คือส่วนที่น่าปรารถนากับส่วนที่ไม่น่าปรารถนา แยกเป็นอิฏฐารมณ์กับอนิฏฐารมณ์ ส่วนที่เราชอบเราพอใจก็ทำให้ไม่รู้สึกริโกรธ แต่สิ่งที่ไม่น่าพอใจก็จะทำให้เราโกรธ แต่ส่วนที่ทำให้รู้สึกโกรธนี้ควรรู้จักข่มใจและให้อภัยบ้างจะอยู่ในสังคมได้อย่างสบายใจ

เรื่องแม่ฝรั่งผู้บุญ มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับความรักและการให้อภัยของพ่อลูกคือจวนลูกสาวของกำนันโปลังลูกพี่ลูกน้องของแม่ฝรั่งได้หนีตามผู้ชายสร้างความอับอายแก่กำนันโปลังผู้เป็นพ่อยิ่งนัก แต่เมื่อลูกสาวพาหลานกลับมา กำนันโปลังที่เคยประกาศตัดเป็นตัดตายกับลูกสาวก็ยอมให้อภัยและรับการขอขมาโทษจากทิดน้อย นอกจากนี้กำนันโปลังยังให้ทุนรอนแก่ทิดน้อยไปสร้างเนื้อสร้างตัวอีกด้วย

ท่านเจ้าอาวาสตัวละครในนวนิยายเรื่องนี้ เป็นผู้ที่มีเมตตาต่อทุกคน แต่เมื่อต้องเผชิญปัญหาเกี่ยวกับเรื่องของพระขงที่ไปเรียนในกรุงเทพฯ พอกลับมาทีก็คิดจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบกิจวัตรของพระสงฆ์ไม่ให้มีการทำวัตรสวดมนต์ลงปาฏิโมกข์ อันเป็นกิจวัตรสำคัญที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตลอดของพระสงฆ์ พระขงกับพระภิกษุส่วนหนึ่ง ไม่เห็นด้วยกับการทำวัตรสวดมนต์ เพราะคิดว่าไม่มีประโยชน์อะไร ท่านเจ้าอาวาสใช้ความอดทนอธิบายให้ทราบถึงความสำคัญของการสวดปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นการรักษาไว้ซึ่งพระธรรมวินัย เมื่อเรื่องรุนแรงขึ้นก็มีคนมาถามเจ้าอาวาสว่าจะจัดการกับพวกของพระขงอย่างไร ท่านสมภารตอบว่าจะไม่จัดการอะไรเพราะต้องการให้พระสงฆ์รักษาพระธรรมวินัย แต่ถ้าใครไม่รักษาพระธรรมวินัยก็ให้พิจารณาตัวเอง นี่คือรูปแบบการให้อภัยของเจ้าอาวาสคือให้อภัยอยู่ในขอบเขตหากใครล่วงเกินพระธรรมวินัยจะให้อภัยกันไม่ได้เพราะเป็นเรื่องความเสียหายของหมู่คณะ

เรื่องวัดคอนบุญ สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีเมตตาและการให้อภัยคือ ความคิดของกำนันกล้าที่เป็นผู้มีอิทธิพลในแถบวัดคอนบุญสร้างความเดือนร้อนให้แก่ผู้คนหลายคนเพราะไม่ต้องการให้พระมหาชนมาเป็นเจ้าอาวาสวัดคอนบุญ กำนันกล้าคอยขัดขวางพระมหาชนมาตลอด เคยให้ลูกน้องคำพระมหาชนว่าเลวยิ่งกว่าสุนัขทั้งที่พระมหาชนก็เป็นพระสัมมาปฏิบัติ และเป็นผู้ที่มีประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา รวมถึงผู้คนในแถบวัดคอนบุญที่ได้อาศัยเมตตาธรรมจากพระมหาชนมาโดยตลอด กำนันกล้ามีเรื่องกับบุญนำ ดันเค้าก็มาจากความเข้าใจผิดที่ว่าพระมหาชนแนะนำให้ครูเทินพาบุญปลุกน้องสาวของบุญนำหนีไปอยู่ด้วยกัน แต่ความจริงคนที่แนะนำให้น้องสาวหนีตามครูเทินคือบุญนำ บุญนำมีเรื่องทะเลาะกับพ่อ เพราะ “ไอ้เทียบ” ที่เป็นเลวร้ายฆ่าคนมาจากพนมสารคามประกาศว่าจะยิง พระมหาชนให้ตายโทษฐานทำให้เจ้านายคือกำนันกล้าโมโห บุญนำซึ่งได้เคารพในตัวพระมหาชนจึงแจ้งตำรวจจับนายเทียบและได้หนีการตามล่าของกำนันกล้ามาขอบวชกับพระมหาชน พระมหาชน ได้ชี้แจงให้บุญนำทราบถึงความหมายของการบวชว่านอกจากจะเป็นการทดแทนพระคุณของพ่อแม่แล้วยังต้องได้รับการอนุญาตจากมารดาบิดาตามหลักธรรมวินัยของพระสงฆ์ด้วย นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงบุญคุณและความผูกพันระหว่างพ่อแม่ลูก คำสอนของพระมหาชนทำให้กำนันกล้าที่แอบฟังอยู่กลับใจ แต่ด้วยเคยทำกรรมชั่วไว้มากทำให้กำนันกล้าล้มเจ็บลง เมื่อได้ให้อภัยแก่บุญปลุกลูกสาวที่หนีตามครูเทินแล้ว ซึ่งในเวลานั้นกำนันกล้าได้สำนึกถึงความคิดที่ตนเองได้กระทำต่อพระมหาชนว่าเป็นกรรมที่หนักพระมหาชนคงไม่ให้ภัย แต่ด้วยความเมตตาของพระมหาชนท่านให้อภัยแก่กำนันกล้าด้วยการรับทานดอกไม้ที่กำนันกล้ามาทำพิธีขอขมา ทำให้กำนันกล้าซาบซึ้งจนน้ำตาไหลซึ่งในขณะที่กำนันกล้ามาทำพิธีขอขมาโทษต่อพระมหาชนนี้ กำนันกล้ากำลังป่วยหนักด้วยโรคร้ายต้องมีคนคอยพยุงร่างกายที่สั่นเทาอยู่ตลอดเวลา หลังจากที่กำนันกล้าได้รับการให้อภัยจากพระมหาชนแล้วก็ได้อนุญาตให้บุญนำอุปสมบทเป็นพระภิกษุ กำนันกล้าเสียชีวิต ตอนที่บุญนำรับไตรสรณคมน์เสร็จพอดี การกลับตัวกลับใจของกำนันถือได้ว่าไม่สายเกินไปเพราะกลับตัวได้ก่อนที่จะเสียชีวิต ถ้าหากกำนันกล้ายังไม่ได้รับการให้อภัยจากพระมหาชนแต่เสียชีวิตก่อนหน้านี้จึงคิดว่าเป็นการไม่ทันสำนึกอาจทำให้เป็นบาปติดตัว แต่การที่กำนันกล้าได้รับการให้อภัยจากพระมหาชนแล้วเสียชีวิตขณะที่บุญนำบวชเสร็จจัดว่าเป็นการกลับตัวได้ทันเวลาพอดี เหมือนกับรับเอาผลบุญจากการบวชของลูกชายแล้วนำติดตัวไปสู่ภพหน้า

เรื่องหลวงพ่อทองวัดโบสถ์ เจ้าเพื่อนศิษย์ของหลวงพ่อทองได้ฆ่าภรรยาด้วยชายชู้ตาย อุ้มลูกไปฝากแม่ไว้แล้วหนีการตามล่าของตำรวจ เขาได้มาพบหลวงพ่อทองหลังจากที่หนีการติดตามจับกุมตัวของเจ้าหน้าที่ตำรวจ หลวงพ่อทองมิได้ตำหนิเพื่อนแต่มีความเมตตาและให้อภัยต่อศิษย์ตน อีกทั้งยังได้ชี้แนะให้เพื่อนมอบตัวกับตำรวจแล้วกลับตัวเป็นคนดี ให้ยอมรับสิ่งที่ตนกระทำความผิดทุกอย่างยอมรับ

กรรมเสีย และเพื่อนปฏิบัติตามคำแนะนำของหลวงพ่อยอมติดคุกเพื่อรอให้ได้รับการปล่อยตัวและเป็น
 คนดีของสังคมต่อไป

ภรรยาสาวของตาใจหนีตามคนใช้ชนเอาสมบัติไปด้วย ความโกรธแค้นทำให้ตาใจหมายจะ
 นำให้ตายทั้งสองคน แต่ด้วยความแค้นและความโกรธทำให้ล้มป่วยลง หลวงพ่อทองมาเยี่ยมและแนะนำ
 นำให้ละความโกรธและให้อภัยแก่คนทั้งสองซึ่งตาใจก็ยอมให้อภัย

พระม่วง เคยเป็นอดีตเสื่อร้ายแต่กลับใจเข้ามาบวชเป็นพระในวัดโบสถ์ของ หลวงพ่อทอง
 หลวงพ่อทองให้อภัยแก่พระม่วงแม้จะเคยทำความชั่วมามาก แต่เมื่อกลับตัวเป็นคนดีแล้วก็สมควรที่จะ
 ได้รับการอุปสมบทเพื่อกลับตัวเป็นคนดีสร้างประโยชน์ให้เกิดแก่ศาสนาและสังคมต่อไป

นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งของหญิงชายในทำนองผู้สาวอีกหลายคู่ที่นำไปสู่ความวิบัติ
 เพราะไม่ยอมให้อภัยกัน เช่นนายแดงที่ฆ่าลูกชายตัวเองที่พาลูกสาวของตัวเองหนีไปเพราะทั้งคู่ไม่รู้ว่
 เป็นพี่น้องกันเนื่องจากผู้ชายเกิดจากการที่นายแดงไปข่มขืนหญิงคนหนึ่ง ความไม่รู้จักให้อภัยของ
 นายแดงกลายเป็นโทษฆ่าลูกตายตนเองต้องไปติดคุก พอพ้นจากคุกก็มาผูกคอตายที่ต้นไม้ท้ายวัด หัว
 เคยเป็นนักแสดงหัวไม้ทำทิกกลับตัวเป็นคนดีให้สร้อยเห็นใจจึงยอมแต่งงานด้วย แต่พอแต่งงานไปก็ถูก
 หัวทุบตีเอาเงินสินสอดที่ให้ในวันหมั้นไปขายกินเหล้าและเล่นการพนัน ในที่สุดสร้อยทนไม่ไหวจึงใช้
 ปืนของหัวยิงหัวตายต้องติดคุก ซึ่งทั้งหมดเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงความโลภโกรธหลงทำให้ไม่รู้จัก
 เมตตาและให้อภัยต่อกัน

เรื่อง ธรรมธารา พระครูคงค์ประกอบด้วยเมตตาและให้อภัยแก่ทุก ๆ คน การที่ท่านออก
 ครูคงค์ก็เท่ากับต้องการโปรดสัตว์ด้วยเมตตา การเดินครูคงค์ของท่านต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายคน อย่าง
 เช่นตัวอย่างมีผู้มาขอหวยแต่ท่านกลับอธิบายหลักทฤษฎีธรรมมีกตละประโยชน์ 4 แก่โยมคนนั้น บังเอิญ
 เอาเลขที่ท่านแนะนำที่ละข้อจาก 1 ถึง 4 แต่ตัดเอาเลขท้ายสามตัวคือ 234 ไปซื้อหวยเดือนถูกพอดี
 เจ้ามือหวยเดือนเกิดความแค้นจึงออกตามฆ่าพระครูคงค์ แต่เมื่อเห็นว่าพระครูคงค์มิได้หวาดกลัวที่จะถูก
 ฆ่าจึงหยุดด้วย เมื่อได้รับวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องจึงขอมาโทษกับพระครูคงค์ซึ่งท่านก็ให้อภัยด้วยดี ใน
 การเดินครูคงค์ต้องประสบกับความลำบาก บางครั้งต้องขอโดยสารรถของคนที่มีจิตเมตตาวันนั้นแคดจัด
 ท่านเหนื่อยมากจึงขอโดยสารไปกับรถโดยสารประจำทางคันหนึ่ง พอนั่งไปไม่นานคนขับรถก็ให้เด็ก
 รถหรือกระเป๋ามาไล่ท่านลง และท่านได้โดยสารรถไปกับผู้ใจบุญคนหนึ่ง พบว่าคนโดยสารคันที่ท่าน
 ถูกไล่ลงกว่าอยู่ข้างทาง คนขับบาตเจ็บสาหัสพอเห็นท่านลงไปโปรดก็จำได้และขออภัยที่ได้ไล่ท่านลง
 เดินท่านก็ให้อภัยจากนั้นคนขับรถก็เสียชีวิต

เรื่องตะวันออก-ตะวันตก ตัวละครสำคัญคือแสน ใจงาม ถือได้ว่าเป็นตัวแทนของชาวพุทธ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประเทศอังกฤษซึ่งเป็นการนำหลักการรู้จักหลักเมตตาธรรมและให้อภัยแก่ผู้อื่น โดยมีจูดี้เป็นสื่อรับเอาหลักธรรมข้อนี้ไปศึกษา ความประพฤติของตัวละครยังมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับความมีเมตตาและให้อภัยอีกด้วย นั่นคือการที่ความรักของแสนกับ จูดี้ ถูกกีดกันโดยมารดาของจูดี้ แสนเองก็ถูกมารดาของตนเองห้ามคบหากับหญิงต่างชาติเช่นกัน ดังนั้นเขาจึงทำตามคำขอร้องของนางสมิธคือเลิกติดต่อกับจูดี้ แต่ในตอนกลับจากลอนดอนจูดี้ทราบความจริงจึงให้อภัยแสน และวิ่งตามไปส่งแสนที่ทำเรื่องนลับตาเท่ากับว่าเธอได้ยกโทษให้แสนแล้วเป็นการที่นักเขียนชี้ให้เห็นว่าคนที่รักกันนั้นจำเป็นจะต้องรู้จักเข้าใจและให้อภัยกันจึงจะอยู่ด้วยกันได้หากไม่รู้จักให้อภัยกันความรักก็จะมีวันยืนยาว ยกตัวอย่างนวนิยายเรื่องนี้แม้ทั้งคู่จะไม่ได้อยู่ด้วยกันแต่ก็เข้าใจว่าอุปสรรคที่แท้จริงคืออะไร และทั้งสองก็ยังให้อภัยต่อกันความรักจึงเป็นความรักในอุดมคติที่ไม่ได้แต่งงานกันแต่เข้าใจกันตลอดไป

เรื่อง ลีลาวดี ความรักที่ลีลาวดีมีต่อพระเรวัตตะ เพียรเผ่าติดตามอย่างข้ามภพข้ามชาติกลายเป็นความน้อยใจและความคับแค้นใจที่ไม่ได้รับการตอบสนองจึงตั้งใจว่าจะทำใจให้เกลียดพระเถระและหันหน้าไปพึ่งพระธรรม โดยเดินทางไปยังพระเชตะวันที่เมืองสาวดีแคว้นโกศล เมื่อได้พึ่งพระธรรมเทศนาแล้วลีลาวดีก็ได้บรรลुพระอรหันต์และมีความเมตตาต่อพระเรวัตตะที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ด้วยการให้กำลังใจแก่พระเรวัตตะให้เร่งปฏิบัติสมณธรรมเพื่อข้ามฝั่งวัฏสงสาร หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในทะเลทุกข์เช่นกับตน เป็นการชี้ให้เห็นว่าปัญหาต่างๆ จะคลี่คลายไปในทางที่ดีหากตัวละครรู้จักมีเมตตาและให้อภัยกัน เพราะหากมีความเมตตาต่อกันจะสามารถเปลี่ยนแปลงความรักอย่างชายหญิงมาเป็นความรักแบบเพื่อนหรือสหายได้

พระเรวัตตะ เป็นพระเถระที่มีพระคุณต่อศาสนาเพราะสามารถได้ว่าที่เอาชนนิกต่างต่างศาสนาได้ การเดินทางเพื่อไปหาลีลาวดีที่เมืองพาราณสีของท่านต้องใช้ความเมตตาและให้อภัยต่อผู้อื่นที่เกี่ยวข้องเช่นให้อภัยแก่โจรที่ดักปล้นท่านแต่กลุ่มหัวหน้าโจรกลับใจเป็นคนดีเลิกอาชีพเป็นโจรหันไปบิณฑาชีพสุจริตตามคำแนะนำของ พระเรวัตตะ พระเถระต้องบิณฑาตเลียงกัจจายณะและลูกน้อยจึงต้องบิณฑาตสองครั้ง จึงถูกเศรษฐีเจ้าของโรงงานตำหนิว่าเป็นผู้มักมาก ไม่รู้จักประมาณ แต่เมื่อเศรษฐีเจ้าของโรงงานส่งคนไปสืบจึงทราบว่าท่านมีความเมตตาบิณฑาตไปอนุเคราะห์ผู้อื่นจึงสำนึกผิดและขอโทษพระเถระ หลังจากที่พระเถระยกโทษให้แก่กับปิ่นนะเศรษฐีแล้วก็เทศนาเรื่องอริยสัจ 4 ให้แก่เศรษฐีได้รับฟังทำให้ท่านเศรษฐีเกิดความเลื่อมใสในตัวพระเถระและในพระพุทธศาสนาจากนั้นก็เดินทางต่อไป

นอกเหนือจากการกำหนดให้ตัวละครสำคัญจะเป็นผู้เคยได้รับความเมตตาจากผู้อื่นแล้ว เช่น ฉันทสุกะและอถตนิรัตได้รับความเมตตาจากอาจารย์ สุรเสนะได้รับความเมตตาจากภริยาผู้เป็นบิดาและ

ตัวละครอื่นๆ ในทุกเรื่องจะมีลักษณะเป็นผู้รับความเมตตาแล้ว ตัวละครดังกล่าวยังเป็นผู้ที่ให้ความเมตตาแก่บุคคลอื่นด้วย เช่นฉันทสุภะมีความเมตตาต่อศิษย์และทุกๆ คน สุรเสนะมีความเมตตาต่อพสกนิกรเป็นต้นที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้เขียนต้องการให้ตัวละครเป็นแบบอย่างในการทำตนให้เป็นคนมีเมตตาและให้อภัย และบุคคลผู้ให้อภัยย่อมได้รับผลดี ส่วนคนที่ไม่ยอมกลับตัวจะได้รับผลร้ายตามสมควรแก่โทษานุโทษ แต่เพื่อเป็นการชี้ให้เห็นถึงคุณของควมมีเมตตาและให้อภัย และโทษของการไม่รู้จักให้อภัย นักเขียนจึงพยายามสอดแทรกเรื่องราวต่างๆ มาสนับสนุนให้เกิดความชัดเจนขึ้น

พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของควมมีเมตตาและให้อภัย โดยความเป็นพระพุทธเจ้าทำให้พระองค์มีภูมิธรรมของควมเมตตาและการให้อภัยอยู่แล้ว และพฤติกรรมหรือพระจริยาวัตรของพระองค์ที่เกี่ยวข้องกับควมเมตตาและให้อภัยคือ พระองค์มีความรักและเมตตาต่อพระเทวทัตและให้อภัยต่อพระเทวทัตมาโดยตลอด เช่นในเรื่องพระอนนทพุทธรอนุชา พุทธจริยา และอีกหลายๆ เรื่องที่มีการสอดแทรกเรื่องนี้เข้าไป แต่พระเทวทัตไม่ยอมสำนึกจึงมีจุดจบเหมือนกับตัวละครที่ผู้เขียนสร้างขึ้นในตอนหลัง เรื่องของนางจิญจมานวิกาที่ใส่ร้ายต่อพระพุทธเจ้าว่ามีเพศสัมพันธ์กับนางจนตงค์ครภ พระพุทธเจ้าก็ทรงมีเมตตาและให้อภัยต่อนาง มีกล่าวถึงในเรื่อง พระอนนทพุทธรอนุชา พุทธจริยา และ พ่อผม-เป็นมหา

นอกจากนี้ นักเขียนยังได้อ้างขาคเรื่องมโหสถซึ่งอาจจะเป็นที่มาของการให้อภัยในนวนิยายของนักเขียนทุกคน โดยเฉพาะลักษณะของการเอาชนะใจแล้วไม่ลงโทษแต่ให้ใจรสมาทานศีลไปปฏิบัติ เป็นลักษณะที่มโหสถบัณฑิตได้ทำต่อบุคคลผู้หลงผิดทั้งหลาย เช่นเรื่องของนางชัชยิณีที่จับลูกหญิงชาวบ้านไป เมื่อผลพิสูจน์ออกมาว่าตัวนางชัชยิณีไม่ใช่แม่เพราะดิงแยงเด็กไม่ยอมปล่อยแม่เด็กจะร้องไห้ แทนที่จะถูกมหาชนรุมทำร้าย มโหสถก็ห้ามแล้วให้นางชัชยิณีรักษาศีลแทน เรื่องของชายหนุ่มที่ไปแย่งชิงภรรยาผู้อื่น มโหสถสามารถจับผิดได้เพราะทั้งสองไม่รู้จักชื่อจริงและความเป็นมา เป็นแต่ไปพบกันกลางทางแล้วหญิงและชายทั้งสองพอใจซึ่งกันและกันจึงไม่ทันถามชื่อ เมื่อถูกมโหสถถามด้วยคำถามง่ายๆ ก็ตอบไม่ได้ ความเป็นจริงจึงปรากฏ มโหสถให้ชายที่ไปยืมดีกับภรรยาผู้อื่นคนนั้น เลิกพฤติกรรมนี้แล้วหันมารักษาศีลแทน มโหสถขาคมีในนวนิยายหลายเรื่องเช่น อันชนกชนนีรักเจ้าร่มธรรม พ่อผมเป็นมหา และ จาควราถึงนภาพร

4.1.4 ความเสียสละ

ควมรู้จักเป็นผู้เสียสละเป็นคุณธรรมสำคัญของตัวละครเอกในนวนิยายอิงพุทธศาสนาทุกเรื่อง นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนาได้สร้างตัวละครสำคัญให้มีความเสียสละเอื้อเพื่อแผ่แผ่ให้เห็นออกเห็นใจผู้อื่น ความเสียสละเป็นสิ่งที่ทำได้ยากเพราะทุกคนมีความตระหนี่มากบ้างน้อยบ้าง ดังนั้นการ

ที่ใครจะเสียสละประโยชน์ของคนให้ใครจึงเป็นเรื่องยาก เหมือนกับอาจารย์สุธรรมทေးได้ให้โอวาทแก่ โขติมันต์ในนวนิยายเรื่อง ร่มธรรมที่ทำให้ทราบว่า การเสียสละนั้นเป็นเรื่องของจิตใจที่เจริญแล้ว คนส่วนมากไม่ยอมเสียสละง่ายๆ การเสียสละจะทำให้สังคมอยู่ได้

การเสียสละของตัวละครมักจะแสดงออกในรูปแบบของการทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคม ส่วนรวมคือการทำตัวเองให้ลำบากเพื่อความสุขของคนอื่น สิ่งนี้นักเขียนชี้ให้เห็นถึงหลักของความเสียสละคือยกพระคำรัสของพระพุทธเจ้ามาอ้างว่า "พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม"¹⁹ สิ่งที่มีคุณประโยชน์สูงสุดของการเสียสละคือการเสียสละตนเองเพื่อพระธรรมแม้ตัวละครจะไม่เสียสละชีวิตแต่ก็จัดได้ว่าเป็นการเสียสละเพื่อเห็นแก่ความคงอยู่แห่งพระสัทธรรมเป็นสำคัญ

การเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวมของเจ้าชายสิทธัตถะ ในเรื่องพุทธจริยา ผู้เขียนได้นำเรื่องราวจากพุทธประวัติมาเขียนในรูปแบบของนวนิยายโดยยึดตามเนื้อเรื่องที่มีอยู่จริงตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก และพระปฐมสมโพธิกถา จะเห็นว่าการเสียสละของพระพุทธเจ้าเป็นการเสียสละที่ยิ่งใหญ่ เริ่มจากการสละบัลลังก์ที่จะได้ครองต่อจากพระบิดาทรงเสียสละความสุขส่วนพระองค์ด้วยการออกบำเพ็ญพรตเพื่อให้ได้บรรลุธรรมคืออริยสัจ 4 เพื่อนำมาโปรดสัตว์โลกให้ปราศจากความทุกข์หรือทำความทุกข์ให้น้อยลงทำให้การเสียสละของพระองค์เป็นที่กล่าวอ้างของนักเขียนในนวนิยายเรื่องอื่นๆ เป็นต้นว่า ร่มธรรม และพ่อผมเป็นมหา โดยกล่าวว่าการเสียสละของพระองค์เป็นการเสียสละที่ยิ่งใหญ่ทำได้ยาก นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงการเสียสละของพระองค์ในอดีตชาติด้วย

ความเสียสละของพระสาวกหมายถึงการเสียสละของบุคคลที่เป็นพระสาวกทั้งในสมัยพุทธกาลหลังพุทธกาล และตัวละครที่เป็นพระสงฆ์ทุกรูป มีทั้งที่บรรลุพระอรหันต์เป็นอริยบุคคล และบุคคลที่ไม่บรรลุพระอรหันต์ ได้แก่ ความเสียสละของพระองค์ลีมาลเถระ ในเรื่องใต้ร่มกาสาพัลลภ คือหลังจากที่ท่านได้อุปสมบทเป็นพระสงฆ์พุทธสาวกแล้ว ท่านก็ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาพร้อมกับการปฏิบัติสมณธรรมไปในตัว ในระหว่างนี้ถือว่าท่านได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนา แม้ว่าจะถูกทำร้ายทรมานถึงขั้นเลือดโทรมกายแต่ท่านก็ยอมเสียสละตนเองเพื่อให้ผู้อื่นเกิดความสบายใจหรือลดความแค้นเคืองในฐานะที่ท่านได้มาญาติของเขาเมื่อครั้งเป็นโจรป่า จนในที่สุดท่านได้บรรลุพระอรหันต์ ถือได้ว่าการที่องค์ลีมาลได้เป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นการเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม หรือเพื่อความเจริญของพระพุทธศาสนา

¹⁹ วศิน อินทสระ, พ่อผมเป็นมหา เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2527) หน้า 109.

เพื่อเป็นการเสริมค่าของความเสียสละให้ดูเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก สูงค่า สูงส่งและควรกระทำ นักเขียนจึงได้ยกนิทานที่เกี่ยวข้องกับความเสียสละเพื่อเป็นแรงจูงใจให้เกิดความคิดที่จะเสียสละ เช่น เรื่องพ่อผมเป็นมหา ผู้เขียนได้สอดแทรกเรื่องการเสียสละโดยให้ตัวละครที่เป็นพ่อสอนลูกให้รู้จักเสียสละเพื่อผู้อื่น ด้วยการอ้างถึงเรื่องของพระเจ้าโกศลที่ถูกพระราชานแห่งแคว้นกาสิยกทัพไปชิงเอาแคว้นไปพระเจ้าโกศลต้องเสด็จหนีไปอยู่ป่า ด้วยความแตกต่างกันของคนที่มีคุณธรรมและคนไม่มีคุณธรรม ทำให้ประชาชนทั้งสองแคว้นไม่ให้ความร่วมมือแก่พระเจ้ากาสิ และรอคอยการกลับมาของพระเจ้าโกศล แต่พระเจ้ากาสิได้ประกาศให้รางวัลแก่คนที่สามารถนำพระเจ้าโกศลกลับมา มีพ่อค้าล้มละลายคนหนึ่งได้เดินทางไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าโกศล พระองค์ได้จูงมือพ่อค้าไปหาพระเจ้ากาสิเพื่อเอาชีวิตของตนเองแลกกับรางวัล พระเจ้ากาสิจึงมอบบัลลังก์คืนให้แก่พระองค์ แล้วพ่อผู้เล่าเรื่องก็สรุปว่า “การช่วยเหลือคนที่ควรช่วยนั้น ย่อมจะได้รับผลดีเสมอ”²⁰

นอกจากนี้ยังมีการอ้างชาดก ในพระชาติที่พระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นกวางโพธิสัตว์ เนื้อเรื่องมีอยู่ว่า พระเจ้าพาราณสีโปรดการล่าสัตว์ พระพุทธเจ้าเป็นกวางโพธิสัตว์เป็นผู้เกณฑ์สัตว์ออกไปให้พระราชานเป็นผู้ล่าวันละตัว ด้วยความจำใจเพราะอยู่ในดินแดนของพระราชานผู้นี้ พอถึงวาระของกวางแม่ลูกอ่อน แม่กวางได้ขอร้องให้พลัดไปจนกว่าจะคลอดลูกจึงจะออกไปให้พระราชานล่า กวางโพธิสัตว์จึงเสียสละออกไปให้พระราชานล่าแทนกวางแม่ลูกอ่อนตัวนั้น เรื่องสรุปลงที่ว่าในการกระทำของแม่กวางและหัวหน้ากวาง พระราชานทรงเห็นน้ำใจอันประเสริฐอุกร์ด้วยความเสียสละมีอยู่แม้ในหมู่มสัตว์จึงทรงประกาศพระราชทานอภัยชีวิตแก่หมู่เนื้อทั้งมวลที่อาศัยอยู่ในป่านั้น²¹

ความเสียสละเป็นคุณธรรมสำคัญข้อหนึ่งของตัวละครสำคัญในนวนิยายอิงพุทธศาสนาเกือบทุกเรื่อง แต่กล่าวมานั้นเป็นการยกตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนเท่านั้น

4.1.5 กัลยาณมิตร

บุคคลที่สำคัญที่สุดในการชี้นำอีกบุคคลหนึ่งไปสู่ความสำเร็จหรือคุณงามความดี บุคคลนั้นคือกัลยาณมิตร หรือมิตรแท้ หรือเพื่อนที่ดีงาม มีภูมิความรู้และคุณธรรมสูง นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนาให้ความสำคัญของเพื่อนแท้หรือมิตรแท้ว่ามีบทบาทในการที่จะทำให้เพื่อนบรรลุถึงคุณงามความดีหรือไม่ มีคำกล่าวที่ติดปากคนไทยเราคือ "เพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหายาก" หรือ"คบคนพาลพาลไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล" ลักษณะของตัวละครเอกในนวนิยายอิงพุทธศาสนารวมทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับการคบเพื่อนหรือกัลยาณมิตรจึงมีอยู่ในนวนิยายอิงพุทธศาสนาหลายเรื่องอีกเช่นกัน

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

มีพุทธสภายิตและสภายิตมากมายที่แสดงให้เห็นถึงโทษของการคบคนพาลและคุณของการคบบัณฑิตเช่น “นตฺถิ พาลํ สหายตา” ความเป็นสหายไม่มีในคนพาล²² “มาตา มิตุตฺถํ สกํ ฆเร” มารดาเป็นมิตรในเรือนของคน²³ “ธีโร จ สุขสฺวาโส ญาคินฺว สมากโม” อยู่ร่วมกับนักปราชญ์ นำสุขมาให้เหมือนสมาคัมกับญาติ²⁴ และ “ยํ เว เสวติ ตาทีโส” คบคนเช่นคักก็เป็นคนเช่นนั้น²⁵ ดังนั้นนวนิยายของพุทธศาสนามักจะต้องมีตัวละครที่มีลักษณะเป็นกัลยาณมิตรอย่างใดอย่างหนึ่งอาจจะเป็นมิตรมีอุปการะคือป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว อาจเป็นมิตรแนะนำประโยชน์คือห้ามไม่ให้ทำความชั่วแนะนำให้ทำแต่ความดีเป็นต้น ในนวนิยายบางเรื่องมีลักษณะความเป็นกัลยาณมิตรหลายคนการมีเพื่อนคอยเตือนให้ระวังไม่ให้เพื่อนตกไปในที่ชั่วเท่ากับชี้จุมทรัพย์ให้เพื่อน ในที่นี้จะกล่าวเพียงประเด็นที่สำคัญซึ่งส่วนมากเกี่ยวข้องกับตัวละครสำคัญดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้า ได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตรสูงสุด พระองค์ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์สามารถชี้แนะบุคคลที่สามารถจะแนะนำได้ ดังจะเห็นได้จากนวนิยายเรื่องพุทธจริยา ที่ผู้เขียนได้นำประวัติของพระพุทธเจ้ามาเขียนในรูปแบบของนวนิยาย พระองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรของบุคคลทุกคน นับตั้งแต่เทวดา* มาจนถึงมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน ความเมตตาของพระองค์มีต่อทุกคนเสมอกัน พระองค์ทรงชี้แนะพระสาวกให้ถึงฝั่งแห่งคุณธรรมสูงสุดคือนิพพานด้วยอริยสัจ 4 ที่พระองค์ทรงตรัสรู้ในนวนิยายทุกเรื่องที่มีพระพุทธเจ้าร่วมเป็นตัวละคร นักเขียนได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นกัลยาณมิตรผู้กล้าเสียโดยประการต่างๆ เช่นการชี้แนะพระสาวกอย่างในเรื่องพุทธจริยา รมธรรม พระอานนท์ พุทธอนุชา และ นันทะ-ปชาบดี ทรงสั่งสอนให้พระสาวกเหล่านี้เข้าถึงหลักธรรมสูงสุดคือพระนิพพานในเรื่องกองทัพธรรม ซึ่งพระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ธนิยะและสุรเสนะ ในเรื่องลีลาวดี พระองค์ทรงนำลีลาวดีออกจากกองทุกข์ด้วยพระธรรมเทศนา พระพุทธเจ้าทรงคอยห่วงใยพระอานนท์ เช่นในเรื่องของนางทาสีโกกิลาทที่ตามมาบวชเพราะหลงรักพระอานนท์ พระพุทธเจ้าทรงเตือนว่าอานนท์ยังเป็นปุถุชนบรรลุแค่อโศกบັນภิเลสอาจจะมีขึ้นได้ พระองค์ทรงแนะนำให้อยู่ห่างจากนางภิกษุณีรูปนั้นเป็นลักษณะของการป้องกันเพื่อนมิให้ประมาท

นอกจากสาวกของพระพุทธเจ้าจะมีหน้าที่ในการเผยแผ่พุทธศาสนาแล้ว ท่านยังต้องทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรของทุกคน คือคอยชี้แนะให้บุคคลเดินไปในทางที่ถูกต้อง ไม่ให้ตกไปในทางที่ผิด

²² วิ.ม.หา 5/336. ม.อ. 14/297.

²³ ส.ส. 15/50.

²⁴ พ.ธ. 25/52.

²⁵ เป็นสภายิตของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.

* เทวดาคตามคัมภีร์พระพุทธศาสนามีสองอย่างคือ เทวดาโดยการอุบัติขึ้นเรียกว่า อุบัติเทวดาและเทวดาโดยสมมติเรียกว่า สมมติเทวดา เช่นพระราชาก็ชื่อว่าเป็นเทวดาโดยสมมติ

ดังเช่นในเรื่องพระอานนท์พุทธอนุชา นอกจากจะมีพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตรแล้ว แต่พระอานนท์เอง ก็เป็นพระสหัชของพระองค์เช่นกัน คัมภีร์ที่พระอานนท์ขอมุทิสชีวิตขวางทางช้างนาฬาคีรีที่พุ่งเข้าหา พระองค์แต่ด้วยอาณาภาพของพุทธคุณทำให้ช้างนาฬาคีรีทำร้ายพระพุทธเจ้าไม่ได้ พระอานนท์คอย ประณินับตริรับใช้พระพุทธเจ้าตลอดเวลาจนกระทั่งพระองค์ทรงพระประชวรและเสด็จปรินิพพาน

นวนิยายอิงพุทธศาสนามีได้กล่าวแต่คุณของการคบหากัลยาณมิตรอย่างเดียว แต่ยังได้กล่าว ถึงโทษของการคบคนพาล หรือบุคคลที่ไม่เป็นกัลยาณมิตรว่าจะนำแต่ความฉิบหายมาให้ ซึ่งตรงกับ หลักมงคลชีวิตข้อแรกคือการไม่คบคนพาล เรื่องราวที่อ้างถึงมักจะนำเรื่องของพระเทวทัตกับพระเจ้า อชาตศัตรู ยกตัวอย่างในนวนิยายเรื่องจอมจักรพรรดิอโศก แสงเทียน และ พุทธจริยา โดยดำเนิน พระเทวทัตว่ามักใหญ่ใฝ่สูง โปรดไม่ขึ้น แม้พระพุทธเจ้าจะทรงให้อภัยแต่ก็ไม่รู้จักสำนึก พลอยทำให้ พระเจ้าอชาตศัตรูหลงผิดไปด้วย

จะเห็นว่าโทษของการคบคนผิด และโทษของการประทุษร้ายบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรจะนำ ภัยพิบัติมาสู่บุคคลทั้งสอง ยกตัวอย่างเช่นเรื่องขององคุลิมาล ในเรื่องใต้ร่มกาสาวพัสตร์ ต้องไปเป็นโจร เพราะคบคนผิด บุตรของนายดาบในเรื่องกองทัพธรรม ก็ต้องฆ่าตัวตายเพราะไปคบกับนักเลงสกาแล้ว คิดการใหญ่จะปล้นปราสาทของพระเจ้าสุรเสนะ ในเรื่องจอมจักรพรรดิอโศก มีการกล่าวถึง พระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งได้ทำอนันตริยกรรมคือฆ่าพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาแต่ในทางตรงข้าม บุคคลผู้ที่มีกัลยาณมิตรคอยชี้แนะทางที่ถูกด้วยจิตใจที่ประกอบด้วยความเมตตาเป็นที่ตั้ง ทำให้ประสบความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ดังตัวอย่างของตัวละครในนวนิยายหลายๆ เรื่องตามที่กล่าวมา

ตัวละครสองตัว ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ตลอดตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง คือ นูเรศ นักศึกษาจากเมืองไทย และ ริชาร์ด มอริส นักศึกษาชาวอังกฤษ ในเรื่อง อาทิตย์ขึ้นทางตะวันตก ทั้งสองรักใคร่กลมเกลียวและผูกพันกัน แม้จะต่างชาติต่างภาษากัน เป็นเหมือนการที่นักเขียนชี้แนะว่า ความเป็นกัลยาณมิตรนั้นไม่จำกัดชั้นวรรณะ จุดเด่นอย่างหนึ่งของความเป็นกัลยาณมิตรของคู่นี้คือ ทั้ง สองมีความสนใจในพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังเป็นผู้เผยแพร่หลักคำสอนทางพุทธศาสนาให้แก่ ชาวยุโรปด้วย

ชาดกที่อ้างถึงความสำคัญของกัลยาณมิตร คือตอนที่พระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นลิงโพธิสัตว์ เป็นเจ้าป่าได้ให้การช่วยเหลือนายพรานที่ตกลงไปในเหว ลิงโพธิสัตว์ใช้เถาวัลย์ดึงขึ้นมาจากก้นเหว ด้วยความเหน็ดเหนื่อยทำให้ลิงโพธิสัตว์กลับไปด้วยความอ่อนเพลีย ฝ่ายนายพรานหิวจึงใช้หินทุบหัว ของลิงโพธิสัตว์ลิงโพธิสัตว์ตื่นขึ้น และกล่าวคำนิพนธ์ว่าคนที่ชอบทำลายมิตรเป็นคนที่ไม่มีดี ไม่ควรเข้าใกล้ ลิงโพธิสัตว์ได้นำทางนายพรานออกไปจากป่าโดยกระโดดไปตามต้นไม้และอยู่ห่างจากนายพราน ด้วย

โทษของการประทุษร้ายต่อบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตร ทำให้นายพรานเกิดเป็นโรคเรื้อนขึ้น แผลแตกสิ้นชีวิตแล้วตกรอกเวจี

ชาคอีกเรื่องหนึ่งที่บ่งบอกลักษณะของกัลยาณมิตรคือ สุตโสมชาค ในเรื่อง จอมจักรพรรดิโศก นักเขียนยกมาเพื่อกล่าวสรรเสริญความเป็นกัลยาณมิตรว่าทำได้ยาก แม้ในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงเคยจุดเอาองค์อุมาที่เกิดเป็นจอมโจรโปริสาทมาแล้ว ที่นักเขียนได้ยกเรื่องนี้ขึ้นมาเพื่อบ่งบอกอิทธิพลของกัลยาณมิตรว่ามีส่วนในการหันเหบุคคลจากความชั่วไปสู่ความดีได้ เพราะเนื้อหาของชาคเรื่องนี้มีอยู่ว่าพระพุทธเจ้าหรือสุตโสมกุมาร แห่งแคว้นกุรุ และพระองค์อุมา หรือพรหมทัตกุมารแห่งแคว้นกาสิ เป็นสหายร่วมสำนักเรียนเดียวกัน เมื่อเรียนจบก็กลับไปครองแคว้น ตอนหลัง พรหมทัตกุมารโปรดการเสวยเนื้อ เสวยอาหารอื่นไม่ได้ วันหนึ่งเนื้อถูกสุนัขหลวงขโมยหมด คนห้องเครื่องกลัวจึงไปตัดเอาเนื้อศพนักโทษประหารมาปรุงพระกยาหารถวาย พระเจ้าพรหมทัตรู้สึกว่เนื้อนั้นอร่อยกว่าทุกวันจึงถามคนห้องเครื่องว่าเอาเนื้ออะไรมา เขากลับจึงตอบความจริง พระองค์จึงรับสั่งให้หาเนื้อคนมาให้ เริ่มจากนักโทษประหาร พอนักโทษประหารไม่มีก็เป็นชวานคร ต่อมาเรื่องนี้เป็นที่ทราบแก่คนทั้งเมือง อำมาตย์ขอร้องให้ทรงหยุดการกระทำนี้แต่พระองค์ไม่ยอมจึงถูกเนรเทศออกไปอยู่ป่าพระเจ้าพรหมทัตจับคนเดินทางกินจนกลายเป็นมหาโจรผู้เลื่องชื่อ เพียงได้ยินคำว่า“โจรโปริสาท” ผู้คนก็เป็นลมเข่าอ่อนเดินไม่ได้ ความเดือดร้อนได้แผ่ไปถึงแคว้นกุรุของพระเจ้าสุตโสม พระองค์จึงตัดสินใจไปเอาชนะจอมโจรโปริสาทด้วยเมตตา สัจจะ และขันติธรรม ในตอนที่สุตโสมตกอยู่ในมือของโปริสาทผู้เป็นสหายเก่า มีเรื่องราวตื่นเต้นเร้าใจตลอดเวลามีทั้งการได้คารมในเชิงธรรมะ มีการเอาชนะด้วยปัญญา และสุตโสมสามารถนำโจรโปริสาทกลับไปครองนครพาราณสีโดยให้ยึดหลักทศพิธราชธรรม

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการสอดแทรก ความสำคัญของกัลยาณมิตร ลงในนวนิยายอิงพุทธศาสนา คือ บทบาทของกัลยาณมิตรมักจะมีผลต่อจุดหักเหของเรื่อง เช่นในเรื่องได้ร่มกาสา-พัสดุ์ พระพุทธเจ้า ทรงเป็น กัลยาณมิตรของ โจรองคุลิมาล ในตอนที่เป็นจุดสำคัญของเรื่อง เมื่อทำให้ โจรองคุลิมาล กลับใจแล้ว วิถีชีวิตของ องคุลิมาล ก็เปลี่ยนไป คือได้หันเข้ามาสู่หลักธรรมในพุทธศาสนา พระโมคคัลลีนุตร ดิสดะเถระ ปรากฏขึ้นในเรื่องจอมจักรพรรดิโศก ในตอนที่พระเจ้าทรงมีความทุกข์อย่างหนัก และเมื่อพระโมคคัลลีนุตร ดิสดะเถระได้แนะนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา บางประการแก่พระเจ้าโศกแล้ว วิถีชีวิตของพระเจ้าโศกก็เปลี่ยนไปอีกทางหนึ่ง จากความเป็นกษัตริย์ที่ทรงกระหายสงคราม กลายเป็นกษัตริย์ที่มีความสนพระทัยในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา พระอรินันตะในเรื่อง อันชนกชนนีรักเจ้าเป็นผู้มีบทบาทในการเปลี่ยนใจของสันต์ให้หันมาสนใจในการปฏิบัติธรรมกลางป่า

หลักธรรมทั้งหมดนี้เป็นส่วนที่เป็นคุณธรรมและศีลธรรมที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ เป็นส่วนที่ให้คุณอย่างเดียว ผู้ประพฤตินี้จะประสบความสำเร็จและมีแต่ความเจริญในชีวิต เหมือนกับตัวอย่างตัวละครสำคัญในนวนิยายอิงพุทธศาสนาแต่ละเรื่อง นับตั้งแต่ความกตัญญู ความเพียรเพื่อความสำเร็จ ความเมตตาและการให้อภัย ความเสียสละ และความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน

ยังมีคุณธรรมข้อควรประพฤติอื่นๆ อีกมากที่ไม่ได้ยกมากล่าวในที่นี้ ทั้งนี้เป็นเพราะหลักธรรมเหล่านั้นยังสื่อไม่ชัดเจนหรือมีส่วนที่กล่าวถึงไม่มากนักคิดกับหลักธรรมที่เป็นข้อควรประพฤติทั้งหมดนี้ อย่างไรก็ตาม หลักธรรมทั้งหมดที่กล่าวถึงได้ว่ามีความสำคัญสำหรับบุคคลที่จะถือได้ว่าเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้ที่มีความประพฤติเรียบร้อยดีงามสมควรแก่การยกย่องเช่นกับตัวละครดังที่ได้กล่าวมา เพราะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับโครงเรื่องสำคัญ เนื้อเรื่องและตัวละครที่เห็น ได้อย่างชัดเจนมากที่สุด

4.2 ข้อที่ควรระวัง : ความรัก

ความรักถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของนวนิยายโดยทั่วไป ความรักเป็นสิ่งที่มีความหมาย เช่น รักพ่อแม่ รักลูก รักพี่น้อง เพื่อนฝูงกัลยาณมิตร สิ่งเหล่านี้มักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนาสรรเสริญว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ควรกระทำ อาจจะรวมอยู่ในข้อที่ว่าด้วยความกตัญญู หรือความเมตตาดังที่กล่าวมาแล้วในส่วนที่ว่าด้วยวิธีการคลายทุกข์ที่เกิดจากความรัก เนื่องจากความรักระหว่างชายหญิงที่มีในนวนิยายทั่วไปเป็นสิ่งที่ให้รสที่ก่อให้เกิดความซาบซึ้งใจ อิ่มเอิบ หรือโศกเศร้าเพราะผิดหวัง

ในนวนิยายอิงพุทธศาสนาก็นำเสนอเกี่ยวกับเรื่องราวของความรักเช่นกัน ต่างกันแต่ว่าในนวนิยายอิงพุทธศาสนาจะมีมุมมองของความรักระหว่างชายหญิงที่แปลกออกไป นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนามีความเชื่อตรงกันว่าความรักเป็นทุกข์เพราะเกิดจากกามตัณหา²⁶ ฉะนั้นการนำเสนอปัญหาเรื่องความทุกข์ที่เกิดจากความรักจึงมีให้เห็นในนวนิยายหลายเรื่อง ความรักเป็นสิ่งที่อาจจะให้ได้ทั้งคุณและโทษแต่แน่นอนคนที่มีความรักย่อมมีความทุกข์เพราะการพลัดพรากจากคนรักหรือของที่รักย่อมเป็นทุกข์เหมือนกับคำกล่าวที่ว่า "ปิเยหิ วิปโยโค ทุกฺโข การพรัดพรากจากสิ่งของอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ อปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข การได้ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์"^{*} นอกจากนี้ยังมีภายิตวา "ที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์"²⁷ ซึ่งมาจากพุทธคำรัสด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ความรักยังให้โทษเป็นประการต่างๆ ด้วย

²⁶ "ธรรมโฆษ" (แสง จันทรงาม). สัมภาษณ์, 30 ธันวาคม 2539.

^{*} เป็นบทสวดมนต์สำหรับทำวัตรเช้าของพุทธศาสนิกชนทั่วไป เพื่อไม่ให้เกิดความเศร้าโศกเมื่อประสบกับเหตุการณ์นั้น ๆ

²⁷ เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, กามนิค (กรุงเทพฯ, 2520), หน้า 368.

นักเขียนมีความเชื่อว่า ความรักสามารถให้ได้ทั้งคุณและโทษแก่ผู้ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง โทษจะเกิดขึ้นเมื่อไม่รู้จักระวัง เพราะความรักเป็นอันตรายมากสำหรับบุรุษ และความรักจะให้คุณแก่ผู้ที่รู้จักระวังตนในเรื่องของความรัก แต่โดยรวมนักเขียนจะนำเสนอความรักที่เป็นทุกข์ ดังตัวอย่างในนวนิยายอิงพุทธศาสนาซึ่งมีความทุกข์ที่เกิดจากความรักต่อไปนี้

เรื่องลีลาวดี ซึ่งถือเป็นนวนิยายอิงพุทธศาสนาแนวรักที่เต็มรูปแบบที่สุดในบรรดานวนิยายทั้ง 22 เล่ม เป็นเรื่องราวที่พรรณาดังอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับความรักอย่างลึกซึ้ง เพราะความรักของลีลาวดี เป็นความรักแบบข้ามภพข้ามชาติ นางต้องเสียชีวิตเพราะคิดถึงพระเรวัตตะ และเพราะความรักของทั้งสองถูกกีดกันจากญาติของลีลาวดี นางได้กลับชาติมาเกิดอีกครั้ง ในที่แห่งใหม่และมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น แต่ความจำในอดีตชาติของนางยังแจ่มชัด นางจึงเฝ้าติดตามหาพระเรวัตตะคนรักด้วยความทุกข์ทรมาน แม้จะรู้ว่าชายที่นางหลงรักจะเป็นพระสงฆ์และขณะนี้มียุมากแล้วเป็นถึงพระเถระ แต่นางก็ยังหลงรักเหมือนเดิม ความทุกข์ของทั้งสองเกิดขึ้นเนื่องจากต่างฝ่ายต่างก็ต้องหลอกตัวเอง ตอนแรกพระเถระยังมีความรักต่อนางแต่ก็ต้องพยายามหักใจเพราะตนเป็นพระสงฆ์ พระเรวัตตะทราบวาญาติของลีลาวดี เป็นฝ่ายที่ไม่นับถือพุทธศาสนา และการที่พยายามให้ลีลาวดีมาหาตนก็เพื่อจะให้ลาสิกขาออกไปเป็นการกำจัดให้พ้นทาง เพราะพระเรวัตตะเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาพุทธเป็นอย่างดี สามารถปราบวาทะของฝ่ายตรงข้ามได้ เรื่องราวความรักของทั้งสองเกี่ยวโยงกับเรื่องราวต่าง ๆ มากมาย เช่นเรื่องศาสนา เรื่องชนชั้นวรรณะ สิ่งเหล่านี้จึงผูกมัดกับอุปาทานที่ทำให้ความรักกลายเป็นความทุกข์ได้มากยิ่งขึ้น

การบรรยายอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับความรักเป็นสิ่งที่ทำให้เข้าใจได้ว่า ความรักนั้นเป็นทุกข้ออย่างไร เช่นตอนที่ลีลาวดีพบกับพระเรวัตตะครั้งแรกหลังจากการกลับชาติมาเกิด ด้วยความดีใจทำให้นางถึงกับร้องไห้ด้วยความดีใจ แต่เมื่อไม่ได้รับการตอบรับจากพระเถระทำให้นางเกิดความทุกข์ใจอย่างหนัก นางเฝ้าติดตามพระเถระหลายครั้ง แต่พระเถระก็พยายามหลอกตัวเองว่าไม่รักเพื่อเห็นแก่พุทธศาสนา ต่อมาพระเถระไม่อาจจะตัดใจได้จึงตัดสินใจไปหานางที่บ้าน แต่ตอนนี้ลีลาวดีเกิดความโกรธเคืองแล้วจึงไม่ยอมรับการขอโทษจากพระเถระ เรื่องราววนเวียนอยู่กับความทุกข์เพราะความรักอยู่ตลอด ลีลาวดีถึงกับต้องเป็นลมหลายครั้งเพราะความคิดถึงพระเถระ จนในที่สุดทั้งสองตัดสินใจเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเชตวัน และลีลาวดีสามารถบรรลุพระอรหันต์ได้ครั้งได้อย่างสิ้นเชิง

เรื่องนันทะ-ปชาบดี เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นจากพุทธประวัติ เนื้อเรื่องคือเจ้าชายนันทะทรงมีความรักต่อ พระนางชนบทกัลยาณี และจะอภิเษกสมรสกัน แต่ในวันอภิเษกสมรสนั้น พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปในงานและนำพระนันทะออกจากพิธีโดยการให้ทรงอุ้มบาตรไปส่งที่พระอาราม พอถึงพระอารามพระพุทธเจ้าก็ได้อุปสมบทให้เจ้าชายนันทะเป็นพระภิกษุ แต่ภายหลังจากบวชพระนันทะ คิดถึงแต่พระนางชนบทกัลยาณี พระพุทธเจ้าจึงทรงนำพระนันทะไปอุทฺตงามตามที่ตั้งต่างๆ ทำให้

พระนั้นทะเลาะความรักความหลงเพราะเข้าใจในความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร และเข้าใจว่า แม้แต่ในตอนที่มีความรักต่อกันก็มีเรื่องทะเลาะกันและไม่เคยมีความสุขจากความรักเลย ท่านจึงปฏิบัติธรรมจนบรรลุพระอรหันต์

เรื่องพระอานนท์พุทธอนุชา เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ต่างขึ้นจากพุทธประวัติ ความทุกข์เพราะความรัก ไม่ได้เกิดกับพระอานนท์ แต่เกิดกับตัวละครอีกตัวหนึ่งซึ่งเป็นนางทาสี เกิดหลงรักพระอานนท์ คอยติดตามพระอานนท์อยู่ตลอดเวลา ภายหลังได้บวชเป็นภิกษุณีเพื่อติดตามพระอานนท์อย่างใกล้ชิด แม้พระอานนท์จะพยายามตัดเตือนให้เข้าใจในความเที่ยงแท้ของสังขารและให้นางตัดความรัก แต่นางก็ไม่สามารถตัดใจได้ นางเป็นทุกข์เพราะถูกความรักครอบงำ อาการหนักถึงขั้นป่วยไข้นอนละเมอ เคยตกลงไปในสระน้ำเพราะพระอานนท์เดินไปยังที่ที่นางนั่งอยู่ใกล้สระน้ำ อาศัยพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดนางจึงตัดขาดจากความรักอย่างสิ้นเชื้อไข้ทั้งปวงได้

เรื่อง แสงเทียน มีตัวละครที่เป็นพระสงฆ์หลายรูปที่ผิดหวังจากความรักและได้มาอุปสมบทในตอนหลัง เช่น พระกัณทกะ หลังจากเรียนจบได้ไปรบทำให้อดพรัดพรากจากหญิงคนรัก ถูกฝ่ายตรงข้ามจับไว้ กลับมาแล้วพบว่าหญิงคนรักรับหมั้นจากชายอื่น เกิดความทุกข์ จึงมาอุปสมบทพระสุมนะ ได้พบหญิงสาวขณะเรียนที่ตักสิลา พอเรียนจบกลับไปประกอบอาชีพที่บ้านเกิด กลับมาหาหญิงคนรักอีกครั้ง พบว่านางแต่งงานแล้วเกิดความผิดหวังจึงไปบวชเป็นพระภิกษุณี ในลักษณะเช่นนี้ผู้เขียนได้ให้แนวคิดที่ว่า การที่ตัวละครหลีกเลี่ยงหนีจากความรักแล้วไปบวชเป็นสิ่งที่หลบหนีจากความทุกข์ที่เกิดจากความรัก เมื่อไม่เกี่ยวข้องกับความรักทำให้มีความสุขใจกับความสงบที่เกิดจากธรรมะ

ในตอนหนึ่งมีการสนทนากันเรื่องความรัก เป็นสิ่งที่นักเขียนให้แง่คิดว่าความรักเป็นสิ่งที่ที่มีทั้งคุณและโทษ และเป็นสิ่งที่ควรระวัง

“ถึงอย่างไรอย่างความรักก็ต้องมีคุณอยู่ด้วย ฉันยังมองไม่เห็นเลยว่ามันจะมีโทษโดยส่วนเดียวอย่างไร โควินท์เคยกินปลา, ในปลานั้นมีก้างอยู่ในปลานั้นมีก้างอยู่, ยิ่งปลาใหญ่ก็ก้างใหญ่ขึ้นตามตัว ถ้าใครกินก้างปลาเข้าไปแล้วมาร้องโวยวายว่า ปลาไม่มีประโยชน์เลยกินแล้วเจ็บคอ มันไปหักอยู่ในลำคอ²⁸

โควินท์ : “นี่แหละสุมนะเพื่อนรัก เธอจะเอาความรักมาเทียบกับการที่เรากินปลานั้นไม่ได้ เธอกินปลามา 22 ปีเศษแล้วไม่เคยก้างเลย แต่เธอมาความรักไม่ถึงปีเธอ

²⁸ วคิน อินทสระ, แสงเทียน (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2534), หน้า 273.

ก็มีความทุกข์เสียแล้ว เธอมาข้างรักเสียแล้ว ถ้าเธอพูดเปรียบให้ถูกต้องพูดว่า ความรักนั้นเหมือนก้างปลาไม่ใช่เนื้อปลา...”²⁹

นอกจากนี้ยังมีคำพูดที่แสดงให้เห็นถึงโทษของความรักหลายครั้ง เช่นผู้มีความรักเหมือนเดินอยู่ในทางที่มีอันตราย ทูกันคาร มีภัยจากสัตว์ร้าย ความรักเหมือนดอกไม้ที่อยู่ใกล้เหว³⁰ ผู้ที่ไม่พิจารณาขาดความระมัดระวังรีบไขว่คว้าจะตกลงไปในเหว ความรักเป็นความทุกข์ มีรักทั้งร้อยก็มีทุกข์ทั้งร้อย³¹ อีกทั้งยังมีคำเปรียบเทียบความรักในเชิงลบเช่น ความรักเหมือนมงกุฎที่ให้ความสุขสบายใจพอใจในตอนต้น แต่พอนานไปก็เมื่ออยากถอดออก³² ความรักเปรียบเหมือนดอกไม้ที่มีพิษ³³ เป็นอันตรายแก่ผู้จับต้องโดยไม่ระวัง ความรักเปรียบเหมือนโรคร้ายโดยนักเขียนบางคนเรียกว่า “โรครัก”³⁴ ต้องรักษาด้วยธรรมชาติ ความรักเปรียบเหมือนนิยายที่พระเอกตายตั้งแต่เริ่มเรื่อง³⁵

เรื่อง ชีวิตนี้มีอะไร และ ภาพจำลองชีวิต เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นโทษของความรักที่ก่อความทุกข์ให้แก่ตัวละครสำคัญก่อนที่จะได้มาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ อริสโตฟา ตัวละครสำคัญของเรื่อง หลงรักเจ้าหญิงเอธินา แห่งเอเธนส์ ทั้งสองต่างก็เป็นทุกข์เพราะคิดถึงซึ่งกันและกัน แต่ความรักถูกขัดขวางจากพระญาติของเจ้าหญิง เจ้าหญิงเสด็จหนีออกจากวัง สร้างความเดือดร้อนให้ต้องออกใคร ๆ ต้องออกติดตามหา ทำให้ทราบว่าการรักของคนสองคนกลับสร้างความเดือดร้อนให้แก่คนอื่น ๆ หลายคน เจ้าหญิงทรงประชวรเพราะพิชรัก ขณะที่อริสโตฟา ต้องการให้เจ้าหญิงตัดใจจึงประกาศแต่งงานกับหญิงอื่น แต่กลับจากความทุกข์ให้แก่องค์หญิงมากยิ่งขึ้น สุดท้ายจึงเดินทางจากกรีกไปอุปสมบทที่อินเดีย ตัดความทุกข์ที่เกิดจากความรักลงได้

เรื่อง อันชนกชนนีนีรักเจ้า เป็นเรื่องของความรักที่ถูกกีดกันจากญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่าย ยิ่งถูกกีดกัน ก็ยิ่งทำให้หญิงชายทั้งสองพยายามที่จะอยู่ใกล้ชิดกัน ในที่สุดก็ได้เสียกันจนให้กำเนิดลูกชายคนหนึ่ง หญิงสาวต้องเสียชีวิตเพราะความรักที่ถูกกีดกัน ทำให้ฝ่ายชายตัดสินใจออกปฏิบัติธรรมในป่าในที่สุด สาเหตุที่ทำให้ตัวละครหลักหนีไปใช้ชีวิตเป็นนักปฏิบัติธรรมกลางป่านอกจากจะเป็นการหลีกเลี่ยงความทุกข์ที่เกิดจากความรักแล้ว ยังเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตและสร้างความสุขสงบให้แก่ชีวิตของตนได้มากยิ่งขึ้น

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

จากเรื่องราวทั้งหมดทำให้ทราบว่า ความรักเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความทุกข์ แม้แต่ผู้ที่ไม่มีความรักก็พลอยได้รับความเดือดร้อนไปด้วย และความทุกข์ในความรักของตัวละครในสมัยพุทธกาลจะสิ้นสุดลงที่การบรรลุพระอรหันต์ ส่วนในยุคหลังจะเป็นการอุปสมบทเช่น อริสโตฟา ในเรื่องชีวิตนี้มีอะไร และภาพจำลองชีวิต และการออกปฏิบัติธรรมเช่น สันต์ในเรื่องอันชนกชนนีรักเจ้า

เรื่องแรกที่แสดงให้เห็นถึงความทุกข์ที่เกิดจากความรักมีแทรกอยู่ในนวนิยายอิงพุทธศาสนาหลายเรื่อง แม้แต่ในนวนิยายที่ตัวละครสำคัญของเรื่อง ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความรักก็ยังมีสอดแทรกคดีนี้ลงในเนื้อเรื่อง เช่น ในเรื่องกองทัพธรรม เป็นเรื่องของ ชัมพูปริพาชกา ที่มาขอได้วาทีกับพระสารีบุตร เมื่อพ่ายแพ้และพอใจในคำสอนทางพุทธศาสนาจึงขออุปสมบท และได้เล่าเรื่องราวความเป็นมาของตนแก่พระพุทธเจ้า ซึ่งทำให้ สุรเสนะ และ ธนียะ ตัวละครในเรื่องได้รับทราบ และทำให้ สุรเสนะ ตัวละครสำคัญในนวนิยายเรื่องนี้ก็ไม่สนใจในเรื่องของความรัก เรื่องราวของนางคือ แต่เดิมนางเป็น ธิดาเศรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์ เกิดความรักในโจรที่กำลังจะถูกนำไปประหาร จึงขอให้บิดานำเงินไปไถ่ตัวโจรนั้นมา และรับโจรคนนั้นเป็นสามี ต่อมาโจรเกิดความเห่อหน่ายจึงหลอกว่าจะกลับบ้าน ให้นำเงินทองติดตัวไปด้วย เมื่อไปถึงหุบเหวทิ้งโจร โจรคนนั้นก็บอกว่าจะฆ่านางแล้วจะนำเงินทองไป นางจึงแกล้งขอร่าแก้มบนเทวดา พอสบโอกาสก็ผลักโจรคนนั้นตกเหว ต่อมาจึงได้รับการอุปสมบทให้เป็นนางภิกษุณีนามว่ากมลเกสิ

ในเรื่องภาพจำลองชีวิต มีเรื่องเกี่ยวกับโทษของความรักที่แทรกเข้ามาคือ เรื่องของ พิโรธบุตรนายพลแห่งนครสปาร์ตา กับ ไชคี แม้ทั้งสองจะรักกันมาก แต่บิดาของไชคีคอยขัดขวาง พิโรธจึงลอบแทงบิดาของไชคีตายเพราะคิดว่าหากไม่มีบิดาของไชคีแล้วจะไม่มีคนขัดขวางซึ่งเป็นความคิดอย่างโง่ๆ เมื่อไชคีไม่ยอมเพราะเห็นว่าขนาดบิดาของตนยังถูกพิโรธฆ่า คงจะฆ่าตนเองได้เช่นกัน พิโรธโกรธจึงฆ่าไชคีแล้วควักหัวใจนางออกมากิน เมื่อได้กินหัวใจของไชคีแล้วเขาก็อยากกินหัวใจสาวบริสุทธิ์อีกจึงฆ่าหญิงสาวแล้วควักกินหัวใจ ในที่สุดก็กลายเป็นคนบ้าไม่รู้ว่าตัวเองเป็นใคร พอได้สติก็จะพูดเพื่อเจ้า เขาถูกภาพของไชคีคอยหลอกหลอนในที่สุดก็ต้องฆ่าตัวตาย

ในนวนิยายเรื่องนี้ยังมีเรื่องของ อาจารย์นาโด้ ซึ่งเป็นตัวละครที่แนะนำให้อริสโตฟา ไปบวชเป็นพระสงฆ์ ตัวอาจารย์นาโด้เคยไปอินเดีย และได้พบกับวัลยา ทั้งสองมีความรักต่อกัน แต่ถูกบิดาของวัลยาถักกันไม่ให้รักเพราะรังเกียจเรื่องชนชั้นวรรณะ ทำให้วัลยาต้องฆ่าตัวตาย

ในเรื่องจอมจักรพรรดิอโศก พระเจ้าอโศกมีความรักความหลงในตัว ชโลธรา เมื่อทราบว่านางมีครรภ์ใหม่ก็เสด็จไปฆ่าชายคนนั้นตาย ตนเองต้องเป็นทุกข์เพราะไปยึดติดอยู่กับความรัก เมื่อครั้ง

ที่ตีแคว้นวัชชีได้ ขณะที่ทอดพระเนตรดูการแสดงละคร มีฉากหนึ่งซึ่งล้อเลียนฉากรักของพระองค์กับชโลธรา พระองค์ทรงลืมนพระองค์ ทรงคว่ำพระแสงดาบขึ้นไปตัดคอหญิงนักแสดงถึงบนเวที

นอกจากนี้ ในนวนิยายอิงพุทธศาสนาหลายเรื่องยังมีการอ้างถึงเรื่องราวความรักที่เกิดจากกามตัณหา แม้จะไม่ใช่ความรักที่ส่งผลโดยตรงต่อตัวละครสำคัญ แต่เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า นักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนามีความเห็นว่า ความรักส่วนมากเจือด้วยตัณหา ยากที่จะหลีกเลี่ยงความทุกข์ได้ เช่น โสมาวิกา หลงรักเจ้าชายวีรพล ขอมเสี่ยงตายมาฆ่าพระเจ้าอโศก แต่ถูกจับได้จึงต้องรับโทษ นางสนมดิษยรักนิดา หลงรักเจ้าชายกษณาละ เมื่อไม่สมหวังจึงใช้ตราพระราชสาส์นของพระเจ้าอโศกสั่งให้เพชรฆาตควักพระเนตรของเจ้าชายกษณาละ ต่อมาถูกพระเจ้าอโศกทรงจับได้ต้องรับโทษหนัก บุญตา ในนวนิยายเรื่องธรรมธารา หลงรัก ปรีชา หนุ่มกรุงเทพฯ จึงถูกหลอกไปขายตัว แม่ลูกจันทร์ ในนวนิยายเรื่องวัดคอนบุญ หลงรักเชิง เด็กหนุ่มอายุน้อยกว่าจึงรับเป็นสามี ต่อมาเชิงเกิดความเบื่อหน่ายจึงไปมีภรรยาใหม่ปล่อยให้ แม่ลูกจันทร์ทุกข์ใจต้องไปพึ่งพระมหาชวน

ชาดกที่แสดงให้เห็นโทษของกามตัณหา คือชาดกเรื่องอสาตมนต์ในนวนิยายเรื่องพระอานนท์พุทธอนุชา เนื้อเรื่องคือ มาณพคนหนึ่งไปเรียนอสาตมนต์จากอาจารย์ทิสปาโมกข์ อาจารย์ได้ใช้มารดาของตนเองให้มาณฑลทดลองผลของการเรียนด้วยการพูดเอาใจมารดา และพรั้มเพื่อว่าตนรักมารดาของอาจารย์ซึ่งมีแก่ชรามากแล้ว ในที่สุดอาจารย์ได้บอกให้ศิษย์ลงมารดาว่าจะแต่งงานกันเมื่อนางได้ฆ่าบุตรคืออาจารย์ มารดาของอาจารย์หลงเชื่อและยอมทำตาม อาจารย์กับศิษย์ได้ใช้ท่อนไม้ลงว่าเป็นอาจารย์ นางใช้ขวานฟันที่ท่อนไม้พอทราบว่าจะถูกหลอกก็เสียชีวิตในตอนนั้นเอง

ความทุกข์เพราะความรักในนวนิยายอิงพุทธศาสนามีกล่าวไว้หลายแง่มุม เช่นทุกข์เพราะหลงไหลใฝ่ฝัน ทุกข์เพราะพลัดพรากจากกัน ทุกข์เพราะถูกขัดขวาง ทุกข์เพราะถูกหักหลังหรือทรยศ และตัวละครก็ได้รับผลของความทุกข์ที่เกิดจากความรักแตกต่างกันออกไป แต่ส่วนมากตัวละครจะตัดรักได้แล้วหันมาทำคุณประโยชน์แก่สังคมแทนและบางรายก็สามารถบรรลุดุคุณธรรมสูงสุดคือพระอรหันต์ซึ่งสามารถตัดรักตัดหลงในสังสารวัฏ มีบ้างที่ต้องสังเวชชีวิตให้กับความรัก และมีเพียง 2 คู่ที่สมหวังคือคู่ของโชติมันต์กับรังสีมาในเรื่องร่มธรรมและแสนกับบรรณิ ในเรื่องตะวันออก-ตะวันตก แต่ว่าตัวละครทั้งสองต่างก็ผ่านความทุกข์เพราะความรักมาก่อนเช่นกัน คือโชติมันต์ต้องทุกข์ใจกับการหลงรักผู้หญิงหลายคน เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าความรักมีปัญหามากมาย เป็นความอยากที่ไม่มีวันสิ้นสุด แม้แต่ แสนก็ต้องประสบกับความทุกข์เพราะหลงรักจู้ หญิงสาวชาวอังกฤษ ต้องทุกข์ใจเพราะทั้งสองพยายามปรับตัวเข้าหากัน แม้ความจะปรับตัวเข้ากันได้แต่ก็ถูกญาติของหญิงอังกฤษกีดกันจึงเปลี่ยนใจมาแต่งงานกับบรรณิ

เกี่ยวกับความรักนั้นซึ่งในที่นี้หมายถึงเฉพาะความรักฉันทนุสาวเท่านั้น แต่ในคัมภีร์ พุทธศาสนาซึ่งนักเขียนนำมากล่าวในนวนิยายบางเรื่องคือกล่าวว่าการรักนั้นจะเกิดย่อมเกิดด้วยเหตุ 2 ประการคือการอยู่ด้วยกันในชาติปางก่อน(บุพเพสันนิวาส) และการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน³⁶ การครองรักนั้นจะต้องอาศัยหลักทวาราวาสธรรมคือ สัจจะ ความจริงใจต่อกัน ทมะความข่มใจต่อการล่วงเกินที่เกิดขึ้นระหว่างกัน ขันติ ความอดทนต่อทุกสิ่งทุกอย่าง จาคะความเสียสละหรือมีน้ำใจต่อกัน ซึ่งนักเขียนจะชี้ให้เห็นเป็นนัยยะว่าหากมีตัวละครที่ได้แต่งงานกัน จะต้องอาศัยหลักธรรมข้อนี้จึงจะอยู่ด้วยกันได้อย่างสุขสงบ ซึ่งมีนวนิยายอิงพุทธศาสนาอีกหลายเรื่องที่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องของความรักเลยเช่น ลุ่มน้ำนัมมทา เริงผาหิมพานต์ และแม่พริ้งผู้ใจบุญ นวนิยายเหล่านี้ไม่ให้ตัวละครสำคัญเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรัก หรือไม่มีความรักสำหรับตัวละครเหล่านี้เช่น อุตตนิริต ในเรื่องลุ่มน้ำนัมมทา ก็ไม่เคยใส่ใจในการหาคู่ครอง ฉันทสุภะในเรื่องเริงผาหิมพานต์ก็ไม่สนใจในความรัก เนื้อเรื่องกล่าวแต่เพียงว่า ภรรยาได้เสียชีวิตไปแล้วก่อนที่จะออกไปอยู่ป่าเป็นเจ้าสำนักครุวิสามิตร แม่พริ้งในเรื่องแม่พริ้งผู้ใจบุญ ก็อยู่อย่างไม่เคยสนใจกับความรักจนสิ้นอายุขัย สิ่งเหล่านี้เป็นการสะท้อนให้เห็นแนวคิดที่ว่า ความรักเป็นสิ่งที่ไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้อง แต่ถ้าเข้าไปเกี่ยวข้องก็ต้องระวังให้จงหนัก และสาเหตุที่นักเขียนเน้นเฉพาะความรักฉันทนุสาวเพราะนวนิยายที่กล่าวมาจัดอยู่ในกลุ่มของนวนิยายรักที่จะต้องนำเสนอเรื่องความรักตามมุมมองทางพุทธศาสนา และที่ไม่กล่าวถึงความรักอย่างอื่นเช่น รักลูก รักพ่อแม่ รักครูอาจารย์ เพราะความรักเหล่านี้เจือด้วยคุณธรรมอย่างอื่นเช่น ความกตัญญู ความเมตตา ความเอื้ออารีต่อกันดังที่กล่าวมาในส่วนที่ว่าด้วยวิธีการคลายทุกข์ที่เกิดจากความรัก

4.3 ข้อที่ควรละ : อบายมุข

ในหลักธรรมทางพุทธศาสนามีการกล่าวถึงอบายมุขไว้ 2 หมวดคือ หมวด 4³⁷ ได้แก่ การเป็นนักเลงหญิง เป็นนักเลงสุรา เป็นนักเลงการพนัน และคบคนชั่วเป็นมิตร ส่วนในหมวด 6³⁸ ได้แก่ ดิตสุราและของมีนเมา ชอบเที่ยวกลางคืน ชอบเที่ยวดูการละเล่น ชอบเล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร และเกียจคร้านการทำงาน ในนวนิยายพุทธศาสนาจะชี้ให้เห็นบุคคลเหล่านี้ห่างจากอบายมุข เพราะตัวละครหลายคนใน นวนิยายที่เกี่ยวข้องกับอบายมุขในรูปแบบต่างๆ โดยส่วนมากตัวละครจะเป็นผู้ที่บริสุทธิ เป็นตัวละครในอุดมคติทำให้ผู้เขียนเอาตัวละครสำคัญของตนหนีห่างจากอบายมุข แต่ให้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือได้ผลกระทบจากอบายมุขโดยอ้อม มีเพียงในเรื่องภาพจำลองชีวิต ตัวละครสำคัญได้คัมสุรา

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

³⁷ พระเทพเวที, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 175-176.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176-177.

นิดหน่อย ซึ่งเป็นการดื่มเพื่อเอาใจเพื่อนที่กำลังมีความทุกข์ แต่ส่วนมากนักเขียนนวนิยายอิงพุทธศาสนาจะเป็นผู้รังเกียจอบายมุขหรือไม่ก็เป็นผู้ชี้ให้เห็นหรือเข้าใจในโทษที่เกิดจากอบายมุขด้วยตัวละครสำคัญในเรื่องนั้น ๆ

อบายมุขที่เด่นชัดในนวนิยายอิงพุทธศาสนา คือ การพนันและการดื่มสุรา ดังจะเห็นว่าไม่ว่าจะเป็นยุคพุทธกาล หรือยุคหลังพุทธกาล กล่าวได้ว่า การพนันได้มีส่วนทำให้บ้านเมืองเกิดปัญหาเพราะประชาชนติดการพนันประเภทสกา การพนันมีโทษมากมายหลายอย่าง และเป็นเหมือนกับสิ่งที่เกิดมาพร้อมกับโลก ไม่ว่ายุคใดสมัยใด การพนันก็จะมีส่วนสร้างปัญหาให้กับสังคมเสมอ ทำให้นักเขียนนำโทษของการพนันมาชี้ให้เห็นด้วยการใช้ตัวละครสำคัญเป็นสื่อว่า แม้ในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาล ประชาชนก็ยังถูกมอมเมาด้วยการพนัน นักเขียนจึงใช้ตัวละครสำคัญเข้าไปแก้ปัญหาดังกล่าว ด้วยการกำจัดอบายมุข เช่นในเรื่องลุ่มน้ำนมมหา แคว้นโสวัณณะที่ อัดถนิรัต จะต้องดูแลอยู่ก็มีเรื่องอบายมุขที่จะต้องปราบปราม อัดถนิรัตได้ออกกฎว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับการดื่มสุราเมรัยจนก่อเหตุทะเลาะวิวาท ให้มีการปรับและไชงานตามควรแก่ความคิด ผู้ใดดื่มกลั่นสุราและเมรัยให้มีการปรับและไชงานหนักยิ่งกว่าผู้ดื่มในส่วนที่เกี่ยวกับการเล่นการพนัน ให้มีการปรับและไชงานตามสมควรแก่ความคิด³⁹

ในเรื่องเชิงผาหิมพานต์ การพนันในสมัยพุทธกาลคือการเล่นสกา ได้ทำให้ผู้คนล่องลัมละลายลงเป็นจำนวนมาก อย่างเช่นพี่ชายของฉันทสุกะ ต้องสิ้นเนื้อประดาตัวเพราะการพนัน ทำให้ตกเป็นภาระของฉันทสุกะที่ต้องกอบกู้ฐานะทางครอบครัวให้แก่พี่ชาย เหมือนเนื้อความตอนหนึ่งที่อาจารย์ฉันทสุกะได้อบรมศิษย์ให้เห็นโทษของการพนันว่า

เมื่อพี่ชายคนใหญ่ของเราแยกครอบครัวไปแล้ว เผอิญไปคบเพื่อนฝูงที่ชอบการพนันและสุรา ก็เลยมั่วสุมอยู่กับเรื่องเหล่านั้นจนไม่เป็นอันทำอะไรอาจจะเป็นด้วยนึกเชื่อมั่นว่าทรัพย์สินที่ได้รับไปมีมากแม้ไม่ต้องประกอบอาชีพก็ยังมีพอใช้ไปตลอดอายุ แต่การพนันประเภทสกา ท่านทั้งหลายก็คงรู้แล้วว่า ถ้าใครหลงไหลใฝ่ฝันมาก ผู้นั้นก็จะถึงกับสิ้นเนื้อประดาตัว อย่างว่าแต่คนธรรมดาหรือเพียงเกิดในสกุลที่ไม่ค่อยมีทรัพย์สินสมบัติเลย แม้พระราชาธิบดีหลายพระองค์ในอดีตกาลก็เคยทรงแพ้สกาถึงต้องมอบไอนราชสมบัติให้แก่ผู้อื่น⁴⁰

ในเรื่องกองทัพธรรม บุตรนายดาบไปสมัครกับนักเลงสกาทำให้อูถูกจับ ส่วนพ่อค้าที่ตกเป็นเหยื่อสกาให้กับนักเลงสกาต้องเสียทรัพย์สิน สุรเสนาที่ปลอมตัวมาเพื่อปราบปรามการพนันจึงยื่นมือช่วย

³⁹ สุทธิ บุญญาบุภาพ, ลุ่มน้ำนมมหา (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2537), หน้า 279.

⁴⁰ สุทธิ บุญญาบุภาพ, เชิงผาหิมพานต์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2535), หน้า 128.

เหลือและสามารถชิงทรัพย์สินกลับคืนมาได้ ภายหลังจากการปลอมพระองค์มาเพื่อสอดส่องดูแลความสงบของบ้านเมือง พระเจ้าสุรเสนะพบว่าอบายมุขคือการพนันเป็นบ่อนทำลายความเจริญจึงออกปราบปราม ทำให้เป็นปฏิปักษ์กับนักเลงสกา จนในที่สุดบุตรนายดาบต้องฆ่าตัวตายเพราะคบคนพาล ส่วนนักเลงสกาถูกจับเพราะตั้งตนเป็นศัตรูกับพระเจ้าสุรเสนะและทำการใหญ่โดยคิดจะปล้นราชบัลลังก์

ในเรื่องร่วมธรรม นักเขียนได้ชี้ให้เห็นโทษของอบายมุขว่าเลิกได้ยาก เป็นอุปสรรคต่อการทำความดี โชติมันต์ได้ฟังคำสอนของอาจารย์สันติธรรมมาลัยว่า ได้กล่าวถึงโทษของการพนันและวิธีการเลิกจากการพนันว่า สิ่งที่เป็นความชั่ว เช่นอบายมุข มีเล่นการพนันเป็นต้น มักมีอิทธิพลช่วยวนอยู่เสมอเมื่อติดเข้าแล้วเลิกยาก คนที่จะเลิก ต้องมีจิตใจเข้มแข็งและมีความกล้าหาญ⁴¹ และอ้างถึงพระดำรัสของพระพุทธเจ้าว่า ความเกียจคร้านซึ่งเป็นอบายมุขอย่างหนึ่ง เป็นปากแห่งความเสื่อม⁴² และในตอนที่โชติมันต์ ออกเดินทางร่วมกับกองเกวียนบรรทุกสินค้าของท่านรามเสวร์ ได้พบกับเพื่อนเก่าของท่านรามเสวร์คนหนึ่ง เป็นคนติดการพนันมาขอเงินจากท่านรามเสวร์ หลังจากที่ท่านรามเสวร์ได้ให้เงินไปเพื่อตัดรำคาญแล้วก็ได้สั่งสอนโชติมันต์ว่า การที่จะเอาชนะอบายมุขได้จะต้องอดทน ฝืนใจตนเองสักพักหนึ่ง ต่อสู้กับความรูสึกฝ้ายต่ำ อันจะนำไปสู่อบายมุข⁴³ จากเรื่องราวที่ตนเองได้ประสบพบมา ทำให้โชติมันต์นำหลักการที่จะปราบปรามอบายมุขไปเสนอแก่คณะบริหารของแคว้นปัญจาละหลังจากที่ได้รับเชิญจากปภากรและสินธุวัตเพื่อนร่วมสำนักรุนพี

ในเรื่องแสงเทียน เรื่องราวที่พระสาราชาติได้นำมาเล่าให้เพื่อนภิกษุฟังคือ ตนได้ไปพบกับหญิงคนหนึ่งถูกมัดอยู่กับต้นไม้ในป่า เมื่อช่วยแล้วหญิงคนนั้นก็เล่าว่า หลังจากที่นางได้คลอดบุตรประมาณ 4-5 เดือน ความสุขในครอบครัวก็เริ่มเลือนลางลงเพราะสามีดื่มสุราและดื่มมากขึ้นทุกวัน ที่แรกก็ดื่มแต่สุรานั้น หลายเดือนผ่านไปก็เริ่มเที่ยวกลางคืน และเที่ยวมากขึ้นตามลำดับสามีมักจะมาขอเงินจากนางเพื่อไปกินเหล้าและเล่นการพนัน เมื่อนางไม่ยอมให้สามีจึงทุบตี แยกเอาทรัพย์แล้วจับนางมัดไว้ที่ต้นไม้กลางป่าเพื่อให้เป็นเหยื่อของเสือ⁴⁴ ทำให้ทราบได้ว่านักเขียนต้องการจะสื่อให้เห็นถึงโทษของอบายมุขข้อ 5 คือการดื่มสุรา การดื่มสุราถือว่าเป็นโทษที่ร้ายแรงที่สุดในบรรดาศีลทั้ง 5 ข้อ เพราะถ้าขาดสติแล้วย่อมอาจจะทำให้ล่วงละเมิดศีลข้ออื่นได้ด้วย คงตัวอย่างในเรื่องนี้ จะเห็นว่าเบื้องต้นแรกเป็นการติดอบายมุข ข้อการเป็นนักเลงสุรา แล้วลุกลามไปสู่การเป็นนักเลงการพนัน จากการพนันก็

⁴¹ วคิน อินทสระ, ร่วมธรรม (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2523), หน้า 69.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276-277.

⁴⁴ วคิน อินทสระ, แสงเทียน (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2531), หน้า 41-42.

เที่ยวกลางคืน แม้แต่ลูกน้อยก็ต้องเสียชีวิตเพราะได้รับผลกระทบกระเทือนจากการที่แม่ถูกทำร้าย สาเหตุนี้ทำให้หญิงสาวคนนั้นหันหน้าเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุณี

ในเรื่องชีวิตนี้มีอะไร เป็นเรื่องที่คุณเขียนได้ชี้ให้เห็นถึงโทษของการดื่มสุรว่าเป็นสาเหตุทำให้เกิดความแตกร้างขึ้นในครอบครัว ดังตอนที่พระนารทะ เพื่อนพระภิกษุของพระธรรมที่ไปหรือ อริสโตฟา ตัวละครสำคัญได้เล่าประวัติความเป็นมาของคนให้ฟังว่า ก่อนที่จะมาอุปสมบท ตนเองได้อยู่กับแม่และพ่อเลี้ยงที่เป็นนักเลงสุราตัวฉกาจ ตนต้องรับหน้าที่วิ่งไปซื้อเหล้าให้พ่อเลี้ยงดื่มทุกวัน แต่เมื่อพ่อเลี้ยงเมาแล้วก็มีเรื่องทุบตีกับมารดาของตน ทำให้ตนเองต้องหนีออกจากบ้านไปลี้ภัยให้มารดาบิณฑิชอบชีวิตด้วยตนเองเมื่อหนีออกจากบ้านแล้ว ได้ไปอยู่กับครอบครัวผู้ใจบุญครอบครัวหนึ่ง ทำให้แม่ซึ่งแก่ชราแล้วต้องออกตามหาลูก พอไปพบลูกก็ขาดใจตายในอ้อมแขนของลูกคือพระนารทะนั่นเอง⁴⁵

ในเรื่อง ภาพจำลองชีวิต ผู้เขียนได้กำหนดให้ตัวละครเป็นผู้ชี้ถึงสาเหตุที่ทำให้คนคิดอบายมุขคือการคบเพื่อนผิดโดยกล่าวว่า มิตรชกชวนในทางเสื่อมนั้น หมายถึงมิตรซึ่งเสเพล อยู่ด้วยตนเองแล้วชักนำมิตรให้เสเพลตาม พรรณาให้เห็นความดีงามของการปล่อยตน และเสเพลตามสบายอารมณ์ชักชวนให้หมกมุ่นในการพนัน และมัวเมาในอบายมุข⁴⁶

ในเรื่อง พ่อผมเป็นมหา พ่อได้สอนลูกว่า ในปัจจุบัน ผู้คนหลงมัวเมาในวัตถุต่าง ๆ ทำให้เศรษฐกิจถูกทำลาย จำเป็นที่รัฐบาลควรให้การเอาใจใส่

“ส่วนความหลงนั้น เป็นเครื่องทำลายเศรษฐกิจสังคมเพียงใดดูที่สิ่งฟุ่มเฟือยอันมอมเมาประชาชนให้หลงจมอยู่ในสิ่งอันไร้สาระ เป็นโทษแก่ตนเอง ครอบครัวสังคม และชาติ เช่น อบายมุขประเภทต่าง ๆ มีการพนันเป็นต้น สิ่งลามกอนาจาร, การเสพสิ่งเสเพลคิดให้โทษ การทุ่มเงินเพื่อสร้างสถานเริงรมย์อันชักจูงไปทางเสื่อมธรรม สิ่งเหล่านี้ เป็นภาระอันหนักของรัฐบาลเพียงใดเห็นกันอยู่แล้ว ถ้าเอาการลงทุนเหล่านี้ไปลงทุนเสียในทางที่ดีจะมีประโยชน์มาก”⁴⁷

ในเรื่องจากวราถึงนภาพร วราได้อบรมสั่งสอนน้องสาวคือนภาพรให้ตระหนักในโทษของอบายมุขว่า การคิดอบายมุขทำให้เสียเวลา ไร้ประโยชน์ และวิธีการแก้ไขมีอยู่ว่า ก่อนอื่นประชาชนทุกคนควรจะช่วยตนเองก่อน โดยการยกเว้นสิ่งที่ควรเว้นเช่นการติดสุราและการเล่นการพนันเป็นอาทิ

⁴⁵ วคิน อินทสระ, ชีวิตนี้มีอะไร (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2528), หน้า 124.

⁴⁶ วคิน อินทสระ, ภาพจำลองชีวิต (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2525), หน้า 82.

⁴⁷ วคิน อินทสระ, พ่อผมเป็นมหา เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2517), หน้า 171.

เพราะสิ่งนี้เป็นความพินาศทรัพย์โดยไม่ต้องสงสัย เมื่อทราบว่าจะต้องเว้นสิ่งที่ควรเว้นแล้ว หลักที่ควรประพฤติต่อไปก็คือการประกอบสัมมาชีพ ด้วยความขยันหมั่นเพียรไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์⁴⁸ อีกทั้งยังได้กล่าวว่ อบรมมุขเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนยากจน และนอกจากอบรมมุขแล้วก็ยังมีอย่างอื่นอีกที่ทำให้ผู้คนต้องยากจนลงคือ

- ก. รายได้ไม่พอรายจ่าย
- ข. คឹมสุรามากเกินไปจนติดเป็นนิสัย
- ค. เล่นการพนัน
- ง. คบคนชั่วเป็นมิตร
- จ. เกียจคร้านการทำงาน
- ฉ. ใช้เงินไม่เป็น⁴⁹

ในเรื่องอันชนกชนนีรักเจ้า ตัวละครที่เป็นพ่อได้แสดงให้ลูกทราบถึงโทษของอบายมุขว่า ทำให้ครอบครัวเกิดการแตกแยก และแนะวิธีการแก้ปัญหาว่า ผู้เป็นภรรยาควรใช้คำพูดที่นุ่มนวลอาจจะนำสามีออกจากอาการติดเหล้าได้ดีกว่าการพูดด้วยถ้อยคำรุนแรง เช่นพูดว่า “น้องเห็นใจที่พี่ที่คឹมสุรา พี่ต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยมาก พี่ไม่ได้พักผ่อนหย่อนใจเลย สิ่งเดียวอันเป็นสิ่งหย่อนใจของพี่ก็คือการคឹมสุราแต่เวลานี้พี่ไม่สบายน้องเกรงว่าจะเป็นอันตรายกับพี่”⁵⁰

ในเรื่องหลวงพ่อทองวัดโบสถ์ เป็นการชี้ให้เห็นว่า โทษของอบายมุขดูเหมือนจะมีมากขึ้นในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะนวนิยายของทวี วรคุณจะเน้นในเรื่องของปัญหาสังคมปัจจุบัน และต้องการให้ผู้คนเข้าใจหลักธรรมในพุทธศาสนาและนำหลักธรรมในพุทธศาสนามาแก้ปัญหาชีวิต โดยชี้ให้เห็นว่าการพนันทำให้คนต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง เช่นครูสมพงษ์ได้จัดงานทำบุญที่บ้าน แต่คืนก่อนที่จะนิมนต์พระไปสวดมนต์ มีการเล่นการพนันจึงถูกตำรวจจับ ครูสมพงษ์มีความผิดในฐานะเจ้าบ้าน พระที่ไปฉันจึงมาเล่าเรื่องราวให้หลวงพ่อทองได้รับทราบ จากนั้นคณะของครูสมพงษ์ก็มาขอคนน้ำมนต์จากหลวงพ่เพื่อล้างชวย แต่หลวงพ่อทองปฏิเสธและแนะนำให้ทุกคนเอาใจใส่ต่อการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง โดยหลวงพ่อทองปฏิเสธว่า“ยังมองไม่เห็นเลยว่าใครสักคนที่จะนิยมต่อกุศลกรรมที่แท้จริง อันน้ำมนต์จะแทรกซึมเข้าไปให้เกิดสวัสดิมงคลได้”⁵¹

⁴⁸ วคิน อินทสระ, จาควรรดิถึงนภาพร (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร,2517), หน้า 155.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 255.

⁵⁰ วคิน อินทสระ, อันชนกชนนีรักเจ้า (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร,2531), หน้า 66.

⁵¹ ทวี วรคุณ, หลวงพ่อทองวัดโบสถ์ (กรุงเทพมหานคร : ศภารธรรมกถึก,2526), หน้า 142.

ผู้ใหญ่วางเป็นอีกคนหนึ่งที่ถูกสุรารอบงานเสียนิสัย แม้จะได้รับคำตักเตือนจากนายอำเภอและรับปากจะเลิกสุรา แต่เมื่อเมาก็เสียดิชอบค่าใครต่อใครแม้กระทั่งพระในวัด⁵² สุราทำให้ผู้ใหญ่วางเสียผู้เสียคน ขาดความเคารพนับถือ แม้อูๆ จะขอร้องให้เลิกแต่ก็เลิกไม่ได้ ทำให้ภรรยาเสียใจ จึงล้มเจ็บ ผู้ใหญ่วางก็ไม่ดูแล บอกว่าเมื่อเจ็บเองก็หายได้เอง⁵³ จนภรรยาของผู้ใหญ่วางเสียชีวิต ผู้ใหญ่วางจึงตัดสินใจเลิกสุราแต่ขาดเพราะเกิดความสะเทือนใจที่เห็นภาพลูก ๆ 4 คนกอดศพแม่ของพวกเขา คือภรรยาของผู้ใหญ่วาง นอกจากนี้ ปัญหาเรื่องอบายมุขยังทำให้ผู้คนทั้งร่ำรวยและยากจนได้ เช่นเรื่องของแม่่วนที่คิดว่า พวกนักเลงการพนันก็ดี พวกผลิตพวกค้ำของมีนแมกก็ดี ล้วนเป็นผู้สร้างความร่ำรวยให้แก่คนที่ตนร่ำรวยมาโดยลำดับ ก็เพราะมีคนพวกนี้มาก ยิ่งคนอื่นยากจน ต่อน้อยมั่งมีเพราะแม่่วนมีที่นาให้คนเช่าจึงหากินกับคนเหล่านี้ด้วยการมอมเมาให้ติดอบายมุข นอกจากนี้ยังมีเรื่องของห้าวที่เป็นนักเลงหัวไม้ เป็นนักเลงผู้หญิงนักเลงการพนัน และนักเลงสุรา ทำที่กลับตัวเพื่อแต่งงานกับสร้อย แต่พอแต่งงานไปได้สักระยะก็ทุบตีเอาเงินสินสอดคืนเพื่อไปซื้อเหล้าและเล่นการพนัน ทำให้สร้อยทนไม่ได้จึงใช้ปืนของห้าวยิงห้าวตาย

ในเรื่องแม่ฝรั่งผู้ใจบุญ ยังมีเรื่องของปัญหาอบายมุขทำให้คนต้องล้มละลาย เกิดความแตกร้างขึ้นในบ้านเรือน เช่นเรื่องแม่บางกับทิดสอน ทิดสอนติดการพนันจนต้องเป็นหนี้สินมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกันทุกวันทำให้แม่บางต้องมาขอความช่วยเหลือจากแม่ฝรั่ง

เพื่อเป็นการสนับสนุนแนวคิดที่ว่าการเล่นเป็นสิ่งที่ไม่ดี ทำให้เกิดความความเสื่อมเสียเกิดโทษร้ายแรงมากมายหลายอย่าง นักเขียนจึงยกชาดกที่เกี่ยวกับอบายมุขมาเสริมแนวคิดนี้คือเรื่องแสงเทียน ตอนที่พระสารชาติ ได้เล่าถึงโทษของการดื่มสุราเป็นอาจินว่ามีโทษถึงรุนแรงเหมือนเรื่องของพระราชคนหนึ่งทรงพอพระทัยในการดื่มสุรา และพอพระทัยในการเสวยเนื้อในวันอุโบสถ 15 คำ เนื้อที่เก็บไว้ก่อนหน้านี้ถูกสุนัขขโมยไป คนครัวกลัวพระราชจะกริ้วจึงปรึกษากับราชินี จึงใช้แผนนำเอาพระโอรสที่พระราชาทรงโปรดมากไปให้อุ้ม เพราะตลอดเวลาหากพระองค์ได้ทรงอุ้มพระโอรสองค์นี้จะทรงลืมทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อถึงเวลาพระองค์ดื่มสุราและรับสั่งหากับแกล้มขณะที่พระโอรสอยู่ในพระหัตถ์ คนครัวทูลว่าวันนี้ไม่มีเนื้อ ด้วยฤทธิ์ของสุราทำให้พระราชหักพระศอกของพระโอรสแล้วให้ไปปรุงมาให้เสวย พอพระองค์ทรงคลายจากความมีนเมา ทราบความจริงทั้งหมดจึงตระหนักในโทษของสุราและตัดสินใจเลิกการดื่มสุราตลอดชีวิต ในตอนสุดท้ายผู้เขียนได้ให้ตัวละครสรุปโทษของอบายมุขไว้ว่า

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 293.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 295.

“อาวุโส โทษของสุรามีนามากมายเหลือที่จะนำมากล่าวในที่นี้ให้หมดสิ้นได้ ตามที่ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้แต่เพียงหัวข้อว่า ต้องเสียทรัพย์, ก่อการทะเลาะวิวาท, เป็น บ่อเกิดแห่งโรค, ต้องถูกติเตียน, ไม่รู้จักอาย, และทอนกำลังปัญญานั้นเป็นความจริง ทุกประการ และเป็นสิ่งที่เราหาคุณค่าได้จากชีวิตประจำวันของคนทั่วไปนั่นเอง”⁵⁴

ในนวนิยายพุทธศาสนาจะชี้ นำให้บุคคลหนีห่างจากอบายมุข เพราะตัวละครหลายคนใน นวนิยายที่เกี่ยวข้องกับอบายมุขในรูปแบบต่างๆ โดยส่วนมากตัวละครจะเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ เป็นตัวละคร ในอุดมคติทำให้ผู้เขียนเอาตัวละครสำคัญของตนหนีห่างจากอบายมุข แต่ให้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือได้ผล กระทบจากอบายมุขโดยอ้อม มีเพียงในเรื่องภาพจำลองชีวิต ที่ตัวละครสำคัญได้ดื่มสุรานิดหน่อยซึ่ง เป็นการดื่มเพื่อเอาใจเพื่อนที่กำลังมีความทุกข์ดังที่กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้นี้ แต่ส่วนมากนักเขียนนวนิยาย อิงพุทธศาสนาจะเป็นผู้รังเกียจอบายมุขหรือไม่ก็เป็นผู้ชี้ให้เห็นหรือเข้าใจในโทษที่เกิดจากอบายมุขด้วย ตัวละครสำคัญในเรื่อง

หลักธรรมเหล่านี้มีทั้งที่เป็นศีลธรรม และคุณธรรม และเป็นคติธรรมที่สอนใจผู้อ่านให้เข้าใจว่า ควรจะปฏิบัติตามหลักธรรมที่ว่าด้วย ความกตัญญู ความเพียร ความมีเมตตา ความเสียสละ ความ เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน และความเป็นคนมีศีลธรรม เพราะสิ่งเหล่านี้ให้คุณอย่างเดียว ดังเช่นตัวละครใน นวนิยายอิงพุทธศาสนาหลายเรื่องได้ผลดีเพราะปฏิบัติในหลักธรรมเหล่านี้ ส่วนความทุกข์ที่เกิดจาก ความรักนั้น ผู้เขียนใช้พฤติกรรมของตัวละครในนวนิยายอิงพุทธศาสนาหลายเรื่อง สอนผู้อ่านว่าให้ ระวัง ความรักนั้นอาจให้ได้ทั้งคุณและโทษ หากเข้าใจและควบคุมได้ก็จะเป็นโรครักและไม่ได้รับ อันตราย แต่เป็นความรักที่ไม่มีการควบคุมแล้วก็จะเกิดผลเสียตามมา ในส่วนของอบายมุข ผู้เขียนแนะนำ ให้ละโดยเด็ดขาดเพราะเป็นทางเสื่อมแห่งชีวิต

สรุปได้ว่า สิ่งที่นักเขียนมุ่งหมายในการสอดแทรกหลักธรรมส่วนนี้ เป็นเหมือนกับจะสื่อให้ เข้าใจว่า ตั้งแต่บุคคลเกิดมา ในวัยเด็กควรจะปลูกฝังเรื่องความกตัญญู เมื่อโตขึ้นมาอีก ก็ต้องมีการศึกษา ในการศึกษานี้ต้องใช้ความเพียร และต้องมีความเพียรในการประกอบสัมมาชีพ และในขณะที่ประกอบ อาชีพอยู่ก็ต้องมีความซื่อสัตย์หรือมีศีลธรรม มีการคบหาเพื่อนฝูง ซึ่งนักเขียนแนะนำให้คบหาแต่บุคคล ผู้เป็นกัลยาณมิตร ต่อจากนี้ก็เป็นเรื่องของครอบครัว ซึ่งก่อนที่จะมีครอบครัวก็ต้องผ่านความรักมาก่อน ตรงนี้นักเขียนเตือนให้ระวังเรื่องความรักที่อาจให้ทั้งคุณและโทษ และเมื่อมีครอบครัวแล้ว สิ่งที่ไม่พึง จะเข้าไปเกี่ยวข้องคือ อบายมุขไม่ว่าจะเป็นสุราหรือการพนัน จะทำให้ครอบครัวมีความสุข สาเหตุที่นัก เขียนได้นำหลักธรรมเหล่านี้มาเป็นประเด็นสำคัญในการนำเสนอลงในเนื้อหาของนวนิยายอิงพุทธ

⁵⁴ วศิน อินทสระ, แสงเทียน (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2534), หน้า 42.

ศาสนาเพราะมีความเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นค่านิยมของสังคมไทยและเป็นสิ่งที่ให้คุณค่าชีวิตหรือยกระดับของชีวิตให้สูงค่ายิ่งขึ้น

กล่าวได้ว่าแนวคิดพุทธศาสนาที่นักเขียนสอดแทรกลงในนวนิยายอิงพุทธศาสนา คือการใช้พฤติกรรมของตัวละคร การสนทนา และการกล่าวถึงคุณธรรมข้อนั้นโดยตรง ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือส่วนที่ควรประพฤติ ส่วนที่ควรระวัง และส่วนที่ควรละ แนวคิดเหล่านี้ได้แก่ ความกตัญญู ความเพียร ความมีเมตตาและการให้อภัย ความเสียสละ กัลยาณมิตร ความรัก และอบายมุข ซึ่งนักเขียนได้นำเสนอหลักธรรมเหล่านี้ในลักษณะของการสอดแทรกลงในนวนิยายหลายเรื่องดังที่กล่าวมา ด้วยเหตุนี้นวนิยายอิงพุทธศาสนามีการแสดงให้เห็นถึงความเป็นวรรณกรรมคำสอนได้อย่างชัดเจน